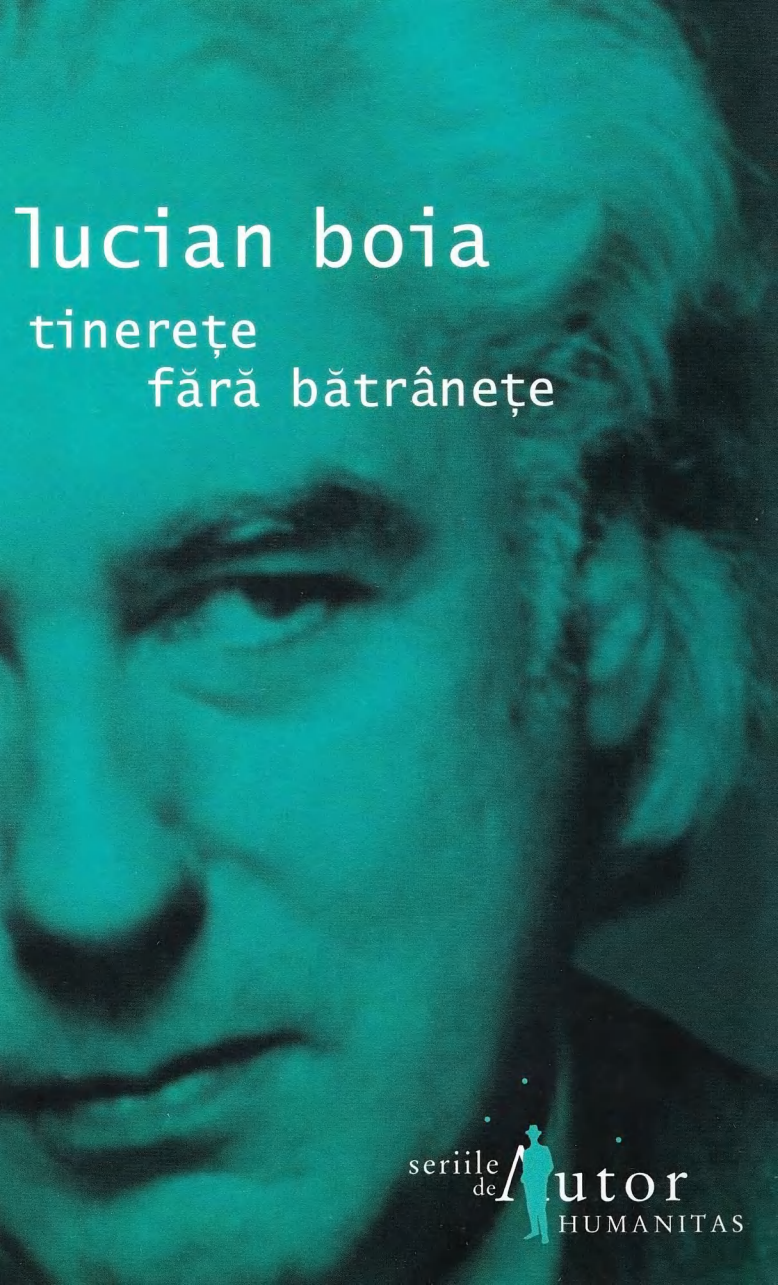
lucian boia
tinerețe
fără bătrânețe
seriile de autor
HUMANITAS

LUCIAN BOIA, născut în București la 1 februarie 1944, este profesor la Facultatea de Istorie a Universității din București. Opera sa, întinsă și variată, cuprinde numeroase titluri apărute în România și în Franța, precum și traduceri în engleză, germană și în alte limbi. Preocupat îndeosebi de istoria ideilor și a imaginarului, s-a remarcat atât prin lucrări teoretice privitoare la istorie (*Jocul cu trecutul. Istoria între adevăr și ficțiune*) și la imaginar (*Pentru o istorie a imaginarului*), cât și prin investigarea consecventă a unei largi game de mitologii (de la viața extraterestră și sfârșitul lumii până la comunism, naționalism și democrație). În 1997, lucrarea sa *Istorie și mit în conștiința românească* a stârnit senzație și a rămas de atunci un punct de reper în redefinirea istoriei naționale.

LUCIAN BOIA

Tinerețe fără bătrânețe

Imaginarul longevității din Antichitate până astăzi

Traducere din franceză de
VALENTINA NICOLAE

HUMANITAS
BUCUREȘTI

Coperta
GABI DUMITRU

Descrierea CIP a Bibliotecii Naţionale a României
BOIA, LUCIAN
Tinereţe fără bătrâneţe: imaginarul longevităţii din Antichitate până astăzi / Lucian Boia; trad.: Valentina Nicolae. – Bucureşti: Humanitas, 2006
Index
ISBN (10) 973-50-1508-0; ISBN (13) 978-973-50-1508-4

I. Nicolae, Valentina (trad.)

612.68

LUCIAN BOIA
QUAND LES CENTENAIRES SERONT JEUNES. L'IMAGINAIRE DE LA LONGÉVITÉ, DE L'ANTIQUITÉ AU PRÉSENT
© 2006, Société d'édition Les Belles Lettres

© HUMANITAS, 2006, pentru prezenta versiune românească

EDITURA HUMANITAS
Piaţa Presei Libere 1, 013701 Bucureşti, România
tel. 021/317 18 19, fax 021/317 18 24
www.humanitas.ro
Comenzi CARTE PRIN POŞTĂ: tel. 021/311 23 30,
fax 021/313 50 35, C.P.C.E. — CP 14, Bucureşti
e-mail: cpp@humanitas.ro
www.librariilehumanitas.ro

Introducere

Omul este departe de a fi încântat de soarta sa. Este, de altfel, singura ființă — cel puțin pe planeta noastră — care-și pune probleme existențiale. Suficient de inteligent pentru a și le pune, dar fără îndoială nu și pentru a le rezolva. Într-adevăr, cum să te obișnuiești cu o viață scurtă, ale cărei bucurii sunt prea adesea neutralizate de necazuri și care pare să sfârșească în neant?

Acestei condiții nu prea satisfăcătoare i se opun trei tipuri de strategii.

În primul rând, mesajul religiilor tradiționale. Nimic nu se termină odată cu moartea. Într-un fel sau altul, viața continuă într-o altă dimensiune a existenței. „Dublura" corpului nostru material — considerată nemuritoare — se deplasează „dincolo", unde, ipotetic (conform teoriei metempsihozei), se reîncarnează sub diferite forme. Și poate că abia „după" începe adevărata viață.

A doua strategie dizolvă individul în comunitate. Fiecare dintre noi este muritor, dar omenirea va trăi. Singurul mod de a da sens vieții tale e să te dedici marilor proiecte colective. În acest fel, ceva va rămâne din trecerea noastră efemeră prin această lume (*non omnis moriar* „nu voi muri de tot", pentru a-l cita pe Horatius). Ceea ce contează, în cele din urmă, nu este reușita personală, ci afirmarea neamului omenesc (sau a unei anumite comunități, a unui popor sau a unei națiuni). Acest mod de a privi lucrurile nu este departe de atitudinile religioase propriu-zise, doar că umanitatea ia locul divinității. Sunt „religii secularizate". Epoca modernă, în special, a

cunoscut multiplicarea acestui tip de religii, axate pe principii puternice precum naţiunea, democraţia, progresul, ştiinţa, „viitorul luminos"...

În sfârşit, o a treia strategie îşi propune să intervină direct la rădăcinile răului, adică la carenţele structurale ale fiinţei umane. Scopul ei este de a transforma radical condiţia umană, de a fabrica efectiv un „om nou". Acesta nu va mai fi creatura fragilă şi efemeră de astăzi. Obiectivul cel mai ambiţios este nemurirea, sau ceva asemănător: o viaţă mult prelungită şi de calitate mai bună.

Aceste strategii coexistă, dar, de la o epocă la alta şi de la o civilizaţie la alta, fiecare dintre ele s-a manifestat cu mai multă sau mai puţină intensitate. Multă vreme, religiile tradiţionale au părut să ofere singura soluţie reală de mântuire. Apoi, începând mai ales cu secolele al XVIII-lea şi al XIX-lea, Occidentul a cunoscut un reflux treptat al credinţelor şi practicilor religioase, paralel cu încrederea sporită în capacitatea omului de a-şi făuri propriul destin. Aceasta a împins în prim-plan proiectele pur „sociale", religiile secularizate vehiculate de ideologii. Miza erau perfecţiunea şi fericirea nu după moarte, ci în timpul vieţii şi pe acest pământ.

Astăzi, această a doua formulă pare, la rândul ei, uzată. Lumea occidentală a atins un nivel, desigur departe de perfecţiunea imaginată de apostolii progresului, dar care asigură atât o bună funcţionare a mecanismului social şi politic, cât şi un grad apreciabil de bunăstare. Consecinţa este că „marile proiecte" s-au rarefiat. Să fie oare acesta sfârşitul istoriei, aşa cum prezic unii? Trăim tot mai mult în prezent. Viitorul îşi pierde din interes. La fel şi noţiunea de „dincolo". Desigur, cele două tipuri de credinţă — axate pe providenţă şi pe valorile comunităţii — continuă şi vor continua să existe, dar tot mai puţini sunt cei care-şi programează *efectiv* viaţa în funcţie de aceste credinţe.

Fiinţa umană are totuşi nevoie să creadă în ceva. Ea nu poate să se mulţumească să-şi trăiască pur şi simplu viaţa, fără să caute

mai departe. Ea aspiră către absolut. Atenuarea primelor două categorii de scenarii lasă calea larg deschisă pentru cea de a treia: transfigurarea vieţii. Această dorinţă vine de departe. Dar ea găseşte un teren deosebit de favorabil în contextul material şi mental al epocii noastre. Suntem din ce în ce mai individualişti. Ne-am obişnuit să trăim confortabil. Înţelegem să profităm de viaţa noastră. Nu mai vrem să murim. Nu mai vrem să îmbătrânim. Prea multe pretenţii, poate. Dar această căutare a unei „noi vieţi" beneficiază astăzi de un atu considerabil. Acela că ştiinţa, în general, şi genetica, în particular, par deja capabile să ofere soluţii efective pentru „reelaborarea" biologică a speciei umane. O nouă religie este pe cale să se constituie. Iată-ne porniţi să cucerim tinereţea veşnică.

Şansele de reuşită ale acestui proiect sunt greu de evaluat. Viitorul rămâne un teren necunoscut. El va fi, fără îndoială, diferit faţă de toate previziunile noastre. Dimpotrivă, nimic nu este mai instructiv decât să scrutăm trecutul. Longevitatea are o istorie. O dublă istorie, de fapt. Pe de o parte, o istorie reală: din Antichitate şi până în zilele noastre (cu un progres remarcabil în ultima vreme), omul şi-a însuşit efectiv o parcelă de eternitate; trăim mai mult decât strămoşii noştri, iar tinereţea noastră s-a prelungit şi ea. Dar, pe de altă parte, este vorba de o istorie mitică, ale cărei ambiţii merg mult mai departe decât cei câţiva ani în plus. Fără a uita istoria reală pe care o voi evoca din când în când, îmi propun să povestesc tocmai această istorie mitică. Evident, ficţiuni. Lucruri, s-ar putea spune, care nu sunt adevărate. Aceasta e ceva discutabil. De ce ar fi mai puţin adevărat ceea ce se petrece în mintea noastră decât ceea ce se petrece în lumea materială? Omul trăieşte pe două planuri în acelaşi timp: în realitate şi în imaginar, planuri distincte, dar între care există o permanentă circulaţie. Anumite figuri ale imaginarului: visuri, utopii, proiecte ideale, dovedesc o forţă extraordinară. Unele dintre ele însoţesc umanitatea de secole sau de milenii. În mod firesc, omul încearcă să le materializeze.

Uneori, reuşeşte, alteori eşuează. Din această confruntare permanentă dintre materie şi vis se naşte istoria.

Dar dacă am constata — pentru a reveni la longevitate — că proiectele noastre ştiinţifice de astăzi nu diferă chiar atât de mult de ficţiunile mitologice de altădată?[1]

[1] Cu privire la ansamblul problemei longevităţii (până în secolul al XVIII-lea), a se vedea studiul foarte documentat al lui Gerald J. Gruman, *A History of Ideas about the Prolongation of Life. The Evolution of Prolongevity Hypotheses to 1800*, publicat ca lucrare separată în *Transactions of American Philosophical Society*, serie nouă, vol. 56, partea a 9-a, Philadelphia, 1966. O sinteză bogat ilustrată a apărut sub titlul *La recherche de l'immortalité*, Editura Time-Life, Amsterdam, 1992. În *Le Mythe de Mathusalem*, Paris, 2001, Jean-Pierre Bois propune o foarte detaliată „istorie a centenarilor adevăraţi şi falşi" (din Antichitate până în prezent). În sfârşit, trebuie să trimit şi la eseul meu preliminar referitor la această problemă: Lucian Boia, *Mitul longevităţii*, Bucureşti, Editura Humanitas, 2000.

Capitolul 1

Perfecţiunea originilor (Antichitatea)

Modelul Matusalem

Nouă sute şaizeci şi nouă de ani. Conform tradiţiei iudeo-creştine, este vârsta cea mai înaintată atinsă vreodată de un muritor. Iată un nume devenit simbol: Matusalem. Recent, Jeanne Calment a murit la vârsta de o sută douăzeci şi doi de ani: recordul absolut al epocii noastre. Evident, suntem departe de perfecţiunea originilor.

De fapt, chiar şi energia vitală a lui Matusalem şi a celorlalţi patriarhi nu mai păstra decât câteva scântei din focul divin. Creaţi după chipul lui Dumnezeu, Adam şi Eva fuseseră destinaţi vieţii veşnice. Izgonirea lor din Paradisul terestru a avut drept consecinţă trecerea omului sub imperiul morţii. Dar declinul biologic a fost treptat. Adam a trăit nouă sute treizeci de ani, fiul lui, Set nouă sute doisprezece, iar Enos, nepotul lui, nouă sute cinci. Au urmat, de-a lungul generaţiilor, Cainan mort la nouă sute zece ani, Maleleil la opt sute nouăzeci şi cinci, Iared la nouă sute şaizeci şi doi, şi Enoh, ridicat la ceruri fără a fi suferit moartea, la vârsta de trei sute şaizeci şi cinci de ani. Fiul lui Enoh a fost Matusalem, la rândul lui tatăl lui Lameh, care a trăit şapte sute şaptezeci şi şapte de ani, şi bunic al lui Noe. Acesta din urmă avea vârsta de şase sute de ani pe vremea Potopului şi trebuia să mai trăiască încă trei sute cincizeci de ani: în total, nouă sute cincizeci de ani.

Nu ştim mare lucru despre viaţa lui Matusalem.[1] Rolul lui simbolic este acela de a lega într-un fel cele două momente

[1] Dosarul Matusalem (cu consideraţii conexe despre longevitate), la Jean-Pierre Bois, *op. cit.*, pp. 15–29, precum şi în articolul lui precedent:

fondatoare ale istoriei umanităţii: Creaţia şi Potopul. El şi-a petrecut tinereţea pe lângă Adam (primul om a murit când Matusalem avea două sute patruzeci şi trei de ani); bătrânul îi povestea, poate, amintiri din Paradis. El a trăit până în anul Potopului, 1656 de la Creaţie. Împrejurările morţii lui rămân necunoscute. Îşi încheiase oare viaţa cu câteva săptămâni înainte de cataclism? În orice caz, nu este semnalat printre pasagerii de pe arcă. Nu ştim dacă a murit înecat odată cu restul umanităţii. Un calcul diferit ajunge chiar la concluzia că ar fi supravieţuit cu câţiva ani Potopului: ridicat de Dumnezeu — după exemplul tatălui său, Enoh — şi aşezat într-un loc izolat după ce apele s-au retras.

Ar fi instructiv să ştim mai multe despre această societate patriarhală în care trăiau laolaltă şapte sau opt generaţii: un posibil model pentru umanitatea de mâine! Din nefericire, Biblia nu oferă prea multe detalii. Incontestabil, aceşti oameni aveau o structură specială. Ei înaintau în vârstă fără să îmbătrânească. Beneficiind, se pare, de o distribuţie a vârstelor vieţii foarte diferită de cea cunoscută de noi. După ritmurile noastre biologice, la o speranţă de viaţă de nouă sute de ani, ei ar fi trebuit să-şi prelungească copilăria cel puţin până la o sută cincizeci de ani. Dar nu era aşa. Unii patriarhi devin taţi la şaizeci şi cinci de ani, ba chiar şi la treizeci şi cinci; alţii, dimpotrivă, destul de târziu, precum Noe, ai cărui trei fii s-au născut când el avea cinci sute de ani. Copilăria şi bătrâneţea ocupau segmente reduse pe traiectoria vieţii. Era o lume alcătuită, în esenţă, din adulţi viguroşi.

Mai există şi un alt aspect pe care Biblia îl sugerează vag şi pe care unii exegeţi au dorit să-l pună în evidenţă: înălţimea strămoşilor noştri. Ei erau probabil mai mari decât noi: o lume de uriaşi. Astfel, o dublă involuţie biologică ar fi afectat specia umană: durata vieţii şi înălţimea s-au redus în acelaşi ritm.

Mathusalem, l'homme le plus vieux, în *Bulletin de la Société Archéologique de Nantes et de Loire-Atlantique*, 1994–1995, pp. 17–29.

După Potop, declinul biologic se accentuează. Fiii lui Noe trăiesc între patru sute și cinci sute de ani, sensibil mai puțin decât tatăl lor. Trec câteva generații, și Avram, el însuși un ales al lui Dumnezeu, nu atinge decât vârsta de o sută șaizeci și cinci de ani. Și, după alte câteva secole, Moise moare la o sută douăzeci de ani. În sfârșit, odată cu regele David, intrăm deja în istoria „normală"; el își încheie zilele, într-o stare de bătrânețe avansată, la vârsta de șaptezeci de ani! Ființa umană se „umanizase", epuizându-și puțin câte puțin rezerva de elixir de viață divin.

Pentru un spirit raționalist, vârsta patriarhilor depășește oarecum limita admisibilă. Dar cifrele Bibliei sunt totuși modeste dacă le comparăm cu tradițiile similare ale altor popoare. Indienii acordau primei generații umane nu mai puțin de optzeci de mii de ani, și patruzeci de mii de ani celei următoare. În Mesopotamia, zece regi acoperă un interval de patru sute treizeci și două de mii de ani; ultimul dintre acești suverani, chiar înainte de Potop, a domnit timp de șaizeci și patru de mii opt sute de ani. Iar în China au fost semnalate domnii de optsprezece mii de ani.

În acest context, departe de a păcătui prin extravaganță, Biblia impresionează mai degrabă prin moderație și printr-o aparentă tentă de autenticitate, efect produs de sobrietatea stilului și de precizia înlănțuirii cronologice a generațiilor. Cine ar putea crede că există vârste de zeci de mii de ani? Dar câteva sute de ani, de ce nu? Astfel se explică de ce Biblia a rămas un reper în privința longevității, la fel ca în atâtea alte subiecte esențiale privind destinul omului. Originalitatea ei este, de altfel, relativă. Regăsim în ea cu ușurință urmele unor tradiții legendare mesopotamiene, dintre care cea mai bună ilustrare literară este oferită de Epopeea lui Ghilgameș, inclusiv în privința Potopului. Rege al cetății Uruk, Ghilgameș a domnit o sută douăzeci și șase de ani; strămoșii lui ar fi domnit o mie două sute, patru sute două zeci, trei sute douăzeci și cinci de ani... O scară cronologică apropiată de cea a Bibliei.

Prima concepție a istoriei este fundamental pesimistă. Perfecțiunea se găsește la origini, într-o lume în care suflul divin nu s-a risipit încă, unde oameni și zei sunt încă apropiați. Acestei lumi tinere și exuberante îi corespundea o umanitate tânără și viguroasă: era „seminția de aur", descrisă de Hesiod în poemul *Munci și zile*. După poetul grec, oamenii din acea seminție trăiau ca zeii, fără nici o grijă, departe de orice durere. Bătrânețea le era necunoscută, era vremea tinereții veșnice; când venea moartea, ei cădeau pur și simplu într-un fel de somn.

Într-o anumită epocă, grecii și-au dat seama că totuși progresaseră față de timpurile primitive. Ar fi fost într-adevăr dificil ca secolul lui Pericle să fie considerat inferior Greciei arhaice. Astfel, s-a schițat o vagă idee de progres (încă foarte departe de adevărata religie a progresului, care a marcat atât de profund timpurile moderne). Acest „progres", axat pe trecut, ignora dimensiunea viitorului (concept extrem de vag pentru antici și, mai degrabă, neliniștitor decât aducător de speranță). Ceea ce le lipsea anticilor era un proiect. Încotro se îndreptau? Aparent, nicăieri. De altfel, raționalismul și optimismul (relative) ale epocii clasice nu au durat mult. Ultimele secole ale Antichității au fost martorele unui pesimism în creștere, a unui fel de dezorientare intelectuală și morală. Această lipsă de direcție și de încredere explică, în mare parte, prăbușirea lumii antice.[2] Pe acest teren s-a manifestat și s-a dezvoltat creștinismul, care a transformat dezamăgirea în speranță. Pentru creștini, ruina lumii antice a deschis perspectiva instaurării unei lumi diferite: pe pământ sau în cer.

---

[2] Referitor la teoria progresului, în general, și la incapacitatea anticilor de a-l accepta pe deplin, trimit la două lucrări clasice: J.B. Bury, *The Idea of Progress*, Londra, 1920, și E.R. Dodds, *The Greeks and the Irrational*, Berkeley, 1951 (cf. trad. rom. de Catrinel Pleșu, *Grecii și irațonalul*, Polirom, Iași, 1998). Am reluat, de asemenea, câteva dintre argumentele mele: Lucian Boia, *La fin du monde. Une histoire sans fin*, Paris, 1989 și 1999 (cf. trad. rom. de Walter Fotescu, *Sfârșitul lumii. O istorie fără sfârșit*, Humanitas, București, 1999, 2006).

Epuizarea lumii se găsește în centrul discursului lui Lucretius (c. 98–55 î.Cr.), poet și filozof latin, în poemul său *De rerum natura*. Pământul și-ar fi pierdut forțele. El reușește cu greu să creeze mici animale, după ce, la început, zămislise o mulțime de specii și de animale gigantice. Fructele și pășunile cresc deja cu greu, în ciuda eforturilor pentru a le face să se dezvolte. Totul piere puțin câte puțin, conchide filozoful, totul se îndreaptă spre mormânt, epuizat de drumul lung al vieții.

Trei secole mai târziu, Sfântul Ciprian, unul dintre Părinții Bisericii, făcea o paralelă între îmbătrânirea și epuizarea pământului și cea a speciei umane: omul, care altădată trăia opt sau nouă sute de ani, abia dacă atinge o sută de ani — dovadă de netăgăduit că sfârșitul timpurilor este aproape.

Pe acest fond de declin generalizat al longevității, unele personaje au rezistat mai bine decât majoritatea contemporanilor lor.

Tipologia lor este foarte instructivă. Este vorba uneori de înțelepți, chiar de sfinți. Este vorba, de asemenea, de regi. Unii suverani chinezi ar fi domnit peste o sută de ani. Regele înțelept Nestor, erou al războiului troian, ar fi trăit — după Homer — trei vârste de om, ceea ce ar corespunde unei durate de trei secole. Istoricul Ephorus atribuie regilor Arcadiei o vârstă similară: trei sute de ani. Arganthonius, rege al Tartessosului, în Hispania, ar fi trăit, în funcție de surse, o sută douăzeci, o sută cincizeci sau chiar trei sute de ani. Aceste personaje aparțin unui timp istoric deja mitificat, capabil încă de fapte ieșite din comun, cel puțin individuale.

Principiul unificator al tuturor acestor cazuri de longevitate rezidă în perfecțiunea originilor. Cei care trăiesc foarte mult timp — rase umane la început, personaje alese mai apoi — beneficiază de aportul unei energii cosmice care le lipsește celorlalți, de fuziunea dintre profan și sacru, ce caracteriza primele timpuri și continuă să se manifeste sporadic. Nimic mai natural decât ca sfinții să trăiască mult timp. Nimic mai natural decât ca funcția regală, intermediară între oameni și zei, să se distingă, de asemenea, prin trăsături speciale de vitalitate, inclusiv longevitatea.

Către marginile lumii

Găsim, în imaginar, o corespondenţă interesantă între timp şi spaţiu. Aceste două noţiuni par uneori interşanjabile şi se întâmplă ca una să fie convertită în cealaltă. Călătoria în timp presupune dificultăţi insurmontabile (deşi, la urma urmelor, nimic nu este imposibil pentru imaginar), astfel că ne rămâne celălalt tip de călătorie: pe pământ, pe mare sau în spaţiul cosmic. De la o etapă la alta, vom descoperi peisaje şi comunităţi capabile să sugereze etape din propriul nostru trecut sau viitor. Evoluţionismul ultimelor secole a făcut adesea apel la acest tip de dovezi indirecte: trecutul îndepărtat regăsit la „sălbatici", în „societăţile primitive" coexistând cu civilizaţia noastră evoluată, şi viitorul, poate, la extratereştri (în secolul al XIX-lea, cele două planete mai apropiate de Pământ, Marte şi Venus, întruchipau, prima, viitorul Pământului, iar, a doua, un trecut mai mult sau mai puţin îndepărtat).

Dimensiunea viitorului nu-i interesa prea mult pe antici. Dar originile, da. Şi unde să le regăseşti — convertind timpul în spaţiu — dacă nu la capătul lumii, către marginile spaţiului locuit? Grecii au reluat şi perfecţionat o schemă geografică originară din Orientul Apropiat. Lumea locuită, *oikoumene*, se prezenta ca o mare insulă înconjurată de fluviul Ocean, al cărui mal exterior dădea spre un spaţiu nedefinit, în orice caz necunoscut. Pământurile de la capătul lumii — situate de-a lungul malului său interior sau pe insule — ofereau spectacolul celor mai diverse minunăţii şi anomalii, evocate de Homer, Hesiod şi alţi poeţi din perioada arhaică. Decor luxuriant, una dintre piesele esenţiale ale acestuia fiind pajiştea netedă şi înflorită. Reşedinţe ale zeilor şi zeiţelor, precum celebra insulă a lui Calypso. Sălaş al unor fiinţe monstruoase: gorgone, grifoni, ciclopi, sirene. Dar şi loc de şedere a oamenilor fericiţi, pentru care istoria s-a oprit la vârsta de aur şi care, în consecinţă, nu ştiau nimic despre grijile şi problemele noastre. Etiopienii aparţineau acestui spaţiu nonistoric; după Homer, ei trăiau în bucurie şi-şi împărţeau festinurile cu zeii (exact ca oamenii din „seminţia de

aur" a lui Hesiod). Era amestecul originar, în care cele trei componente ale universului: natura, omul şi zeii nu erau încă despărţite.

Apoi, începând cu secolul al VI-lea î.Cr., învăţaţii şi-au asumat responsabilitatea lumii. Ei au modificat unele detalii, dar edificiul a rămas pe vechile fundaţii. Fluviul Ocean a devenit un ocean adevărat cu mările lui adiacente. În interiorul marii insule, s-au individualizat trei continente: Europa, Asia şi Africa. Nimic esenţial nu a fost schimbat. Raporturile dintre centru (Grecia) şi periferie (ţărmurile Oceanului) au continuat să se supună aceloraşi criterii şi aceloraşi valori. Cu cât distanţa e mai mare, cu atât sunt mai evidente manifestările de alteritate.[3]

După Herodot, etiopienii sunt cei mai înalţi şi mai frumoşi dintre toţi oamenii; majoritatea ating vârsta de o sută douăzeci de ani, şi uneori chiar o depăşesc.[4]

La celălalt capăt al lumii cunoscute de greci, massageţii, popor scit din apropierea Mării Caspice, prezintă un caz la fel de interesant (relatarea îi aparţine tot lui Herodot). Ei nu cunosc nici o limită de vârstă. Când cineva devine foarte bătrân, el este sacrificat de ai lui, împreună cu animale; carnea este consumată cu ocazia unei sărbători de familie. Altfel, ei nu practică agricultura, ci numai creşterea vitelor şi sunt mari băutori de lapte. În plus, toţi bărbaţii trăiesc cu toate femeile.[5] Este un colţ de lume rămas departe de istorie şi de normele civilizaţiei. Longevitatea este numai unul dintre semnele unei condiţii diferite.

Dar nimic nu întrece India — o Indie văzută tot de greci — la capitolul ciudăţeniilor biologice, sociale şi morale. Acolo trăiesc, printre alte fiinţe, chinocefalii (oameni cu capete de câine,

---

[3] Pentru a descrie marginile lumii, am apelat la prezentarea pe care am făcut-o în *Entre l'ange et la bête. Le mythe de l'homme différent de l'Antiquité à nos jours*, Paris, 1995, pp. 43–44 (cf. trad. rom. de Brînduşa Prelipceanu şi Lucian Boia, *Între înger şi fiară. Mitul omului diferit din Antichitate până astăzi*, Humanitas, Bucureşti, 2004). Cu privire la sistemul lumii imaginat de greci, o lucrare fundamentală este aceea a lui François Hartog, *Le miroir d'Hérodote. Essai sur la représentation de l'autre*, Paris, 1980.

[4] Herodot, *Istorii*, III, 20–23.

[5] *Ibid.*, I, 215–216.

locuind în munţi şi, destul de logic, exprimându-se nu prin cuvânt, ci prin lătrat) şi pigmeii, oameni extrem de mici. Chinocefalii se remarcau prin longevitate: până la două sute de ani. Dimpotrivă, viaţa pigmeilor era scurtă (cel mult opt ani!), prin analogie cu talia lor mică. Dar nici ceilalţi indieni nu erau chiar oameni obişnuiţi. Cu înfăţişare frumoasă şi cu înălţime de aproape trei metri, ei nu cunoşteau nici cea mai neînsemnată boală. Unii depăşeau suta de ani şi se apropiau chiar de limita a două secole.[6]

Laurii longevităţii reveneau totuşi extremelor geografice absolute; pe de o parte, misteriosul popor african al macrobilor, pe de altă parte, nu mai puţin misterioşii hiperboreeni, locuitori ai „Marelui Nord" (într-un spaţiu nedefinit). Şi unii, şi ceilalţi erau creditaţi cu o speranţă de viaţă de o mie de ani![7]

Insulele completau tabloul. Logica insulei era oarecum similară cu cea a marginilor lumii. Fiecare insulă era considerată ca lume aparte (*oikoumene*-le nostru fiind, de asemenea, o „insulă"). Se multiplica astfel creaţia, universul insular prezentând o extraordinară diversitate de peisaje, de fiinţe umane şi de tipuri de societate (în acelaşi mod în care oamenii epocii moderne vor face apel mai târziu la planete, deplasând pur şi simplu conceptul de insulă din oceanul terestru în spaţiul cosmic).

Un grec numit Iambulus a ajuns pe o insulă pierdută în mijlocul Oceanului Indian. Acolo, el s-a trezit într-un decor paradiziac, într-o climă blândă şi constantă. Natura oferea din abundenţă tot ceea ce era necesar întreţinerii vieţii. Locuitorii erau frumoşi şi măsurau aproape doi metri înălţime. Ei aveau

---

[6] Cunoştinţele grecilor despre India datorează mult povestirilor lui Ctesias (secolul al V-lea î.Cr.), din care nu s-au păstrat decât fragmente. Pentru o vedere de ansamblu asupra minunăţiilor acestei ţări, a se vedea J. André şi J. Filliozat, *L'Inde vue de Rome. Textes latins de l'Antiquité relatifs à l'Inde*, Paris, 1986, precum şi Lucian Boia, *Entre l'ange et la bête*, pp. 49–52.

[7] Longevitatea hiperboreenilor este menţionată de Strabon (*Geografia*, XV, cap. I, 57), care critică în această privinţă o informaţie a lui Megastene.

abilități curioase, dovedindu-se capabili să vorbească limbajul păsărilor și (limba lor fiind despicată) să converseze cu două persoane în același timp. În locul căsătoriei, ei practicau posesiunea în comun a femeilor și, ca urmare, copiii erau crescuți împreună. O viață fără griji din anumite puncte de vedere, dar reglementată minuțios din altele, până în cele mai mici detalii ale vieții cotidiene și ale alimentației. În definitiv, un fel de comunism. În aceste condiții, nu era deloc surprinzător (toate anomaliile potrivindu-se împreună) că acești oameni trăiau foarte mult, fără a suferi de nici o boală și păstrând până la sfârșit atributele tinereții. Ei părăseau viața, de bunăvoie, la o sută cincizeci de ani.[8]

La fel ca grecii, și chinezii credeau că se află în centrul lumii, adică în singurul spațiu caracterizat prin normalitate (în fond, fiecare dintre noi și fiecare civilizație se găsește în „centrul lumii", judecându-i pe ceilalți în raport cu propriile valori). Spațiul din jurul Chinei adăpostea o mare varietate de specii insolite. Longevitatea figurează acolo la loc de frunte printre trăsăturile imaginate ale alterității. Unele specii umane trăiau sute sau mii de ani. Și existau chiar nemuritori locuind pe insule uitate de timp.

Metode de nemurire

Amplasarea „vieților lungi" la capătul timpului și al lumii exprima nostalgie, dar și dificultatea — ba chiar imposibilitatea — de a atinge performanțe asemănătoare. Erau umanități situate într-o altă dimensiune a existenței, temporală sau spațială. Detaliile privind aspectul lor fizic și modul lor de viață indicau limpede că ei nu erau ca noi. Cei mai îndrăzneți puteau desigur să încerce să meargă până la capătul lumii în căutarea nemuririi. Este ceea ce a făcut Ghilgameș. Dar el s-a întors cu mâinile goale.

---

[8] Povestea lui Iambulos este relatată de Diodor din Sicilia, *Bibliotc ca istorică*, II, 55–60.

Şi totuşi, la ce ar servi nemurirea şi longevitatea din mituri fără speranţa de a le atinge cândva? Imposibilitate? Poate. Dar poate şi dovada unei anumite fezabilităţi. Dacă toate acestea au existat şi există încă undeva în lume, este legitim să încercăm să pătrundem marele secret şi să ne ridicăm şi noi — sau, cel puţin, câţiva aleşi dintre noi — la acest grad de excelenţă. (În fond, tocmai pentru a justifica dorinţa de depăşire a condiţiei umane obişnuite a fost imaginată această speranţă de viaţă aproape fără limite la începutul istoriei şi la marginile lumii. Apoi, ceea ce a fost imaginat a devenit *dovadă*!) Între imposibilitate şi fezabilitate, accentele sunt puse diferit de la o civilizaţie la alta şi de la o epocă la alta, iar obiectivele şi metodologiile variază în consecinţă.

Aşadar, cum să procedăm? Iată câteva soluţii.

În Grecia, căutarea nemuririi şi întinerirea, aceste două axe puternice ale longevităţii, figurează în multe naraţiuni mitice. Rituri de nemurire erau practicate asupra nou-născuţilor, de obicei prin proba focului, aparent capabilă să elimine orice principiu de stricăciune. Pentru Achile, s-a găsit chiar ceva mai bun. Mama lui, Thetis, l-a cufundat în Styx, ceea ce l-a făcut invulnerabil, mai puţin călcâiul de care l-a ţinut (omisiune care va duce la pieirea lui în războiul Troiei).[9]

În ceea ce priveşte întinerirea, una dintre soluţiile recomandate era arborele tinereţii, care, după istoricul Theopomp, „întinereşte pe oricine gustă din fructele lui". A existat şi o specialistă incontestabilă în materie: Medeea, celebra magiciană. Una dintre isprăvile ei a fost operaţia de întinerire practicată asupra regelui Iason; în *Metamorfoze*, Ovidius ne oferă o relatare detaliată, în care este vorba de un „filtru" savant elaborat (dintr-o mie de ingrediente: rădăcini, seminţe, flori..., fără a uita ficatul unui cerb şi măruntaiele unui vârcolac), apoi, în premieră absolută, de o veritabilă transfuzie. Cu o sabie, Medeea a deschis gâtlejul bătrânului, a lăsat să i se scurgă sângele şi i-a

[9] Monique Halm-Tisserant, *Cannibalisme et immortalité. L'enfant et le chaudron en Grèce ancienne*, Paris, 1993.

umplut venele cu lichidul pe care-l preparase. Deodată, barba și părul lui Iason au devenit, din albe, negre. Ridurile au dispărut, membrele și-au regăsit vigoarea. Bătrânul rege a redevenit ceea ce fusese în urmă cu patruzeci de ani.[10]

Mai puțin atrăgătoare — soluția de longevitate experimentată (și chiar în forma ei „agravată", aceea a imortalității) pe seama prințului troian Tithon. La cererea nimfei Aurora, Iupiter i-a dăruit viața eternă, dar fără să-i dăruiască (probabil într-un moment de neatenție) și o tinerețe prelungită corespunzător. Perspectivă prea puțin îmbucurătoare pentru bietul Tithon: să trăiască până la sfârșitul timpurilor în stare de decrepitudine progresivă (morala acestei fabule rămâne înscrisă ca un avertisment în istoria longevității, mitice sau reale: prelungirea vieții să nu fie oare, în esență, decât o prelungire a bătrâneții?).

În schimb, o tinerețe fără sfârșit i-a fost conferită de același Iupiter frumosului păstor Endymion (favoritul zeiței Diana). Dar și aici ceva a fost cum nu trebuie. Endymion a fost cufundat într-un somn lung, care să-i conserve funcțiile vitale (dar care, s-ar spune, îl împiedica totuși să profite din plin de avantajele condiției lui de nemuritor frumos și tânăr).

De fapt, toate aceste procedee vorbeau de o lume care nu mai era lumea reală a grecilor. Izolată esențialmente în mitologie, într-un alt spațiu și un alt timp, depășirea condiției umane obișnuite nu părea să se înscrie într-o strategie de acțiune. Din acest punct de vedere, Asia era, cu siguranță, mai interesată și mai performantă. Ea înțelegea să reactualizeze miracolele mitologice prin aplicarea unor procedee practice la fel de eficace. Calea recomandată era aceea a unei spiritualizări progresive, un fel de dematerializare a ființei. Spiritul trebuia să se impună cu hotărâre asupra corpului material în așa fel, încât să-i transfere un principiu de inalterabilitate. Sursele medievale atribuie practicanților de yoga speranțe de viață de două sute și chiar de trei sute cincizeci de ani. În stadiul cel mai elevat,

[10] Ovidius, *Metamorfoze*, VII.

omul este transfigurat în supraom şi poate aspira la nemurire.[11] În zilele noastre, se citează cazul nemuritorului Babaji, guru în viaţă din nordul Indiei. Corpul acestui om sfânt este incoruptibil. El nu are nevoie de nici un fel de hrană şi nu mănâncă decât pentru a face plăcere comesenilor. Învelişul lui carnal nu proiectează nici o umbră, paşii lui nu lasă nici o urmă...

Taoismul chinezesc propune o strategie similară.[12] Scopul urmărit de practicanţii lui este să capteze şi să conserve energia cosmică, ceea ce presupune un mod special de a respira, o concentrare mentală puternică şi o permanentă interiorizare. Alimentaţia este, şi ea, redusă la minimum. Omul se detaşează astfel de lumea înconjurătoare şi de agenţii ei corupători şi realizează un control absolut asupra lui însuşi şi a funcţiilor lui vitale. Lao Dzî, fondatorul acestei doctrine, credea că poate atinge vârsta de o mie de ani. Succesorii lui au sporit miza; un text taoist nu ezită să se refere la o speranţă de viaţă de zece mii de ani, rezervată celor mai merituoşi dintre adepţi.

Plecând de aici, frontiera dintre viaţă şi moarte sau dintre viaţa obişnuită şi o viaţă continuată dincolo devine vagă. După o existenţă de o mie de ani tereştri, Lao Dzî avea în vedere să părăsească această lume — fără să treacă prin moarte —, pentru a urca la ceruri. Ca urmare, a avut loc o adevărată migraţie a nemuritorilor. Unii lăsau impresia că au murit cu adevărat; erau îngropaţi, pentru a se constata după câtva timp, deschizând mormântul, că acesta era gol. Nemuritorii aveau de ales între mai multe itinerare; ei puteau ajunge în regiunile paradiziace din cer, se puteau instala în insule „specializate" din largul coastelor chineze sau pe un munte înalt, situat către marginile occidentale ale Chinei... Continuând să existe în sen-

[11] Mircea Eliade, *Le Yoga. Immortalité et liberté*, Paris, 1954 (cf. trad. rom. de Walter Fotescu, *Yoga. Nemurire şi libertate*, Humanitas, Bucureşti, 1993, 1997, 2006).

[12] Referitor la taoism şi tehnicile lui de longevitate, o prezentare detaliată la Gerald J. Gruman, *op. cit.*, pp. 28–49. A se consulta şi Max Kaltenmark, *Lao-tseu et le taoïsme*, Paris, 1965.

sul fizic al cuvântului, ei trăiau totuși departe de societatea oamenilor, în lumea de dincolo, domeniu rezervat morților. Condiția unui nemuritor rămâne astfel echivocă: ceva care nu seamănă nici cu viața și nici cu moartea, sau seamănă cu amândouă deodată.

Trebuie să includem, de asemenea, *vegetarianismul* în evantaiul soluțiilor destinate să purifice ființa și să combată putrezirea cărnii. Este, desigur, de înțeles faptul că, de multe ori, alimentația vegetală a fost asociată cu prelungirea vieții. Numeroasele doctrine inspirate de acest principiu, din Antichitate până în prezent, nu se rezumă la simplul regim alimentar: ele propun o asceză și o etică. A fost cazul, în Grecia, al curentului religios al *orfismului*, cu expresia lui filozofică, *pitagorismul*. Refuzul cărnii, materie animală, al cărei consum nu poate fi asociat decât cu moartea, și recurgerea la vegetal, sursă de viață, se înscriu într-un comportament care vizează spiritualizarea ființei și dezvoltarea forțelor ei vitale.

Dar nimic nu e mai simplu și mai eficient decât apa. Virtuțile ei purificatoare și regeneratoare — de altfel, cât se poate de reale într-un sens mai prozaic — sunt confirmate de numeroase tradiții. Era deja, după Herodot, una dintre explicațiile longevității etiopienilor. Ei aveau obiceiul de a se îmbăia într-un izvor a cărui apă — extre de ușoară — avea evident proprietăți miraculoase.[13] Izvoarele „care întineresc" se regăsesc, de asemenea, în numeroase tradiții indiene și chinezești. Biblia a întărit simbolul, cu ajutorul izvorului din mijlocul Raiului, împărțit apoi în patru fluvii mari. „Fântâna tinereții" își are originea în această credință universală. În versiunea creștină, ea a devenit oarecum o „anexă" a izvorului din Paradis.

Se poate observa cu ușurință că longevitatea nu este decât o etapă sau o strategie care să-i permită omului să câștige timp, împingând cât mai departe posibil momentul ireversibil al morții. Ceea ce se caută, de fapt, cu disperare este o soluție de nemurire, o nemurire care să nu fie exclusiv spirituală, ci și corporală. Dar cum să faci să devină nemuritor acest corp destinat în mod

[13] Herodot, *Istorii*, III, 23.

evident putrefacţiei? Singura cale ce poate fi luată în considerare aste aceea de a-l marca profund cu amprenta spiritului, de a-l purifica şi de a-l transfigura după imaginea dublului nostru nematerial. Nemurirea trece, dacă nu obligatoriu prin moarte, cel puţin prin inventarea unui corp diferit.

Şi sexul figurează pe lista metodelor sau, cel puţin, a simptomelor longevităţii. Poate părea paradoxal să-l găsim în compania ascezei! Dar acestei apropieri nu-i lipseşte logica: sexul, ca şi spiritul, este una dintre manifestările esenţiale ale energiei vitale. Cultura creştină a disociat complet lucrurile; ea ne învaţă de multă vreme că nu se ajunge la sfinţenie prin intermediul sexului. Dar, la origine, forţa spiritului şi vigoarea materiei ţineau deopotrivă de marea unitate primordială. Zeii din Olimp ştiau ei ceva. Chiar comportamente mai recente arată că fervoarea mistică şi sexualitatea nu sunt cu totul străine una de alta; ele pot să fuzioneze în anumite ritualuri, la oamenii primitivi şi uneori în sectele moderne. Există un „efect Rasputin", amestec tulbure de sfinţenie şi de sexualitate. Suveranii au fost adesea creditaţi cu o capacitate sexuală remarcabilă, ceea ce nu este fără legătură cu transcendenţa funcţiei lor.

Sexul, dus la paroxism, este semnul unei naturi excepţionale. La fel ca longevitatea. Nu este nimic deosebit dacă le găsim adesea împreună. Un oarecare chinez, mort în 1933 la vârsta de două sute şi cincizeci şi trei de ani, ar fi „folosit" în decursul vieţii lui nu mai puţin de douăzeci şi patru de soţii; în orice caz, timpul nu i-a lipsit. Vom avea ocazia să întâlnim numeroşi astfel de „falşi bătrâni" dotaţi cu o energie procreatoare ieşită din comun. Ce indiciu mai bun, într-adevăr, al unei vitalităţi manifestate în orice împrejurare, permiţând perpetuarea fiinţei dincolo de limitele obişnuite ale existenţei?

Nici măcar sfinţii nu dispreţuiau întotdeauna această metodă. Cel puţin „sfinţii bărbaţi" care au fost filozofii taoişti. Ei recomandau cu căldură ca practică de longevitate *coitus reservatus*, care obligă bărbatul să-şi reţină orgasmul în timp ce-l provoacă pe al partenerei sale. Sperma reţinută trebuia să contribuie la acumularea energiei vitale, preocupare constantă a

oricărui bun taoist. Pentru a obține efectul optim, erau recomandate cel puțin zece contacte zilnice, cu partenere diferite, de preferință în vârstă de paisprezece până la nouăsprezece ani. Dimpotrivă, se considera nerecomandabilă pierderea substanței proprii în favoarea unei femei, longevitatea fiind, evident, o problemă masculină. Dragostea reciprocă dintre taoiști oferea o soluție mai bună; astfel, nu se pierdea nimic.

Cel mai inofensiv dintre jocurile sexuale ale longevității rămâne legat de memoria regelui David. La bătrânețe, suveranul biblic ar fi recurs la serviciile unei tinere fete, chemată să-i încălzească trupul. În acest caz, ar fi avut loc un transfer de energie vitală de la un corp la altul. Ideea a fost reluată de câțiva teoreticieni moderni și, dacă este să dăm crezare zvonurilor, pusă în aplicare de șefi politici bătrâni, dornici să-și continue cariera.

O glumă a lui Platon

Să-l luăm oare în serios pe Platon? Marele filozof grec avea o metodă specială. Pentru a-și ilustra teoriile, el punea în scenă ficțiuni, fără a-și preveni cititorii. A fost cel mai fecund și cel mai abil creator de mituri din toate timpurile. Unii l-au luat în serios. Astfel, nu se mai termină cu căutarea urmelor Atlantidei, care nu va fi găsită niciodată, dintr-un motiv foarte simplu: celebrul continent pierdut nu este nici mai mult, nici mai puțin decât o ficțiune platoniciană, o poveste cu aparență de adevăr, dar inventată în cele mai mici amănunte! Și ce să mai spunem despre *Republica*? Sub aspectul unui studiu politic ce propune o soluție efectivă, Platon a scris, de fapt, prima utopie, inventând un gen care va cunoaște o carieră strălucită.

Metoda lui de „întinerire" nu este mai puțin insolită. Pentru a fi aplicată, ar fi suficient să se modifice ordinea cosmică. În *Politicul*, Platon a imaginat o lume în care întinerirea nu ar mai fi o excepție, ci regula.[14] El pleca de la ipoteza unei

[14] Platon, *Politicul*, XII–XVI.

alternanţe a mişcărilor universului. În momentul în care acesta îşi va schimba sensul, orientându-se în direcţia opusă, se va petrece automat o schimbare a cursului vieţii. Bătrânii vor deveni mai tineri cu fiecare zi, ei vor regresa către copilărie şi, în cele din urmă, se vor pierde în natură.

Odată ce vechile generaţii vor fi terminate în acest fel, viaţa se va organiza pe baze noi. În loc să se nască prin reunirea sexelor, să îmbătrânească şi să moară, omul se va naşte direct din pământ; el se va naşte adult, apoi va întineri şi va sfârşi prin a se dizolva în pământ, de unde se vor naşte alte vieţi. De altfel, nici un câştig pentru longevitate: este acelaşi interval de viaţă ca al nostru, dar parcurs în sens invers şi într-un climat mai destins, mai lipsit de griji, pentru că nimănui nu-i va mai fi teamă de bătrâneţe.

Medicina antică: pragmatism şi mitologie

Să coborâm pentru câteva clipe din imaginar în realitate. Anticii, în special Grecia, ne-au lăsat moştenire atât mitologia, cât şi ştiinţa lor.[15] Între cele două registre, există un schimb reciproc (ca şi în zilele noastre, acesta nefiind doar apanajul Antichităţii!), ceea ce nu i-a împiedicat pe greci, cel puţin pe grecii din perioada clasică, să facă distincţie între nivelul mitic şi nivelul, mai prozaic, al vieţii concrete. Nemurirea şi întinerirea se înscriau exact în domeniul rezervat mitologiei. Pe „teren", realitatea era cu totul alta.

Este dificil de calculat în mod absolut convingător speranţa de viaţă a anticilor. Expertiza antropologică a scheletelor, inscripţiile funerare şi textele literare oferă principalele căi de acces pentru acest studiu. Dar abaterile rămân considerabile de la o interpretare la alta. Un cercetător acordă o speranţă de

[15] Foarte utilă pentru dezbaterea în jurul longevităţii în Antichitatea greco-romană este lucrarea colectivă consacrată bătrâneţii: *Senectus. La vecchiaia nel mondo classico*, Ed. Umberto Mattioli, vol. I: *Grecia*, şi vol. II: *Roma*, Bologna, 1995.

viață de patruzeci și cinci de ani bărbaților și de treizeci și șase de ani femeilor în Grecia secolului al V-lea î.Cr., în timp ce un altul coboară ștacheta la douăzeci și cinci de ani pentru cetățenii Imperiului Roman din secolul al II-lea.[16] Miracolul grec se va fi manifestat și în domeniul speranței de viață? Într-adevăr, o medie de patruzeci de ani ar situa Grecia la același nivel cu Occidentul de la mijlocul secolului al XIX-lea! „Miracol" explicabil eventual prin condiții socio-culturale favorabile, grija pentru igienă etc., dacă nu e cumva pur și simplu o iluzie întreținută de natura nesigură a surselor. Cifrele ar trebui, poate, corectate în jos: mai probabil, între douăzeci și cinci și treizeci de ani. Responsabilitatea acestui plafon revenea, în mare parte, mortalității infantile ridicate. Dar și cei „foarte bătrâni" erau rari: puțin numeroși, într-adevăr, cei care depășeau șaizeci de ani (deși longevitatea maximală — până la o sută de ani — pare apropiată de cea înregistrată astăzi; ea se referea totuși la un număr infinit mai mic de subiecți). O altă particularitate era mortalitatea feminină ridicată (cauzată, în esență, de sarcinile repetate și complicațiile corespunzătoare). În epoca noastră, femeile trăiesc sensibil mai mult decât bărbații (cel puțin, în țările dezvoltate); în Antichitate, era mai degrabă invers.

Pentru medici, nu se punea problema să reitereze isprăvile Medeii. Nici Hipocrat (c. 460–c. 337 î.Cr.), considerat fondatorul științei medicale, nici discipolul lui, Galenus (c. 130–c. 200) nu au gândit în termenii longevității mitice. Preocuparea lor a fost aceea de a întreține sănătatea și de a vindeca, eventual de a ameliora și a prelungi bătrânețea, dar nu de a reformula condiția umană.

Moștenirea lui Hipocrat și a școlii hipocratice în general (căci este uneori greu de făcut distincție între lucrările maestru-

[16] Umberto Mattioli, „Ambigua aetas", în *Senectus. La vecchiaia nel mondo classico*, vol. I, pp. X–XIII. Pentru o privire de ansamblu asupra problemelor demografice, a se vedea Jean-Nicolas Corvisier și Wieslaw Suder, *La population de l'Antiquité classique*, „Que sais-je?", Paris, 2000.

lui şi cele ale discipolilor lui) a marcat pentru două milenii întregul spectru al cercetărilor şi speculaţiilor medicale; longevitatea nu a scăpat de sub autoritatea acesteia, independent de proiectul originar al părintelui medicinei.

Să reţinem cele trei coordonate principale ale ştiinţei hipocratice, pe care le vom regăsi în mai multe rânduri de-a lungul cercetării noastre:

— în primul rând, influenţa mediului geografic şi, în principal, a *climei*, pusă în evidenţă de marele medic, în tratatul său *Despre aer, ape şi locuri*. Oamenii sunt diferiţi, pentru că trăiesc în medii diferite: iată o argumentare care va traversa secolele până în zilele noastre. Argumentul se referă şi la longevitate; anumite ţări sunt mai propice decât altele în această privinţă. Iată două exemple date de Hipocrat: în localităţile expuse vânturilor reci din nord, oamenii sunt mai rezistenţi, şi „este normal să se trăiască mai mult decât în alte părţi"; dimpotrivă, pentru cei care trăiesc în apropierea apelor stătătoare, „longevitatea este imposibilă", iar „bătrâneţea vine înainte de vreme";[17]

— în al doilea rând, punerea în prim-plan a *alimentaţiei* şi insistenţa asupra unui regim de viaţă armonios, presupunând un bun echilibru între alimentaţie şi exerciţiul fizic (acesta din urmă, destinat consumării surplusului datorat hranei). „Cei care folosesc alimente slabe, precizează Hipocrat, nu trăiesc mult";[18] pe de altă parte, nici o hrană nu este bună sau rea în sine, ea trebuie să corespundă predispoziţiilor fiecărui tip uman. Cariera biologică a individului ar depinde, în mare parte, de ceea ce mănâncă. Această idee îşi va croi propriul drum, cu toate că nu va exista niciodată un acord total cu privire la alegerea corectă a alimentelor recomandate sau nerecomandate;

— în sfârşit, în al treilea — dar nu în ultimul — rând, cheia de boltă a filozofiei medicale a lui Hipocrat şi a succesorilor

---

[17] *Œuvres complètes d'Hippocrate* (ediţia E. Littré), Paris, 1839–1861, vol. II, pp. 21 şi 29.

[18] *Ibid.*, vol. V, p. 319.

lui este doctrina „umorilor". Aceasta se bazează pe rolul important jucat de lichidele organismului, cunoscute sub numele generic de *umori*. Totul depinde de echilibrul stabilit între cele patru umori, care sunt *sângele*, *limfa*, *bila* și *bila neagră* (sau „melancholia"). Această ultimă umoare furnizează un exemplu curios de imaginar biologic și medical; nimeni nu a descoperit nici cea mai mică urmă a ei (pentru simplul motiv că nu există!), ceea ce n-a împiedicat numeroase generații de medici să garanteze pentru ea. Dacă așa spusese Hipocrat... Sănătatea și boala depindeau strict de amestecul și interacțiunea umorilor. Această teorie va dăinui în medicină până în plină epocă modernă.

Dinamica umorilor explica, de asemenea, îmbătrânirea. Fiecare vârstă era dominată de una dintre cele patru umori: tinerețea de sânge, vârsta adultă de bilă și apoi de bila neagră, iar bătrânețea de limfă. Sângele este cald, limfa este rece. De-a lungul anilor, organismul uman își pierdea treptat din căldura lui înnăscută și secundar din umiditate (acest ultim punct tulbura puțin logica sistemului; conform teoriei, umiditatea ar fi trebuit să câștige teren, dar, în mod evident, lucrurile se petreceau invers). Astfel, corpul devenea rece și uscat: aceasta era bătrânețea.

Locuitorii insulelor britanice constituiau o dovadă în favoarea acestei scheme biologice. În conformitate cu ceea ce se credea că se știe, ei nu deveneau bătrâni decât spre vârsta de o sută douăzeci de ani. Cauza mitologică a acestei longevități este evidentă: aceste popoare — văzute din centrul greco-roman al lumii — trăiau către marginile pământului (la fel ca indienii, dar în cealaltă extremitate). Intervenea însă și o cauză climatică și medicală: corpurile contractându-se și devenind mai „dense" din cauza rigorilor climei, ele rețineau mai bine căldura interioară. Paradoxal, dar aparent eficace: să protejezi căldura cu ajutorul frigului![19]

---

[19] „Introducere" la Roger Bacon, *De retardatione accidentium senectutis*, ed. A. G. Little și E. Withington, Oxford, 1928, p. XXXVI.

Succesul îndelungat al doctrinei umorale datorează mult rigorii aproape matematice şi aerului de perfecţiune pe care le-a dat Galenus sistemului. Acest medic-filozof a făcut să funcţioneze într-o mecanică fără fisuri mai multe ansambluri de elemente grupate câte *patru*: patru principii constitutive ale universului: *foc*, *aer*, *pământ*, *apă*; patru calităţi fizice fundamentale: *cald*, *rece*, *uscat*, *umed*; cele patru umori menţionate deja; şi, ca urmare, patru temperamente: *sangvin*, *flegmatic*, *coleric* şi *melancolic*. De aici, rezultau un număr apreciabil de combinaţii posibile. Frumoasă construcţie, într-adevăr, şi mai mult decât perfectă. Mai degrabă perfectă decât adaptată la realitatea lucrurilor. Şi, cum realitatea este departe de a fi perfectă, orice sistem perfect vine direct din imaginaţie.

Dar, deşi teoria era în mare parte fictivă, consecinţele extrase de medicina hipocratică pentru longevitate au fost, în cele din urmă, destul de pragmatice şi moderate. A trăi într-un mediu propice, a supraveghea echilibrul umorilor, a mânca rezonabil şi a face mişcare (pentru a asigura o bună digestie), iată drumul care duce spre o vârstă înaintată (prevestită, de asemenea, de anumite semne somatice; astfel, „a avea dinţi în număr mai mare este un semn de longevitate").[20] Dar, încă o dată, nu este vorba decât de o longevitate „normală", de o simplă consolidare a speranţei de viaţă obişnuite. Tradiţia a vrut ca Hipocrat să dea el însuşi exemplu. S-a început prin a i se atribui o viaţă de optzeci şi cinci de ani, vârstă care, ulterior, a fost revizuită în sus: nouăzeci de ani, o sută patru ani, o sută nouă ani...

O viaţă şi mai lungă sau o tinereţe regăsită depăşeau, se pare, puterile lui Hipocrat. Era domeniul Medeii.

Medeea şi Hipocrat: prin ei, Grecia a lăsat o dublă moştenire: pe de o parte, căutarea unei naturi umane diferite, manifestate şi prin longevitatea mitică, pe de altă parte un demers mai puţin ambiţios şi mai realist, vizând o bună administrare a intervalului de timp acordat omului, aşa cum este el. Două mii de ani mai târziu, această demarcaţie este încă prezentă.

[20] *Œuvres complètes d'Hippocrate*, vol. V, p. 133.

Moartea acceptată: exemplul lui Seneca

„Nu suntem niciodată destul de bătrâni pentru a nu mai putea spera cu onestitate la încă o zi."[21] Această propoziție a lui Seneca pare să deschidă calea unei speranțe de viață nelimitate. Zi după zi, putem înainta cu pași mici către eternitate!

De fapt, Seneca (4 î.Cr.–65 d.Cr.), reprezentant de marcă al stoicismului și cel mai vestit dintre filozofii latini, avea alte griji decât longevitatea. Ca un bun stoic, el considera că problema duratei vieții era greșit pusă. Pentru stoici, nimic nu era mai important în viață decât înțelepciunea. Înțeleptul știa să se pună într-un acord deplin cu natura și cu destinul, inclusiv cu momentul inevitabil al morții. Desigur, în condiții egale, o viață lungă ar fi de preferat uneia scurte. Din nefericire, constată Seneca, pe oameni îi interesează aspectul cantitativ, numărul de ani, și mult mai puțin, dacă nu chiar deloc, aspectul calitativ al problemei. Singura lor preocupare pare să fie aceea de a aduna ani, fără să se gândească la folosirea timpului.

Este viața prea scurtă? La această întrebare, Seneca răspunde într-un eseu intitulat tocmai *De brevitate vitae* (*Despre scurtimea vieții*). Aristotel deplângea nedreptatea naturii, care a acordat omului un număr mult mai mic de ani în comparație cu unele animale. Inversul ar fi fost mai echitabil, omul având de îndeplinit atâtea lucruri. Acestea nu sunt vorbele unui înțelept, răspunde Seneca. Să nu ne plângem de natură. Ea s-a purtat bine cu noi. Viața, dacă știi s-o folosești, este lungă. Din nefericire, oamenii își risipesc timpul. Ei nu trăiesc cu adevărat decât o parte infimă a vieții lor. De ce să cerem mai mult de la natură, când nu suntem capabili să profităm de ceea ce ne-a dat deja? Cum vom muri cu toții cândva, durata vieții nu are importanță; în orice caz, ea contează mult mai puțin decât calitatea ei.

---

[21] Seneca, *Scrisori către Lucilius*, I, scrisoarea 12, 6 (trad. fr. de Henri Noblot, ediție Paul Veyne, Paris, 1993) (cf. și trad. rom. de Gh. Guțu, Editura Științifică, București, 1967).

Aproape toate activităţile sunt depreciate de Seneca. Cei mai demni de dispreţ dintre muritori sunt cei pe care nu-i interesează decât vinul şi dragostea. Dar nici funcţiile publice, şi nici cele mai înalte demnităţi nu conduc la desăvârşirea fiinţei. Nimic mai iluzoriu decât gloria. Oamenii cei mai puternici visează în taină la odihnă, la o retragere care le-ar permite să se regăsească pe ei înşişi; aceasta ar fi fost dorinţa, niciodată împlinită, a lui Augustus. Numai viaţa interioară este aceea care ne poate salva de uzura timpului. Să regăsim veşnicia în noi înşine. Metoda ar fi aceea a unei „lenevii active". Să rămânem departe de activităţile „practice" şi de agitaţia cotidiană şi să trăim în spirit. Seneca propune un fel de „dezincarnare" filozofică.

Şi, mai ales, să nu uităm să avem o ieşire reuşită. Dacă numărul de ani nu contează prea mult, nu este important momentul morţii, ci modul în care murim. Viaţa seamănă cu o piesă de teatru. Ea nu este judecată după lungime, ci după meritul actorului. Şi nimic nu contează mai mult pentru impresia de ansamblu decât ieşirea din scenă.[22]

Este amuzant de constatat că aceste cuvinte nu sunt pronunţate de un pustnic. Seneca a dus o viaţă publică activă şi nu a disprețuit deloc mondenităţile. Apropiat al familiei imperiale şi preceptor al lui Nero, el a devenit senator şi apoi (în 57) consul. Mai mult decât atât, el s-a ocupat asiduu de propria bunăstare, adunând o avere considerabilă. O capacitate remarcabilă, s-ar putea spune, de a trăi două vieţi diferite: o viaţă „exterioară" şi o viaţă „lăuntrică".

În orice caz, ieşirea i-a reuşit. La ordinul lui Nero, el şi-a tăiat venele şi a murit în mod stoic, în perfect acord cu doctrina.

Să-ţi faci viaţa nu mai lungă, ci mai densă: acesta rămâne mesajul lui Seneca. Dar Seneca nu este un caz singular. El exprimă, în stilul lui şi în spiritul şcolii lui filozofice, o atitudine destul de larg împărtăşită în cultura greco-romană. Ce ar putea fi mai natural decât ca un stoic să accepte cu stoicism moartea?

---

[22] *Ibid.*, IX, scrisoarea 77, 19.

Dar filozofia concurentă, epicurismul (fondată de Epicur spre anul 300 î.Cr.), nu privea lucrurile într-un mod foarte diferit. „Purtătorul ei de cuvânt", poetul Lucretius, a consacrat acestei probleme un pasaj memorabil din marele lui poem filozofic. Epicurienii nu disprețuiau plăcerile vieții (au fost chiar acuzați de abuz!). Dar, explică Lucretius, o viață mai lungă nu va oferi nici o plăcere nouă; totul a fost deja încercat. În plus, timpul câștigat ar fi insignifiant în raport cu timpul morții. Veșnicia morții este aceeași pentru toată lumea: contează prea puțin numărul de ani petrecuți pe acest pământ.[23]

Un alt participant de marcă la această dezbatere a fost Cicero (106–43 î.Cr.), celebrul om politic, orator și filozof (de tendință eclectică). La șaizeci și doi de ani, el a scris un tratat despre bătrânețe (*De senectute*), propunându-și să o „reabiliteze". În această vârstă, el vede etapa cea mai spiritualizată a unei vieți omenești, încoronarea unei cariere, și nu declinul acesteia.

Astfel, scopul urmărit de filozofi nu era de a „schimba lumea" (cum avea să le-o ceară Marx, două mii de ani mai târziu, într-un context mental foarte diferit), ci s-o facă să fie acceptată așa cum este.

Am fi tentați să spunem că resemnarea demnă a romanilor în fața morții nu era decât un mod de a face, din necesitate, virtute. Să privim familiile imperiale. Câțiva împărați (cum ar fi Augustus și Tiberius) au depășit vârsta de șaptezeci de ani și chiar s-au apropiat de optzeci, dar majoritatea fiilor și nepoților lor au murit foarte tineri, ceea ce a pus adesea probleme complicate de succesiune: moștenitorii dispăreau unii după alții. Pe de altă parte, printre primii doisprezece împărați (secolul I d.Cr.) se numără nu mai puțin de șase care au murit de moarte violentă (uciși sau obligați să se sinucidă). Asasinatele politice erau de o frecvență care le făcea aproape banale. Cât despre viața cotidiană, jocurile sângeroase de circ figurau printre amuzamentele cele mai apreciate. În aceste condiții, moartea era un tovarăș de fiecare zi.

---

[23] Lucretius, *De rerum natura*, sfârșitul celei de a treia cărți.

Un raţionalist: Plinius cel Bătrân

Esenţialul cunoştinţelor antice despre longevitate, ca despre multe alte subiecte privind omul şi natura, a fost adunat de Plinius cel Bătrân, în monumentala sa lucrare *Istoria naturală*. Celebrul naturalist roman, născut în anul 23 d.Cr. şi mort în anul 79, victimă a erupţiei Vezuviului, nu se mulţumeşte cu un bilanţ; el propune şi un exerciţiu de raţionament corect.[24]

Bătrânii regi de o sută cincizeci sau de trei sute de ani nu găsesc nici un pic de înţelegere în ochii lui, şi încă şi mai puţin recordurile menţionate de geograful Xenofon (a nu se confunda cu istoricul cu acelaşi nume), care se hazardează să scrie că regele unei insule oarecare (ale cărei nume şi localizare nu sunt bine precizate) ar fi trăit şase sute de ani şi, „ca şi cum această minciună nu ar fi fost suficientă", fiul lui, opt sute de ani. Această inflaţie de timp s-ar explica prin ignoranţa care domnea în timpurile străvechi, precum şi printr-o structură diferită a calendarului. Unele popoare antice numărau un an în vară şi altul în iarnă, altele limitau anul la fiecare dintre cele patru anotimpuri. Egiptenii luau în considerare un singur ciclu lunar, ceea ce reducea anul lor la a douăsprezecea parte dintr-un an obişnuit.

Iată deci cheia enigmei şi metoda de utilizat pentru a reduce vârstele legendare la proporţiile lor adevărate. Un personaj în vârstă de o mie de ani probabil că a numărat pur şi simplu doisprezece ani în loc de unul singur; el ar avea dreptul să revendice o vârstă respectabilă, dar nu mai mult decât circa optzeci de ani! Este un bun exemplu de raţionalism în stil antic; de fapt, de raţionalism pur şi simplu. Miturile sunt adevărate, dar limbajul lor este diferit; trebuie să le traducem în limbajul curent.

Apoi, după ce şi-a făcut datoria de a critica, Plinius acceptă fără să clipească tot ceea ce-i oferă recensământul efectuat în 74, sub domnia lui Vespasianus. Pentru o singură regiune a

[24] Plinius cel Bătrân, *Istoria naturală*, VII, 48–49.

Italiei, au fost numărate multe persoane care depășiseră, uneori cu mult, suta de ani. Patru subiecți aveau o sută treizeci de ani, patru evoluau între o sută treizeci și cinci și o sută treizeci și șapte și, în sfârșit, trei depășiseră deja vârsta de o sută patruzeci de ani. Un record fusese înregistrat cu puțin timp înainte, sub domnia lui Claudius: o sută cincizeci de ani. Aceste cifre îi păreau naturalistului absolut convingătoare, pentru că un recensământ este cu totul altceva decât o tradiție legendară.

Printre cazurile de longevitate, Plinius menționează și femei. Matroane și actrițe laolaltă. Terentia, văduva lui Cicero, a trăit o sută trei ani, iar Clodia, văduva lui Ofilius, o sută cincisprezece. Lucceia și Galeria Copiola, două actrițe, continuau să joace pe scenă după ce trecuseră de suta de ani.

De ce e speranța de viață atât de diferită de la un individ la altul? Plinius nu știe nimic despre asta, dar, reluându-și exercițiul raționalist, refuză să acorde vreo încredere astrologilor. Pretenția lor de a fixa, după conjuncția corpurilor cerești, limita extremă a unei vieți omenești fie la o sută doisprezece, fie la o sută douăzeci și patru de ani i se pare lipsită de fundament. Sub același astru se nasc ființe umane marcate de destine foarte diferite; traiectoria unei vieți nu e dată dinainte.

Este curios totuși să constatăm că cifrele avansate de astrologi sunt foarte apropiate de cazurile extreme omologate în zilele noastre: o sută douăzeci de ani. Mai aproape decât recordurile absolute trecute prin grila raționalistă a lui Plinius!

Lucian din Samosata: o încurajare la longevitate

Lucian din Samosata (c.125–192) este autorul presupus al unei mici lucrări, *Macrobii* (*Cei „care trăiesc mult"*), consacrată în cea mai mare parte longevității și foarte bogată în exemple de toate felurile. Autor prolific și spirit satiric, acest grec a fost un fel de Voltaire al Antichității. Paternitatea textului este îndoielnică, dar, deși având păreri împărțite despre acest subiect, specialiștii sunt de acord în a recunoaște marca mediului cultural în

care trăia scriitorul şi, în general, al stilului acestuia. Unii au semnalat, de asemenea, că mulţi dintre contemporanii lui Lucian nu se simţeau prea în largul lor, ceea ce încuraja meditaţiile despre longevitate. („Longevitatea era un subiect de interes şi de încurajare într-o epocă de ipohondrie."[25]) Mă întreb, în schimb, dacă nu se simţeau un pic mai confortabil în cea mai lungă perioadă de stabilitate cunoscută de imperiu, epocă relativ calmă şi mai puţin sângeroasă, ceea ce ar explica o anumită valorizare a vieţii.

În acest opuscul, nu lipsesc cazurile fabuloase de longevitate: Nestor, care a văzut succedându-se trei generaţii, şi, cu atât mai mult, Tiresias, ghicitorul orb din Teba, care şi-ar fi prelungit existenţa până la şase generaţii (şase sute de ani). Fără a uita neamuri întregi care s-ar fi bucurat de acest privilegiu. Serii, în primul rând (denumire vagă pentru popoarele din Extremul Orient, mai ales chinezii), a căror viaţă s-ar fi întins până la trei sute de ani. Unii autori atribuiau aceste performanţe climei; alţii, solului; sau, în fine, hranei. Lucian observă că serii nu beau decât apă; iată, poate, o explicaţie.

Dar cea mai mare parte a exemplelor oferite se referă la vieţi „normale", care se întind până la ultima limită — în unele cazuri, puţin peste o sută de ani, cel mai adesea între optzeci şi o sută de ani. Ceea ce-l interesează pe Lucian (sau pe cel care se „ascunde" sub numele lui) este deci longevitatea obişnuită. Este, într-un fel, o încurajare a longevităţii. Cei care au reuşit dovedesc că proiectul este realizabil. Printre ei, în prima linie, regii şi filozofii. Cum să reuşeşti? Simplu, practicând moderaţia. Celor care l-au întrebat care este cauza bătrâneţii lui lungi şi fericite, filozoful Gorgias (mort, conform tradiţiei, la o sută opt ani) le-a răspuns că nu a abuzat niciodată de plăcerile mesei. Fiţi deci moderaţi în toate. Mâncaţi cu moderaţie, practicaţi exerciţiul fizic moderat şi veţi trăi mult şi pe deplin sănătoşi!

---

[25] B. Baldwin, *Studies in Lucian*, Toronto, 1973, p. 25.

Sfântul Augustin: de la vârsta primilor oameni la nemurirea aleșilor

Triumful creștinismului în Imperiul Roman — secolul al IV-lea — a impus referințele biblice ca modele de longevitate. Regii și filozofii invocați de autorii greco-romani au cedat locul patriarhilor poporului evreu. Longevitatea a devenit argument în modelul creștin al istoriei: reminiscență a Paradisului pierdut, ea prefigura, în același timp, viața veșnică rezervată celor drepți în împărăția lui Dumnezeu.

În ceea ce privește longevitatea, Biblia e o sursă de neocolit. Ea oferă o vedere de ansamblu, completă și precisă, asupra evoluției speranței de viață, începând de la primul om și până la epoca în care aceasta s-a stabilizat la nivelul ei cel mai scăzut. Totul e spus, generație după generație.

Trebuia, desigur, în primul rând să crezi. Dar, pentru a se impune, cel puțin în ochii unei elite, Biblia trebuia să corespundă și unui anumit tip de gândire raționalistă, pe care am avut ocazia s-o constatăm la Plinius. Trebuia oare să iei adevărurile ei la propriu, sau să procedezi la o exegeză sau chiar o lectură simbolică? Dezbatere lungă și spinoasă, inaugurată încă din Antichitate și care continuă și azi.

Vârsta patriarhilor figura printre problemele care trebuiau rezolvate. Ea ar fi putut fi dedramatizată, după metoda „diviziunii", aplicată de Plinius. Dar aceasta ar fi sărăcit sensul demonstrației, care punea în evidență tocmai perfecțiunea originilor; patriarhii trăiau mai mult decât oamenii de astăzi, pentru că ei erau mai aproape de Creație.

Iată sensul dezbaterii care l-a opus, indirect, peste secole, pe Sfântul Augustin (354–430) lui Plinius cel Bătrân.

Despre cetatea lui Dumnezeu, opera cea mai importantă a marelui învățat al Bisericii latine și text de referință, timp de secole, al creștinătății occidentale, propune o analiză riguroasă a problemei longevității. Aflăm că vârsta primelor generații era departe de a întruni unanimitatea. Unii priveau Biblia cu ochii lui Plinius. „Să ne ferim, scria Sfântul Augustin, să-i ascultăm

pe cei care pretind că anii, socotiţi atunci altfel decât astăzi, erau atât de scurţi, încât era nevoie de zece pentru a face cât un an de-al nostru. Astfel, după ei, când Scriptura atestă că un patriarh a trăit nouă sute de ani, trebuie să înţelegem nouăzeci."[26] Asemenea raţionalişti se găseau şi printre credincioşii care, departe de a dori să clatine autoritatea Scripturii, căutau mai degrabă s-o întărească, făcând mai plauzibil ceea ce povestea ea cu privire la viaţa lungă a primilor oameni.

Astfel, dacă-i împărţim vârsta la zece, Adam nu ar fi avut decât douăzeci şi trei de ani, în loc de două sute treizeci, în momentul în care l-a conceput pe Set. Dar despre acest aspect Sfântul Augustin constată o diferenţă între textul ebraic al Bibliei şi versiunea grecească a Septuagintei. Referinţa la vârsta de două sute treizeci de ani aparţine celei din urmă, în timp ce, în originalul ebraic, nu era vorba decât de o sută treizeci. Astfel, Adam ar fi devenit tată la treisprezece ani. Şi, în acest caz, fiul lui precedent s-ar fi născut când el avea unsprezece ani! Un alt personaj biblic, Cainan, oferă un exemplu şi mai decisiv: tot după textul ebraic, el a avut un copil la şaptezeci de ani. „Cum să ai un copil la şapte ani?" întreabă, pe bună dreptate, Augustin. Impecabilă demonstraţie, prin reducere la absurd.

E suficient, de altfel, să citeşti cu atenţie textul sacru pentru a-ţi da seama că, înainte chiar de Potop, anii se scurgeau în acelaşi ritm cu ai noştri. Nu ar putea fi altfel interpretate precizări cronologice ca aceasta: „Apele potopului s-au răspândit pe pământ, în anul şase sute al vieţii lui Noe, în a doua lună şi în a douăzeci şi şaptea zi a lunii."[27] A douăzeci şi şaptea zi, aceasta înseamnă că lunile aveau aceeaşi lungime ca şi lunile pe care le cunoaştem noi; şi este la fel de evident că anii aveau, la rândul lor, acelaşi număr de luni (dacă nu, anul ar fi trebuit să se reducă la treizeci şi şase de zile, iar lunile, dacă existau, la trei zile!).

Da, strămoşii noştri trăiau foarte mult timp, nu există nici o îndoială. Dar speranţa lor de viaţă ridică alte întrebări. Cum

---

[26] Sfântul Augustin, *Despre cetatea lui Dumnezeu*, XV, 12.

[27] *Ibid.*, XV, 14.

procedau ei ca să rămână celibatari sau, mai explicit, pentru a se reține din punct de vedere sexual până la o sută de ani și mai mult? Sfântul Augustin imaginează două răspunsuri posibile. Poate că, în vremurile acelea, exista o altă distribuție a vârstelor: la o sută de ani, abia se ieșea din adolescență. Dar o a doua ipoteză pare mai plauzibilă. Biblia nu este un registru de stare civilă, ea nu propune un recensământ complet al nașterilor. „Scriptura nu vorbește de primii născuți, ci numai de cei necesari în ordinea succesiunii pentru a ajunge la Noe și, de la Noe, la Avram."[28] Este vorba despre genealogia unui singur neam. În rest, patriarhii puteau foarte bine să devină tați la douăzeci de ani; nimic nu o dovedește, dar nimic nu spune contrariul.

Un ultim element adus în dezbatere se referă la prezența giganților în primele timpuri ale istoriei. Credință destul de larg răspândită, evocată într-un pasaj biblic și, de asemenea, de unii autori clasici, ca Vergilius și Plinius (citați de Augustin), care credeau că, de-a lungul timpului, corpurile s-au micșorat. Augustin nu se mulțumește să invoce autoritatea textului sacru și a altor surse, ci, paleontolog *avant la lettre*, el face apel și la mărturia fosilelor. Ar fi văzut cu propriii lui ochi, „pe țărmul Uticei, un dinte molar uman atât de extraordinar, încât, împărțit în conformitate cu proporțiile reduse ale bietei noastre condiții umane, ar fi putut alcătui o sută din dinții noștri actuali. Îmi imaginez că era un dinte de gigant; căci dacă oamenii de atunci erau mai mari decât noi, giganții erau cu mult mai mari".[29]

Pământul a fost cândva populat de giganți și, chiar dacă nu trebuie să le confundăm seminția cu cea a oamenilor obișnuiți, aceștia din urmă trebuie să fi fost, la rândul lor, mai mari decât omul actual. Manifestată în statură, excelența biologică se manifesta și în longevitate. Dacă se dovedește existența giganților, dovada se aplică, indirect, și speranței de viață. Pe

[28] *Ibid.*, XV, 15.
[29] *Ibid.*, XV, 9.

scurt, oamenii dinainte de Potop erau mai dezvoltaţi fizic şi trăiau mai mult decât succesorii lor.

Omul a devenit muritor din cauza păcatului originar. Deşi corpul lui era de natură animală — la fel cu cel pe care-l posedă astăzi —, condiţia paradiziacă („arborele vieţii", suflul divin) îl proteja faţă de moarte, privilegiu care i-a fost retras. Dureroasa separare care a urmat între sufletul lui nemuritor şi corpul supus stricăciunii nu va lua sfârşit decât odată cu sfârşitul timpurilor, învierea morţilor şi Judecata de Apoi. „Omul nu va mai fi atunci pământean, ci ceresc"; el îşi va recupera învelişul carnal, pe care un „duh dătător de viaţă" îl va face veşnic. Damnaţii vor suferi în chiar carnea lor, în timp ce aleşii vor trăi într-un „trup spiritual" (propriul lor trup transfigurat de duh), restaurat în toată strălucirea tinereţii, corespunzând „vârstei perfecte a lui Cristos" (în jur de treizeci de ani).[30]

Filozofia creştină este axată, în primul rând, pe un concept al imortalităţii (spirituale şi trupeşti). Dar traiectoria iniţiatică recomandată este deosebit de lungă şi presărată cu capcane. „Fericirea veşnică" trebuie cu adevărat meritată.

O absenţă: femeia

Ceea ce poate să surprindă astăzi, în aceste discuţii privind longevitatea, este invizibilitatea aproape totală a femeii. Nici o femeie printre zecile de persoane, mai mult sau mai puţin ilustre, care au atins vârste înaintate, menţionate de Lucian. Nici Biblia nu aminteşte vreo femeie în această privinţă. Patriarhii sunt recenzaţi cu atenţie, dar soţiile lor rămân uitate. Nici Eva nu este tratată mai bine decât celelalte, deşi nu poate fi considerată o femeie oarecare. Ea e strămoaşa noastră, în egală măsură cu Adam, şi, cu toate acestea, nu mai este niciodată menţionată după plecarea din Rai. A murit ea oare înainte, sau după Adam? Nu ştim. Aparent, este un detaliu fără importanţă. Mult mai târziu, în timpul Renaşterii, pictorul italian Piero della

[30] *Ibid.*, XIII, 23–25 şi XXII, 15.

Francesca (c. 1416–1492) își va fi amintit de Eva când a pictat *Moartea lui Adam* pe o frescă a bisericii din Arezzo. Așezat pe pământ, acesta e susținut de soția lui, ce pare să-i fi supraviețuit. Informație biografică al cărei unic fundament este imaginația artistului. Plinius, cu lista lui incluzând mai multe nume de femei (în total șapte), rămâne o excepție notabilă la capitolul despre longevitatea feminină; el va fi multă vreme sursa esențială privind acest subiect (fără a-l uita pe Valerius Maximus, scriitor de la începutul secolului I e.n., care-l precedă cu un grup mai mic, de trei nume feminine).

Acest tratament „discriminatoriu" își găsește parțial justificarea în situația obiectivă pe care am evocat-o deja: în general, femeile trăiau mai puțin decât bărbații. Dar motivul cel mai important vine din imaginarul (esențialmente masculin) privind condiția femeii. Femeia, credea Aristotel, este o „ființă incompletă", un fel de mascul „ratat". Biblia stabilește explicit o ierarhie: Eva a fost creată dintr-o coastă a lui Adam; ea apare ca anexă a bărbatului. Pentru a reveni la Aristotel, bărbații ar fi, în opinia lui, „programați" prin însăși natura lor să trăiască mai mult, pentru că organismul masculin este mai cald, în timp ce femeia este rece și, în consecință, „debilă".[31]

Prejudecata se va dovedi tenace. Până într-o epocă recentă, longevitatea, cel puțin în manifestările ei mitologice, se declina mai curând la masculin. Înfruntarea eternității era o ispravă virilă, rezervată bărbaților. Ca și în cazul altor indicatori istorici, discursul referitor la longevitate dezvăluie locul secundar acordat femeii de-a lungul istoriei.

Scurt bilanț al Antichității: greci, chinezi și creștini

Antichitatea a imaginat o mare varietate de teme și de strategii de longevitate, pe care secolele următoare se vor strădui

[31] Aristotel, *Despre generarea animalelor*. Referitor la opiniile lui Aristotel, a se vedea și Giordana Pisi, „La medicina greca antica", în *Senectus. La vecchiaia nel mondo classico*, I, pp. 469–477.

să le reia şi să le reelaboreze. Să încercăm să precizăm tendinţele cele mai caracteristice.

Mai întâi, referirea destul de frecventă la o condiţie ideală a omului, superioară celei pe care o cunoaştem efectiv, caracterizată printr-o viaţă mai lungă şi de calitate mai bună. Slabele performanţe actuale nu exprimă întregul potenţial (biologic şi spiritual) al fiinţei umane. Ceva trebuie să se fi dereglat în mecanismul istoric şi social sau în interiorul nostru.

În al doilea rând şi în contrast cu sentimentul de neputinţă asociat cu nostalgia unei lumi pierdute pentru totdeauna, o atitudine voluntaristă începe să-şi croiască drum, în scopul de a ridica fiinţa umană, colectiv sau individual, la nivelul de excelenţă originar (în termeni de longevitate: o sută de ani? sau poate nemurirea?). Antichitatea atestă primele proiecte ale omului în lunga sa luptă împotriva morţii, în numele vieţii. Mai multe metode avute în vedere (hrană sănătoasă, mediu favorabil, căutare spirituală) vor fi reţinute de-a lungul secolelor, dovedindu-se, în acelaşi timp, foarte adaptabile la condiţiile sociale, religioase şi ştiinţifice în schimbare.

Cât despre limita ultimă a unei vieţi lungi, tot Antichitatea este cea care a identificat pricipalele paliere. În primul rând, suta de ani, durată ideală şi uneori efectivă a unei vieţi umane obişnuite (secolul, număr perfect, cu mare valoare simbolică, măsoară viaţa umană, dar şi istoria, făcând astfel legătura dintre cele două registre, individual şi colectiv). Apoi, ceva mai ambiţios, o sută douăzeci de ani (multiplu de „doisprezece", cifră, la rândul ei, prin excelenţă simbolică), vârsta lui Moise (şi, pentru a anticipa, şi vârsta atinsă de Jeanne Calment). Continuând ascensiunea, ajungem, aproape fără să ne dăm seama, la palierul următor, situat la cota o sută cincizeci: este speranţa de viaţă a locuitorilor insulei vizitate de Iambulus. Un mic salt, pentru a atinge nivelul de două sute, dublul unei vieţi lungi obişnuite, palier impresionant, dar nu lipsit de o oarecare logică: indivizi perfect sănătoşi, locuind într-un mediu de asemenea perfect sănătos, ar trebui să fie capabili să trăiască de două ori mai mult decât oamenii minaţi de boli şi de tot felul de alte

inconveniente şi care trăiesc în medii mult mai puţin favorabile; pentru cei din Antichitate, era vârsta „standard" a indienilor. Aceste patru paliere: o sută, o sută douăzeci, o sută cincizeci şi două sute de ani, vor rămâne fixate ca obiective de longevitate majore, reale şi mitice în acelaşi timp.

Odată depăşită frontiera celor două secole, imaginaţia îşi ia zborul şi nimic nu ar mai putea să o reţină. De ce nu sute, ba chiar mii de ani? Scopul suprem rămâne evident nemurirea, care pare mai bine asigurată prin calea spirituală (o sinteză inalterabilă a corpului şi spiritului: taoism, creştinism) decât prin căile biologice obişnuite.

Să remarcăm, totodată, sensibilitatea ideologică a longevităţii. Imaginarul nu poate scăpa de constrângerile ideilor dominante, prejudecăţilor, proiectelor şi iluziilor proprii fiecărei comunităţi. Nici o ficţiune nu este gratuită şi, cu atât mai puţin, marile mituri care exprimă visurile umanităţii. Sub acest aspect, longevitatea apare ca semn de excelenţă, favorizând anumite comunităţi în raport cu altele, bărbaţii în raport cu femeile, aleşii (regi, filozofi sau sfinţi) în raport cu muritorii de rând, credincioşii în raport cu necredincioşii şi aşa mai departe. Căutarea longevităţii presupune, de fiecare dată, un sistem bine definit de valori sociale şi morale.

Trebuie totuşi să particularizăm aceste trăsături mai mult sau mai puţin generale, urmărind trei modele distincte. Grecii şi romanii din epoca clasică, chinezii şi creştinii nu au privit lucrurile în acelaşi fel.

Deşi longevitatea extremă a fost bogat ilustrată în mitologia greco-romană şi în numeroase tradiţii legendare, rămâne un fapt că, în „viaţa reală", grecii şi romanii nu au cedat, în general, acestor cânturi de sirenă. Ei învăţaseră deja să deosebească mitologia de realitate şi, chiar dacă li se întâmpla să deplângă scurtimea vieţii, se resemnaseră mai mult sau mai puţin cu ea. Mai mulţi filozofi au fost preocupaţi să dedramatizeze moartea şi au exprimat îndoieli cu privire la utilitatea unei vieţi prelungite dincolo de limitele ei naturale. Medicina urma un drum similar; misiunea ei era să trateze bolile şi să atenueze inconvenientele

bătrâneţii, fără a repune în discuţie problema frontierei acceptate între viaţă şi moarte. Astfel, perspectiva longevităţii ne indică un tip de civilizaţie care a inventat demersul ştiinţific, dar s-a arătat prea puţin sensibilă la ideile transformiste şi indiferentă la orice proiect de viitor.

China a fost aceea care a oferit, prima, exemplul unei strategii eficiente împotriva morţii. Taoismul a fost la originea unui ansamblu coerent de practici (regim alimentar, tehnici de respiraţie, exerciţii fizice, perfecţionare spirituală, procedee sexuale), având scopul mărturisit de a sfida timpul, pentru a-şi însuşi o speranţă de viaţă întinsă pe secole sau chiar pe milenii, dacă nu pur şi simplu nemurirea. Această căutare privea numai o categorie restrânsă de iniţiaţi, detaşaţi de lumea înconjurătoare; era un amestec destul de curios de pragmatism cu alură ştiinţifică şi de reţete mitologice preluate de la o epocă de aur pe care chinezii o respectau enorm. Toate acestea, în concordanţă cu profilul unei civilizaţii tradiţionaliste ale cărei valori, imuabile, rămâneau cele ale trecutului; o civilizaţie repliată asupra ei înseşi şi refractară la schimbare, tentată mai degrabă de perfecţionarea spirituală individuală decât de progresul colectiv.

Dimpotrivă, căutarea creştină a nemuririi şi-a găsit locul într-o amplă schemă istorică, orientată spre un ţel suprem (triumful cetăţii lui Dumnezeu) şi urmărind transfigurarea condiţiei umane (a întregii umanităţi). Ea a fost, în felul ei, prima aplicare globală a ideii de progres (adaptată şi secularizată în epoca modernă), prin obiectivul ei de a schimba radical omul, lumea şi cursul istoriei. Astfel, în spaţiul european creştinizat a avut loc o infuzie de idealism şi de dinamism care au marcat profund propria lui istorie şi istoria întregii lumi.

Capitolul 2

Prin harul lui Dumnezeu (Evul Mediu)

Sfinţi şi regi

Nici o perioadă din istoria Occidentului nu a avut o coerenţă similară celei a Evului Mediu. În faza lui clasică, din jurul anului o mie, mecanismul social funcţiona prin interacţiunea a trei categorii principale: aristocraţia războinică, clerul şi ţărănimea, în timp ce sinteza culturală era structurată în jurul principiilor şi valorilor religiei. Fusese întreprinsă o vastă operaţiune, destinată să „sacralizeze" lumea, exact contrarul „desacralizării" noastre începute cu Epoca Luminilor. Teologia domnea printre ştiinţe; intelectualii epocii, aparţinând aproape toţi clerului, priveau lumea din punctele lor privilegiate de observaţie care erau mânăstirile. Pentru ei, nu se punea problema să facă *tabula rasa* din moştenirea precreştină, greco-romană; preluaseră din ea numeroase elemente, pentru a le utiliza în propria construcţie. S-a păstrat, de asemenea, un fond bogat de credinţe şi tradiţii populare, cu care Biserica a trebuit, de bine de rău, să se acomodeze. Teologia creştină, filozofia şi ştiinţa greco-romane, folclorul celtic şi germanic au fost cele trei mari surse, divergente şi complementare, ale culturii medievale. Performanţa intelectuală a Evului Mediu a fost tocmai armonizarea acestor elemente contradictorii în jurul unui principiu unificator. Întreaga cunoaştere trebuia să fie adaptată şi integrată în schema creştină a lumii, unde nimic nu se petrecea la întâmplare. Fiecare detaliu avea o semnificaţie bine definită, sub autoritatea supremă a lui Dumnezeu.

Spiritul uman este tentat de miraculos. Această înclinaţie, identificabilă în fiecare epocă şi în fiecare cultură (inclusiv în societatea noastră tehnologică), a găsit un teren deosebit de fertil

în Evul Mediu. Un adevărat torent de miracole, alimentat de mai multe izvoare: în primul rând, evident, esenţa mistică a universului şi a condiţiei umane (supuse bunăvoinţei lui Dumnezeu şi relei-voinţe a diavolului); apoi, izolarea Occidentului faţă de celelalte părţi ale lumii, de natură să stimuleze miraculosul exotic; în sfârşit, colecţia extrem de bine dotată de figuri şi povestiri mitologice provenind, în acelaşi timp, din Antichitate, din folclor şi, ceva mai târziu, din imaginaţia inepuizabilă a arabilor, care au dezvăluit europenilor spaţiul fabulos al Orientului („orizontul oniric al Oceanului Indian", pentru a-l cita pe Jacques Le Goff[1]).

Condiţiile oferite de Evul Mediu longevităţii au fost limitate şi coercitive. Viaţa veşnică făgăduită de Biserică trecea, evident, prin moarte. În acest punct, discursul teologic părea confirmat şi întărit de situaţia efectivă. Moartea secera fără încetare: se murea enorm în Evul Mediu. Într-o societate care trăia la limita inferioară a subzistenţei, speranţa de viaţă era modestă; cea mai mică perturbare (a condiţiilor climatice, de exemplu, printr-un surplus de ploaie sau de secetă) era de natură să declanşeze un lanţ de catastrofe, foamete şi epidemii.

Timpul se restrângea: viaţa individuală era fragilă şi scurtă, viaţa lumii de asemenea. Totul fugea spre o limită aparent apropiată: sfârşitul timpurilor şi Judecata de Apoi. Perioada petrecută pe pământ era devalorizată, iar scurtimea ei acceptată ca o consecinţă fatală a păcatului originar.

Dacă şansele longevităţii reale erau minime, longevitatea mitică se adapta foarte natural discursului teologic. Aceasta însemna să acorzi sufletului poziţia principală. Reluând argumentaţia Sfântului Augustin, Toma d'Aquino, marele teolog al secolului al XIII-lea, explica (în lucrarea sa fundamentală, *Summa theologica*) că trupul lui Adam era de natură perisabilă chiar şi înainte de păcat; sufletul lui era cel care, prin harul lui Dum-

[1] Jacques Le Goff, „L'Occident médiéval et l'océan Indien: un horizon onirique", în *Pour un autre Moyen-Âge*, Paris, 1977, pp. 280–298 (cf. şi trad. rom. de Maria Carpov, *Pentru un alt Ev Mediu*, Editura Meridiane, Bucureşti, 1986).

nezeu, împiedica procesul de descompunere (ceea ce nu s-a mai întâmplat după păcat). Longevitatea depindea infinit mai mult de spirit decât de corp.

Iată, în acest sens, legenda Sfântului Silvestru, care a fost papă între 314 şi 335. Atins de lepră, împăratul Constantin a consultat preoţii păgâni ai Romei, care i-au recomandat să se îmbăieze în sânge de copil (proprietate curativă sau chiar cu efect de întinerire pe care o avea sângele tânăr). În ultimul moment, iluminat de un vis, împăratul a oprit masacrul şi a cerut să vină papa Silvestru. Acesta a reuşit să-l convingă de excelenţa unui remediu foarte diferit: îndepărtarea răului prin botez. Chiar în clipa în care i-a fost administrat sacramentul, stigmatele leprei au dispărut ca prin minune. Purificarea spirituală a avut ca efect purificarea trupească. Consecinţele acestui eveniment (datând din 326) au fost importante: botezul împăratului a deschis calea triumfului religiei creştine.

Se pare că harul lui Dumnezeu era de natură să întreţină sănătatea şi să prelungească zilele „aleşilor" (pentru ca ei să beneficieze de viaţa veşnică). S-a petrecut o remaniere radicală în galeria persoanelor recompensate în acest mod. Regii şi filozofii păgâni, dragi „specialiştilor" antici ai longevităţii, au fost lăsaţi deoparte. Au rămas în scenă, evident, patriarhii biblici, cărora li s-a alăturat o nouă categorie: personajele marcante ale Bisericii: sihaştri, episcopi şi sfinţi. O viaţă lungă apărea ca dar divin acordat celor mai virtuoşi. Ea instituia un argument suplimentar în favoarea preeminenţei Bisericii, marcată, în persoana servitorilor ei, printr-un semn de excelenţă.

Prototipul bătrânului sfânt era Sfântul Antonie, care ar fi trăit o sută cinci ani, din 251 până în 356. Iată una dintre marile figuri din primele secole ale creştinismului. El şi-a petrecut aproape toată viaţa în singurătate sau înconjurat de discipoli în deşertul egiptean, unde a fondat mai multe mânăstiri. Biserica îl onorează ca pe iniţiatorul monahismului. În plus, el a intrat în legendă pentru că a rezistat unui lung şir de ispite ale diavolului („ispitele Sfântului Antonie" constituie o temă reprezentată adesea în pictura occidentală, datorită caracterului pilduitor al povestirii, dar şi pentru posibilitatea oferită artistului de

a întruchipa tot felul de himere şi seducţii). În acest caz, longevitatea nu face decât să confirme şi să întărească mesajul unei existenţe superioare.

Dar sunt evocate exemple şi mai impresionante, numele şi recordurile variind în funcţie de surse şi tradiţii. Astfel, Sfântul Simion (figură mai degrabă legendară), al doilea episcop al Ierusalimului, succesor al Sfântului Iacob, ar fi fost crucificat în 107, la vârsta de o sută douăzeci de ani. Sfântul Patrick (secolul al V-lea), apostol al irlandezilor, ar fi murit, şi el, la vârsta de o sută douăzeci de ani. Sfântului David (secolul al VI-lea), patron al Ţării Galilor, i s-au putut atribui o sută şaptezeci de ani, cu atât mai mult cu cât datele naşterii şi morţii lui sunt deopotrivă incerte. Dar recordul insulelor britanice, bogate în centenari, este deţinut de Sfântul Kentigern, cunoscut şi sub numele de Sfântul Mungo, venerat în Scoţia (patronul oraşului Glasgow) şi apostol de Cumbria, mort, puţin după anul 600, la presupusa vârstă de o sută optzeci şi cinci de ani; numele lui a fost adesea invocat, până în zilele noastre, ca dovadă de „fezabilitate" (pentru optimiştii longevităţii, el oferea modelul ideal: sensibil mai mult decât o viaţă lungă obişnuită, dar oricum ceva mai „realist" decât vieţile prelungite pe mai multe secole sau milenii). Din păcate, acest record a fost revizuit în jos; astăzi, i se atribuie mai degrabă optzeci şi cinci decât o sută optzeci şi cinci de ani! De altfel, acesta nu era recordul absolut. Severin, episcop de Tongres (în Belgia), uns la două sute nouăzeci şi şapte de ani, ar fi trăit trei sute şaptezeci şi cinci de ani![2]

Cea mai bună soluţie pentru a trăi multă vreme era, se pare, viaţa monahală. Vastul arhipelag al mânăstirilor configura un spaţiu deja diferit, un fel de legătură între pământ şi cer.

---

[2] O enumerare a acestor recorduri în articolul „Longévité" din *Grand dictionnaire universel du XIXe siècle*, editat de Pierre Larousse, Paris, 1866–1876, vol. X, p. 663. Pentru o reconstituire critică a aceloraşi biografii, se poate apela la David Hugh Farmer, *Oxford Dictionary of Saints*, Oxford, 1992.

Îmbrăcarea veşmântului monahal corespundea, cum remarcă Georges Minois, unei „intrări în eternitate"; era cel mai bun mijloc „de a scăpa de bătrâneţe, de a se prelungi, de a se perpetua".[3]

Şi pe urmă erau regii, mai ales strămoşii legendari. Istoricii epocii îi atribuiau trei sute de ani lui Pharamond şi o sută patruzeci şi şase lui Meroveu, predecesorii legendari ai regilor franci. Cât despre Carol cel Mare, *La chanson de Roland* îl transfigurează pe tânărul din 778 — căci, la momentul Roncevaux, viitorul împărat nu avea decât treizeci şi şase de ani — într-un bătrân „cu barba albă". Dar ce bătrân!

En vérité, dit le païen, je suis tout émerveillé
À la vue de Charlemagne, qui est si vieux et chenu
Il a bien, je crois, deux cents ans et plus.[4]

„Într-adevăr, spune păgânul, tare mă minunez
La vederea lui Carol cel Mare, care este atât de bătrân şi cărunt,
Are, cred, două sute de ani şi mai bine."

La peste două sute de ani, Carol cel Mare se ţine bine. El se impune tuturor prin înţelepciune, dar şi prin forţa sa fizică. Pe câmpul de bătălie, braţul lui este încă tânăr. Încă o dată, longevitatea se acordă cu sacrul. Regele este în comuniune cu Dumnezeu, care consimte să facă miracole pentru a-i împlini ruga; un înger le serveşte drept intermediar, şi arhanghelul Gabriel în persoană îi veghează somnul.

Pour Charlemagne Dieu fit un grand miracle
Car le soleil s'est arrêté, immobile dans le ciel.[5]

„Pentru Carol cel Mare, Dumnezeu a făcut un mare miracol
Căci soarele s-a oprit, nemişcat pe cer."

---

[3] Georges Minois, *Histoire de la vieillesse en Occident. De l'Antiquité à la Renaissance*, Paris, 1987, p. 234.

[4] *La chanson de Roland*, XLV, traducere de Léon Gautier, ediţia a unsprezecea, Tours, 1881, p. 57.

[5] *Ibid.*, CCX, p. 233.

Legendă vie, interlocutor privilegiat al cerului, Carol cel Mare nu putea rata apoteoza longevităţii.

Mai curios este cazul lui Attila, regele hunilor. „Biciul lui Dumnezeu" pentru Occident, el a devenit, în schimb, strămoşul legendar al ungurilor; acestora din urmă trebuie să ne adresăm pentru a-i înscrie numele în registrul longevităţii. Trebuie ştiut că în Evul Mediu hunii erau consideraţi ca personaje aproape fantastice, situate într-un context magic, la limita umanului (popoarele de la marginea lumii!). În orice caz, vechile cronici ungureşti îi atribuie lui Attila o vârstă foarte înaintată şi un apetit pentru femei care corespunde foarte bine unei anumite versiuni a arhetipului (funcţie regală–virilitate–longevitate).

Conform tradiţiei, Attila avea pe atunci o sută douăzeci şi patru de ani, ceea ce la huni nu era o vârstă prea înaintată; tatăl lui trăia încă şi-şi guverna tribul din Asia. În ciuda vârstei, Attila nu-şi pierduse nimic din ardoarea tinereţii. O numeroasă societate de femei îi umplea palatul, crescând fără încetare, prin noi căsătorii. Elanul amoros urma să-i fie fatal. El şi-a luat o nouă femeie, ultima. A doua zi după noaptea nunţii, a fost găsit mort lângă tânăra lui soţie. La o sută douăzeci şi patru de ani, trebuie totuşi să fii atent![6]

De la Sfântul Simion la Attila, galeria pare să nu aibă prea multă coerenţă. Ce reuneşte totuşi aceste personaje, pe lângă amprenta evidentă de supranatural? Este vorba, mai ales, de rolul pe care-l joacă în anumite mituri fondatoare, religioase sau politice: Biserica universală sau biserici „naţionale", regatul francilor, regatul ungar, Imperiul Occidentului... Semn de perenitate, semn al unei relaţii speciale cu Creatorul, longevitatea marca printr-o trăsătură în plus excelenţa fondatoare.

---

[6] Cu privire la legendele şi tradiţile legate de Attila şi de huni, se poate consulta lucrarea *Histoire d'Attila et de ses successeurs*, de Amédée Thierry, 2 volume, Paris, şase ediţii între 1856 şi 1884.

Fântâna tinereții: de la Alexandru cel Mare la Mandeville

Printre simbolurile de longevitate creștinizate, fântâna tinereții ocupă un loc important. Ea era cunoscută încă din Antichitate, dar, mulțumită interpretării creștine, calitățile ei regeneratoare găseau în sfârșit o explicație. În conformitate cu Biblia, un fluviu, separat în patru brațe, izvora din Rai. Se pare că exista un canal secret care lega fântâna de apele Paradisului.

Vulgarizarea acestei legende datorează mult uneia dintre cele mai citite lucrări din Evul Mediu de la un capăt la altul al Europei, *Romanul lui Alexandru*.[7] La origine, aceasta a fost aventura reală a lui Alexandru cel Mare, tânăr rege macedonean, care a devenit împărat al lumii (imperiul lui se întindea aproape asupra totalității lumii cunoscute de antici). Istorie reală, dar, se pare, mai apropiată de faptele de vitejie ale eroilor legendari, ea a fost repede transfigurată și îmbogățită cu elemente fabuloase. *Romanul lui Alexandru* — în același timp „fals roman" și „falsă istorie" — a dat mult de furcă specialiștilor. Autorul este necunoscut (atribuirea lui unui „Pseudo-Callisthenes" nu înseamnă decât respingerea paternității fictive a lui Callisthenes, istoric oficial al lui Alexandru, ucis în cele din urmă din ordinul acestuia), iar perioada primei redactări este incertă (oscilând între perioada elenistică, secolele al II-lea–I î.Cr., și perioada imperială romană, secolele al II-lea–al III-lea). Scris în greacă, foarte probabil în Egipt, acest text, căruia nu i se cunoaște originalul, a fost multiplicat spre sfârșitul Antichității și în Evul Mediu în nenumărate versiuni, grecești, occidentale și orientale care, dincolo de un aer de familie, prezintă diferențe considerabile. Adevărul este că povestea fabuloasă a cuceririlor

[7] Pseudo-Callisthène, *Le roman d'Alexandre*, tradus și comentat de Gilles Bounoure și Blandine Serret, Paris, 1992, cu o „Introducere" (de Gilles Bounoure), pp. IX–XXXVIII, care se referă la cercetările privind filiația acestui ansamblu de texte.

lui Alexandru satisfăcea atât setea de miraculos a cititorului din Evul Mediu (miracolele din Asia şi, mai ales, din India ocupând un loc important), cât şi preocupările lui pioase, pentru că itinerarul asiatic al lui Alexandru părea să ducă, etapă cu etapă, spre Paradisul terestru (situat pe hărţile epocii în punctul cel mai îndepărtat al Extremului Orient).

Cea mai veche versiune greacă cunoscută povesteşte cum tânărul cuceritor s-a apropiat de fântâna vieţii, într-o regiune unde soarele nu mai strălucea, adică undeva către marginile lumii; din păcate, nu el, ci bucătarul lui a fost cel care a profitat de proprietăţile ei miraculoase! Mai mult decât atât, aceasta i-a oferit o înghiţitură unei fiice nelegitime a lui Alexandru, pe care dorea s-o seducă. Regele a devenit gelos: după ce cucerise lumea, ratase în mod prostesc nemurirea. El s-a răzbunat, alungând-o pe tânăra fată în munţi, în timp ce bucătarul a fost aruncat în mare, cu o piatră de gât. Cei doi, evident, trăiesc şi astăzi: ea, în compania demonilor munţilor, iar el, a celor acvatici!

Acest pasaj e încă departe de a inspira un aer foarte creştin! Dar, în alte variante, e precizată esenţa paradiziacă a izvorului. Astfel, versiunea franceză a *Romanului lui Alexandru* (lungă compoziţie în versuri datând din secolul al XII-lea) afirmă explicit că fântâna îşi trage apele din fluviul Paradisului. Cei care se îmbăiază în ele, chiar la vârste foarte înaintate, revin la vârsta de treizeci de ani (adică vârsta lui Cristos şi vârsta prezumată a corpurilor reînviate după sfârşitul lumii şi Judecata de Apoi).

Una dintre variantele având un impact cultural extraordinar a fost versiunea românească; ea a fost, sub titlul *Alexandria*, textul literar cel mai citit în spaţiul românesc din secolul al XVI-lea până în al XVIII-lea. Conform acestei adaptări (care derivă, la rândul ei, dintr-o altă variantă, greacă şi sârbă), Alexandru ajunge pe o insulă, unde, în mijlocul unei naturi paradiziace, trăiesc oameni paşnici şi fericiţi, care ies în evidenţă la prima vedere prin faptul că sunt complet goi. Femeile se remarcă prin... absenţă! Într-adevăr, ele trăiesc separat, pe o insulă

apropiată şi, pentru mai multă siguranţă, la adăpostul unei incinte fortificate. O dată pe an, ele îi vizitează pe bărbaţi. Astfel, păcatul prin sex este exclus; oamenii nu se împreunează decât pentru a procrea. Acest tandem de insule nu este o noutate. Ele sunt uneori menţionate în sursele medievale, inclusiv de Marco Polo, care nu se sfieşte să afirme că le-a vizitat! Insula bărbaţilor este condusă de un împărat, pe care Alexandru (în calitate de coleg!) îl vizitează. El îl găseşte, cu nimic mai îmbrăcat decât supuşii lui, aşezat pe un scaun de aur, la umbra unui copac plin de fructe şi având la picioare un izvor, evident fântâna tinereţii. Stăpânul locurilor îi ţine lui Alexandru un discurs plin de referinţe biblice (el şi supuşii lui ar fi urmaşii lui Set, fiu al lui Adam), după care îi oferă un flacon conţinând preţiosul lichid, cu sfatul de a-l utiliza când va fi bătrân, pentru a reveni la vârsta de treizeci de ani (dar, după cum se ştie, Alexandru n-a ajuns niciodată bătrân). Cele două insule, a bărbaţilor şi a femeilor, dau deja o impresie în avanpremieră a Raiului. Ele sunt etape pe drumul care duce la Paradisul terestru.

Dar cel mai îndrăzneţ deznodământ aparţine unei versiuni orale, care a circulat în folclorul românesc (unde se regăsesc mai multe episoade din *Alexandria* complet reelaborate). La capătul expediţiei sale, împăratul ajunge la porţile Raiului, dar intrarea îi este refuzată. În schimb, un bătrân sau, în altă variantă, un serafim îi oferă „apă vie" (foarte prezentă şi ea în folclorul românesc: capabilă să învie morţii şi să prelungească viaţa oricât de mult). Alexandru refuză (conştient de povara eternităţii), dar dă să bea calului său, Ducipal. Acesta trăieşte şi astăzi, aşteptând poate un nou Alexandru.

Timp de mai multe secole, Occidentul, închis în el însuşi, s-a mulţumit să viseze la orizonturi îndepărtate. Dar a venit un moment în care el a plecat să descopere şi să cucerească lumea (la început, au fost cruciadele, apoi drumul Chinei şi al Indiei, apoi America...). În drumul lor, călătorii, negustorii şi misionarii vedeau defilând în faţa lor locuri şi popoare reale, pe care le amestecau totuşi cu geografia imaginară purtată în propriul lor bagaj cultural. Ei aveau mai multă încredere în ceea

ce credeau că ştiu decât în ceea ce vedeau în realitate (aceasta este, de altfel, condiţia oricărei călătorii: fiecare priveşte cu ochii lui şi prin prisma propriilor prejudecăţi). Unul dintre obiectivele căutate era evident Paradisul terestru, situat la extremitatea orientală a lumii. Columb, care a tradus la fiecare pas geografia reală în geografie imaginară (identificând astfel America cu Extremul Orient, iar pe locuitorii ei cu „indienii"), a crezut că a atins Paradisul la gura fluviului Orinoco („dovezile" i se păreau suficiente: pădurea ecuatorială şi un mare fluviu care nu putea izvorî decât din Paradis!).

Pe această traiectorie care ducea în Rai, era inevitabil să dai peste fântâna tinereţii, care-şi primea apele din izvoarele Raiului. Jean de Mandeville se numără printre muritorii care au avut ocazia să guste din acest izvor. Cel puţin, aşa pretinde el. Acest Mandeville este, de altfel, un personaj cât se poate de misterios: englez „în principiu", eventual francez, dar în orice caz călător contestat. Cu siguranţă, n-a ajuns niciodată în India sau China, aşa cum pretinde. Poate, cel mult, la Ierusalim şi în Orientul Apropiat. Dacă nu cumva nu şi-a părăsit niciodată grădina. *Călătoriile* sale (redactate pe la 1356, în franceză) oferă mai degrabă o „imagine a lumii" în maniera cosmografiilor medievale, bogate în fabulaţii de tot felul. Fapt este că această carte a avut un imens succes (aproape trei sute de manuscrise înregistrate, un bestseller al Evului Mediu; într-adevăr, puţine texte profane din epocă depăşeau suta de exemplare).[8]

Cât despre celebra fântână, după Mandeville, ea se găsea în împrejurimile Indiei, la poalele unui munte: „...frumoasă fântână abundentă, care are mirosul şi savoarea a tot felul de condimente şi-şi schimbă mirosul şi gustul din ceas în ceas... Oricine bea, pe stomacul gol, de trei ori din această fântână se vindecă, oricare i-ar fi boala. Iar cei care locuiesc acolo şi

[8] Pentru Mandeville, a se vedea Christiane Deluz, *Le livre de Jehan de Mandeville. Une géographie au XIVe siècle*, Louvain-la-Neuve, 1988, şi ediţiile sale din textul lui Mandeville: *Voyage autour de la Terre*, Paris, 1993, şi *Le livre des merveilles du monde*, Paris, 2000.

beau adesea din ea nu au niciodată vreo boală şi par mereu tineri. Eu am băut de trei sau patru ori şi mi se pare că mă simt mai bine. Unii îi spun fântâna tinereţii, pentru că cel care bea adesea pare mereu tânăr şi-şi duce viaţa fără boli. Se spune că acest izvor vine din Raiul pământesc, atât de bun este."

Mandeville îl confirma pe Alexandru, şi Alexandru îl susţinea pe Mandeville. De altfel, care cititor din Evul Mediu s-ar fi îndoit de mărturia unui călător care văzuse cu propriii ochi şi băuse cu propria gură?

Lumea cealaltă: modelul irlandez

Aparent, calea cea mai sigură pentru o obţine nemurirea este aceea de a muri, ajungând astfel într-o lume unde nu mai există moarte. Urmărirea longevităţii încearcă să rezolve tocmai această dilemă: să obţii nemurirea (sau o „cvasinemurire") fără a trece prin moarte. Dar nici moartea nu este identică de la o cultură la alta. În Hadesul grecilor, morţii, reduşi la condiţia de „umbre", continuau o existenţă diminuată şi lipsită de bucurie. Neatrăgător proiect, se va spune! Nici noţiunea creştină de lume de dincolo, plină de speranţe pentru cei merituoşi, nu e lipsită de anumite inconveniente. Ea presupune, într-o primă etapă, separarea dureroasă şi frustrantă dintre corp şi spirit; riscul pedepselor veşnice pentru păcătoşi (şi cine nu păcătuieşte niciodată?); iar pentru cei fără pată, bucurii atât de virtuoase, încât am putea eventual să ne lipsim de ele!

Poate că celţii găsiseră ceva mai bun. Credinţele lor, păstrate mai ales în folclorul irlandez, se bazau pe apropierea şi umanizarea lumii de dincolo. Barierele erau reduse la minimum, iar punctele de trecere sporite. *Sid*-ul — cuvântul irlandez pentru „lumea cealaltă", numită, de asemenea, în mod semnificativ şi *Mag Mell* „câmpia plăcerilor", *Tir Taimgire* „pământul făgăduinţei" şi *Tir na nóg* „ţara tinereţii veşnice" — se găsea cel mai adesea pe un tărâm (o insulă) dincolo de ape, la vest de Irlanda; dar uneori o regăsim la doi paşi, pe coline sau în

adâncul lacurilor. Este un univers diseminat, care nu se supune imperativelor spaţiale ale lumii obişnuite. Uneori este suficient să treci un râu sau să pătrunzi într-o grotă pentru a te găsi în anticamera lui.[9]

În orice caz, atmosfera locurilor nu lasă nimic de dorit. Toată lumea e satisfăcută pe deplin, mai ales cei care ştiu să aprecieze femeile (magnifice, într-adevăr!) şi mâncarea bună. Nu e tocmai un loc potrivit pentru asceţi. Nota dominantă de senzualitate (o continuă sărbătoare) a fost ulterior atenuată — fără a dispărea complet — de creştinism, al cărui proiect a fost fuziunea acestui Paradis relaxat cu propriul Paradis, virtuos şi hieratic. Se constată deja respectiva evoluţie în călătoria Sfântului Brendan, călugăr irlandez din secolul al VI-lea; acest text de ficţiune pură, scris mult mai târziu, prin secolul al X-lea, povesteşte periplul atlantic al lui Brendan şi al călugărilor care-l însoţeau. După ce au navigat multă vreme, ei se apropie de insula Paradisului, dar nu au dreptul să intre acolo; de departe, aud corul îngerilor.

Un du-te-vino destul de intens leagă lumea noastră de cealaltă. Din când în când, apar femei seducătoare, care-i invită pe unii muritori (bărbaţi, desigur) să le urmeze în ţinutul tinereţii veşnice. O astfel de aventură i se întâmplă lui Oisín, unul dintre eroii cei mai de vază din folclorul irlandez. Cu ocazia unei vânători, el o întâlneşte pe prinţesa Niamh, femeie tânără şi frumoasă venită din lumea cealaltă pe calul ei alb. Ajunşi împreună în „împărăţia tinereţii", ei se căsătoresc şi au trei copii: doi băieţi şi o fată. Şi timpul trece... sau, mai degrabă, nu trece, pentru că este domeniul eternităţii.

În special, călătoriile pe mare erau susceptibile să ducă la cealaltă lume sau la unele dintre dependinţele ei, dintre care „insula femeilor" rămânea cea mai atrăgătoare. Astfel este şi călătoria lui Bran, un rege irlandez care, ispitit, la rândul lui, de o femeie venită de dincolo, pleacă împreună cu douăzeci şi

[9] O excelentă introducere în mitologia irlandeză este oferită de Daragh Smyth, *A Guide to Irish Mythology*, Dublin, 1988.

şapte de tovarăşi în căutarea acestei insule vestite. Ei reuşesc s-o găsească şi petrec acolo un timp într-o companie plăcută. O călătorie similară e întreprinsă de Mael Dúin cu şaptesprezece însoţitori. După ce au vizitat nu mai puţin de treizeci şi trei de insule, fiecare cu ciudăţeniile ei, bărbaţii debarcă pe insula femeilor, unde sunt primiţi de regină şi cele şaptesprezece fiice ale ei. E uşor de ghicit ceea ce urmează. Plăcerile patului şi ale mesei se înlănţuie — poate că într-un mod cam monoton!

Imram (*imrama*, la plural — ceea ce înseamnă „periplu", „circumnavigaţie") este cuvântul irlandez care desemnează acest gen de călătorie în lumea de dincolo. Raportul strâns care se stabileşte astfel între cele două registre ale vieţii atenuează sensibil — chiar până la a o face să dispară — frica de moarte. Moartea apare nu ca o ruptură, ci ca o continuare a vieţii pe un plan mai bun al existenţei. Corpul nu numai că nu este devalorizat, ci, mai mult, el este invitat să beneficieze din plin de plăcerile elementare ale vieţii: dragostea şi hrana. Interpretarea rămâne deschisă. Aceste insule ale fericiţilor sunt situate, în acelaşi timp, în lumea de dincolo şi în lumea în care trăim; frontiera aproape că dispare. Ar putea fi vorba mai puţin de o altă viaţă într-o altă lume, cât de prelungirea vieţii pământeşti într-o altă parte a lumii, acolo unde timpul nu mai are nici o influenţă. Şi, în acest caz, moartea este pur şi simplu înlocuită de călătorie.

Această şedere într-un spaţiu conceput după o logică diferită ridică totuşi unele probleme pentru călătorii ocazionali. E o lume perfectă, nimic de spus — poate totuşi un pic prea perfectă. Neprevăzutul, care e sarea vieţii, îi lipseşte cu totul. Este acelaşi film care se derulează la infinit. Astfel încât, la un moment dat, eroii îşi amintesc de lumea pe care au părăsit-o: cu imperfecţiunile, dar nu mai puţin cu atracţiile ei. Nostalgia îi împinge să se smulgă din braţele admirabilelor lor însoţitoare: Oisín, Bran şi Mael Dúin împreună cu tovarăşii lor revin astfel în patria lor.

Dar întoarcerea nu e lipsită de riscuri. Timpul nu are aceeaşi valoare în aceste lumi paralele. Poate că, între timp, pentru muritori au trecut sute de ani. Şi iată că Oisín, după trei sute de ani, revine în Irlanda pe un cal alb, în timp ce Niamh îl sfătuieşte să nu pună niciodată piciorul pe pământ. Din nefericire, el face chiar acest lucru într-un moment de neatenţie, devenind într-o clipă un bătrân. Calul alb îl lasă pradă sorţii lui pământeşti şi se întoarce în lumea de dincolo.[10]

Nici o arie culturală nu poate rivaliza cu bogăţia şi coerenţa *imramelor* irlandeze. Totuşi, o schemă similară poate fi regăsită în unele povestiri aparţinând unor tradiţii diferite. Astfel, un text redactat în secolul al XIII-lea în nordul Italiei (reluând şi adaptând o sursă orală) relatează călătoria unui tânăr nobil, călăuzit de un bătrân, în realitate un înger, către o ţară încântătoare, pe care, fără îndoială, putem să o echivalăm cu Raiul. El rămâne acolo trei sute de ani, într-o stare de fericire şi fără a fi marcat în nici un fel de trecerea timpului. La întoarcere, locurile i se par de nerecunoscut. O mânăstire se înalţă pe locul vechiului castel. Familia lui nu mai trăieşte de mult timp. Revenit în lumea în care timpul ucide, tânărul nobil îmbătrâneşte rapid şi este luat de moarte.[11]

O poveste românească pune în scenă o istorie asemănătoare, cu diferenţa că, de data aceasta, elementul creştin este absent, dovadă a prezenţei unui „strat" folcloric mai vechi sau mai bine conservat. Un fiu de împărat străbate lumea în căutarea unei ţări în care bătrâneţea şi moartea sunt necunoscute. El reuşeşte să-şi atingă scopul. Căsătorit cu o zână, tânărul trăieşte un şir lung de zile lipsit de griji şi fericit. Dar, deodată, el îşi aminteşte de ai lui şi, cedând dorinţei irezistibile de a-i revedea, se întoarce în ţară. Timpul începe din nou să curgă;

[10] *Ibid.*, p. 122.

[11] O analiză a acestei povestiri, în articolul lui Jacques Le Goff, „Aspects savants et populaires des voyages dans l'au-delà au Moyen-Âge", în *L'imaginaire médiéval*, Paris, 1985, pp. 112–114.

cu fiecare etapă, eroul nostru devine mai bătrân, pentru ca, în cele din urmă, să cadă în braţele morţii, în mijlocul ruinelor palatului său regăsit.[12]

Epoca lui Roger Bacon

Etapa finală a Evului Mediu — începând, în esenţă, cu secolele al XII-lea şi al XIII-lea — este oarecum în discordanţă cu secolele precedente. Ea e larg deschisă către Renaştere şi începutul epocii moderne. Avânt demografic, tehnologic şi cultural: societatea occidentală se pune în mişcare; este momentul în care începe expansiunea Occidentului, fenomen care avea să marcheze într-un mod decisiv destinul lumii până în epoca noastră. Teologia ţine încă frâiele, dar se fac simţite eforturi de a o asocia cu o investigaţie de factură ştiinţifică. Texte vechi, greceşti şi latine, sunt repuse în circulaţie; ştiinţa arabă, dezvoltată înainte de mişcarea ştiinţifică europeană, este şi ea pusă la treabă (o ştiinţă de altfel destul de dependentă pe de o parte de sursele clasice greceşti, iar pe de altă parte de procedee specifice, împrumutate de la alchimie, astrologie şi magie; ar fi imprudent să „modernizăm" prea mult gândirea ştiinţifică medievală, fie ea arabă sau europeană). Credinţa într-un adevăr revelat începe să meargă mână în mână cu căutarea cât se poate de umană a adevărurilor ascunse, prin observaţie şi experiment. În domeniul care ne interesează, cel al longevităţii, Biblia rămâne sursa esenţială, dar ea e deja completată de consideraţii pur medicale, inspirate din lucrările lui Hipocrat, Galenus şi Avicenna (nume europenizat al marelui medic persan Ibn-Sina, 980–1037, discipol al lui Hipocrat şi Galenus, şi a cărui lucrare *Canonul medicinei* avea să domine mai multe secole de practică şi învăţământ medical european).

---

[12] Povestea *Tinereţe fără bătrâneţe şi viaţă fără de moarte* figurează în culegerea lui Petre Ispirescu *Legendele sau basmele românilor* (prima ediţie, Bucureşti, 1872–1876).

Printre noile achiziţii ale Occidentului, figura la loc de cinste *alchimia*. Taoiştii chinezi au fost primii care au practicat această artă. Alchimia a fost cunoscută şi de indieni, ca şi în lumea elenistică, în principal în Egipt (către sfârşitul Antichităţii), de unde a fost preluată de arabi. Europenii au împrumutat-o de la aceştia din urmă în secolul al XII-lea, în epoca în care au descoperit ştiinţa şi filozofia arabă (şi chiar, prin intermediul acestora, vechi surse greceşti uitate). În secolul al XIII-lea, alchimia era deja la modă în Occident, iar interesul pentru ea a rămas la cote ridicate până în secolul al XVI-lea.[13]

Alchimia este, în acelaşi timp, tehnică şi asceză. Pentru adepţii ei, transmutarea elementelor (pentru a se obţine aur) nu reprezenta decât dimensiunea materială a unui proiect mult mai subtil şi mai ambiţios, având drept scop transmutarea spiritului uman, purificarea şi transfigurarea omului. Metalurgia alchimică, cu simbolurile ei cele mai puternice — aurul şi mercurul (acesta din urmă, extras din cinabru, sulfură de culoare roşie, similară simbolic cu sângele) — însoţea şi susţinea această metamorfoză. Piatra filozofală şi expresia ei lichidă, elixirul vieţii, scopuri supreme ale cercetării, trebuiau să ofere cunoaşterea absolutului şi mijloacele capabile să schimbe condiţia umană.

Taoismul lega în mod expres alchimia de căutarea longevităţii sau chiar a nemuririi. Mai ponderaţi, arabii s-au concentrat pe aplicaţiile ei medicale (tratamentul bolilor). Dar Occidentul voia deja mai mult. Ambiţia alchimiştilor europeni nu ceda cu nimic obiectivelor colegilor lor chinezi (ale căror lucrări le ignorau). Încă din secolul al XIV-lea, ei au ajuns la concepţia de *Ars Magna* „marea lucrare", care trebuia să ducă la crearea unui „supraom" dotat cu longevitate pe măsură. Alchimistul spera să se debaraseze de carnea coruptibilă fără să treacă

---

[13] Pentru alchimie şi raportul alchimie–longevitate, a se vedea Gerald J. Gruman, *op. cit.*, capitolul „The Alchemists", pp. 49–68, şi Serge Hutin, *L'immortalité alchimique*, Paris, 1991; de asemenea, sub un aspect mai general, consideraţiile lui Mircea Eliade, *Forgerons et alchimistes*, Paris, 1956.

prin moarte, transformând corpul material în „trup de slavă", analog celui pe care-l avea Adam înainte de păcat şi corpului pe care-l va avea cel ales după Judecata de Apoi.

Fără a se disocia în mod explicit de Biserică, alchimia practica o cale paralelă şi independentă. Ea sugera deja separarea care avea să urmeze între ştiinţă şi teologie.

În acest context efervescent, a apărut o operă excepţională, de o originalitate de netăgăduit, dar nu mai puţin adaptată spiritului epocii. Ea aparţine lui Roger Bacon (c. 1120–1292), călugăr franciscan englez, supranumit *doctorul admirabil*. Acest monah nonconformist a fost adeptul unei ştiinţe deschise, bazată pe metoda experimentală. Textele lui (dintre care cele mai importante sunt grupate în *Opus maius*) atestă o abordare în acelaşi timp teologică şi ştiinţifică, în care este deja identificabil germenul modernităţii, alături de un filon magic tradiţional şi de speculaţii alchimice. În fond, Bacon a crezut în capacitatea omului de a dezvălui şi de a-şi însuşi secretele naturii. El a crezut în perfecţionarea omului prin propriile forţe şi mijloace. Prin el, se confirmă tendinţa individualistă şi voluntaristă, sensul „faustian" al mentalităţii occidentale.

Bacon poate fi considerat ca precursor al „ştiinţei longevităţii". În acest domeniu, el ne-a lăsat prima mare contribuţie individuală.[14] După cum am văzut, tradiţiile, ipotezele şi metodele nu lipseau. Totuşi, el a fost cel care a încercat să introducă disciplina în această masă de cunoştinţe, supunând-o unei abordări ce respecta tradiţia biblică, dar era — credea el — pragmatică şi experimentală. El a văzut în longevitate nu numai partea ei nostalgică, orientată spre origini îndepărtate aproape perfecte, ci şi o metodă capabilă să reactualizeze excelenţa primelor timpuri. Dacă religia dovedea că omul, la început, trăise foarte mult timp, ştiinţa era susceptibilă să refacă această stare originară sau ceva care să-i semene.

---

[14] Despre sistemul longevităţii la Bacon, o foarte bună analiză poate fi găsită în ediţia lui A.G. Little şi E. Withington, *De retardatione accidentium senectutis*, Oxford, 1928: „Introduction", partea a II-a („Characteristics. Authorities. System. Occult Remedies. Estimate"), pp. XXXI–XLIV.

Omul a fost conceput ca fiinţă nemuritoare, afirmă Bacon într-un capitol al eseului său intitulat *Epistola de secretis operibus naturae et artis* (*Scrisoare despre minunile naturii şi artei*). El a pierdut această condiţie ca urmare a păcatului. Dar, chiar şi după păcat, o viaţă umană obişnuită dura aproape o mie de ani. Aceasta înseamnă că starea actuală nu e decât o reducere accidentală, cauzată de un regim deficient de sănătate şi de erorile de ordin moral. Prin imprudenţele lui de toate felurile, omul şi-a erodat capitalul biologic. În consecinţă, nimic mai legitim decât să ne imaginăm soluţii care să apropie speranţa de viaţă de limita ei *naturală* de o mie de ani (poate ceva mai puţin, pentru că ne confruntăm cu o ereditate deosebit de încărcată).

Totuşi, dacă sperăm să găsim argumente revoluţionare în textele consacrate de Bacon longevităţii, riscăm să fim dezamăgiţi. Cu siguranţă, acestea nu figurează printre contribuţiile lui cele mai novatoare. Pentru un rebel, el urmează cam mult „autorităţile". Dar cum să rezolvi o provocare mitologică, dacă nu tot prin mitologie? Nu putem cere unui călugăr din secolul al XIII-lea ceea ce nici savanţii de astăzi nu au rezolvat încă!

Prudent, Bacon reia teoria umorilor. El crede, ca şi maeştrii lui greci şi arabi, că trupul, îmbătrânind, îşi pierde din căldură şi umiditate. Acesta e procesul pe care ar trebui să-l întârziem cât mai mult posibil.

Unde să găseşti remediul? Într-un regim mai sănătos, care să respecte mai mult echilibrul natural în ceea ce priveşte hrana, odihna, ocupaţiile, pasiunile, raporturile cu lumea înconjurătoare...

Bacon a consacrat un studiu separat „tratamentului îmbătrânirii" şi „păstrării tinereţii". El recomanda, în acest scop, un regim alimentar pe bază de carne, gălbenuşuri de ou şi vin roşu. Fără a dispreţui, de altfel, anumite reţete mai exotice, cum ar fi aceea, inspirată de Avicenna, care consta în a fierbe vipere în apă sărată, pentru a le servi apoi împreună cu vin roşu.

Dar metoda lui nu se oprea aici. Ambiţia *doctorului admirabil* era să descopere un remediu universal, celebra piatră filozofală sau elixirul vieţii, căutate de alchimişti. El nu s-a sfiit să combine câteva formule de acest fel. Se pare că unele fapte

dovedeau temeiul unei astfel de cercetări. Astfel, era considerat un lucru ştiut faptul că „cerbii, vulturii, şerpii redevin tineri cu ajutorul plantelor şi al pietrelor", dovadă că natura conţine „secrete". Secrete cunoscute şi folosite de anumiţi iniţiaţi. Cum să se interpreteze altfel această minunată poveste întâmplată unui umil ţăran sicilian? Acesta, arând pe câmp cu plugul lui, a găsit un vas de aur care avea înăuntru un lichid. Crezând că era rouă, s-a spălat pe faţă şi a băut din el; regenerat deodată trupeşte şi sufleteşte, devenit bun şi înţelept, a fost numit mesagerul regelui Siciliei.

Nu mai puţin edificator, cazul unui german care, prizonier la sarazini, a primit de la aceştia un elixir care i-a prelungit viaţa peste cinci sute de ani. Într-adevăr, arabii, recunoscuţi atât ca medici, cât şi ca alchimişti desăvârşiţi, trebuie să fi ştiut multe lucruri. Unul dintre maeştrii lor alchimişti, menţionat sub numele latinizat de Artephius, pătrunzând secretele animalelor, ierburilor şi mineralelor, ar fi atins frumoasa vârstă de o mie douăzeci şi cinci de ani (mai mult decât Matusalem; pentru un călugăr, un argument nu prea ortodox!).

Şi ce să mai spunem despre acea doamnă engleză care, căutându-şi căprioara albă, a găsit un unguent cu care paznicul pădurii se unsese pe întregul corp, cu excepţia călcâielor. Acesta a trăit trei sute de ani fără să se îmbolnăvească, în afară de dureri în picioare („infirmitate" care sugerează o versiune revăzută şi dedramatizată a călcâiului lui Ahile!). Iată deci, remediile există. Proiectul de a creşte, şi chiar de a „spori" speranţa de viaţă nu are nimic utopic.

Lista remediilor oculte propuse de Bacon cuprinde şapte principii esenţiale. Primul, ascuns în pământ, este exprimat prin *aur*. Al doilea se găseşte în mare, materializându-se în *perle*. Al treilea se târăşte pe pământ — sunt *şerpii*, cunoscuţi pentru capacitatea lor de a întineri schimbându-şi pielea (nimic mai bun pentru sănătate şi longevitate decât să consumi carne de viperă; şi mai eficace ar fi dragonul de Etiopia, din păcate mai rar pe piaţa europeană, dar care explică remarcabila longevitate a etiopienilor). Al patrulea principiu creşte în aer: este *rozmari-*

nul, arbust apreciat de multă vreme pentru virtuţile lui curative şi de întinerire. Al cincilea acţionează prin energia vitală a *animalului nobil*: mai precis, prin căldura sau aerul expirat de persoanele tinere şi sănătoase (de preferinţă, o tânără fată: metoda lui David; dar, după Galenus, chiar şi un copil mic sau un mic căţel gras, puşi pe abdomen, ar fi foarte buni). Al şaselea principiu se referă la produse extrase din animale cunoscute pentru longevitatea lor; mai cu seamă *cerbul* (căruia autorii antici îi acordau deja o viaţă foarte lungă), prin utilizarea medicală a oaselor care s-ar găsi în inima lui. În sfârşit, al şaptelea şi ultimul ar fi o plantă adusă din India: *aloe*. Nimic neobişnuit în aceste remedii, pe care Bacon le găsise în lecturile lui. Dar, pentru el, scopul „ştiinţific" era de a le combina şi a le doza în aşa fel, încât să asigure maximum de eficacitate.

În special cu Roger Bacon, longevitatea se înscrie într-o strategie de acţiune. Ceea ce e posibil, ceea ce e probabil trebuie pus în practică. Religia ne arată drumul, dar omul este cel care trebuie să acţioneze.

„Modelul Bacon" şi-a găsit o replică în opera lui Arnaud de Villeneuve (a doua jumătate a secolului al XIII-lea–începutul secolului al XIV-lea), medic, alchimist şi astrolog catalan, autor al unui tratat consacrat întârzierii îmbătrânirii şi tehnicilor de întinerire. Metodologie foarte complexă, în care „viperele bune", mereu prezente, sunt remediul principal, de preferinţă ca aliment pentru îngrăşarea găinilor, înainte ca acestea să fie îngurgitate de pacient.

Îl putem considera pe Bacon ca pe un spirit eminamente medieval şi, în acelaşi timp, ca pe un precursor al ştiinţei moderne. Între cele două aprecieri, contradicţia nu este decât aparentă. Lumea tehnologică de astăzi îşi găseşte efectiv originile în Evul Mediu occidental. Desigur, „experimentările" lui Bacon sunt artificiale, dar ideea de a experimenta era deja prezentă. Metodele lui ne pot părea naive şi obiectivele iluzorii, dar spiritul voluntarist şi transformist care-i animă proiectul anunţă deja ambiţiile unui Occident cuceritor, decis să-şi însuşească lumea şi s-o remodeleze.

Capitolul 3

Ofensiva corpului (Renaşterea şi începutul epocii moderne)

O răscruce de tendinţe

Renaşterea este o-epocă destul de derutantă: răscruce a unor tendinţe dintre cele mai diverse. Privită, în general, ca preludiu al modernităţii — ceea ce este parţial adevărat —, ea a fost, în acelaşi timp, o prelungire a Evului Mediu şi, în plus, un fel de oglindă a Antichităţii: artiştii şi eruditii ei au căutat să se apropie cât mai mult posibil de modelul cultural antic.

Evul Mediu privilegiase împărăţia divină în detrimentul şederii în lumea pământească. Epoca modernă inversează tendinţa, îndepărtându-se treptat de dumnezeire. Între aceste două orientări opuse, Renaşterea a urmat linia de mijloc, încercând o formulă de compromis între pământ şi cer, între om şi providenţă, între liberul-arbitru şi destin. Ea se desparte de Evul Mediu prin setea ei de libertate şi prin afirmarea individului şi a individualismului. Corpul uman este unul dintre simbolurile ei cele mai caracteristice, temă de predilecţie pentru artişti. Privindu-le pânzele, suntem frapaţi de „triumful cărnii", contrastând puternic cu hieratismul artei medievale. În acest context, tinereţea şi longevitatea devin valori la fel de apreciate ca şi salvarea sufletului. Pasionat umanistă, Renaşterea este, în acelaşi timp, pasionat religioasă. Pământul şi cerul în acelaşi timp! Doar că doza sporită de libertate şi avântul individualismului au debordat şi pe terenul religios. Relativa coerenţă medievală face astfel loc unei diversităţi abundente: înmulţirea Bisericilor (odată cu Reforma protestantă) şi afirmarea căutărilor paralele, ca astrologia şi alchimia, ţinute până atunci sub atenta supraveghere a unei Biserici foarte preocupate de propria autoritate. Suntem încă departe de raţionalismul modern.

Versiunile „transcendente" ale longevităţii şi nemuririi aveau încă zile frumoase de trăit.

Ştiinţa modernă face primii paşi[1], dar ea se desparte cu greu de moştenirea tradiţională, încă viguroasă (şi chiar întărită de tendinţa antichizantă a Renaşterii). Ce exemplu mai bun al acestui amalgam decât marele Newton în persoană! Cel care a supus universul unui principiu matematic credea în aceeaşi măsură (deja la sfârşitul secolului al XVII-lea) în virtuţile alchimiei şi încerca să descifreze, urmând Biblia, începuturile istoriei şi, după Apocalipsă, sfârşitul timpurilor. Cât despre medicină, ea se baza încă pe faimoasa teorie hipocratică a umorilor. Sângele circula în vene şi artere, urmând traseele absolut fanteziste imaginate de Galenus, înainte ca William Harvey să descopere, în sfârşit (în 1628), mecanismul real. În fine, acelaşi Galenus rămânea în actualitate cu teoria sa despre *spiritul vital* (sau *spiritele*, la plural), principiu transcendent destinat explicării funcţionării organismului uman, în care se ezita încă să se vadă doar un simplu angrenaj material.

Istoricii au privilegiat multă vreme opoziţia dintre Evul Mediu şi Renaştere, spre marele beneficiu al celei din urmă. O reechilibrare este pe cale să se producă. Redescoperim un Ev Mediu mai modern decât se credea (cel puţin, în faza lui terminală) şi o Renaştere mult mai puţin modernă decât cea imaginată de admiratorii ei (deşi, evident, mai apropiată de modernitate decât epoca precedentă).

Cornaro

Odată cu Renaşterea, longevitatea şi l-a găsit pe unul dintre maeştrii ei. Numele lui: Luigi Cornaro. Născut în 1467, acest descendent al unei ilustre familii veneţiene a dus în tinereţe o viaţă dezordonată, în flagrant dezacord cu constituţia lui deli-

[1] Pentru contextul ştiinţific al epocii, se poate consulta Paolo Rossi, *La naissance de la science moderne en Europe*, Paris, 1999 (cf. trad. rom. de Dragoş Cojocaru, *Naşterea ştiinţei moderne în Europa*, Polirom, Iaşi, 2004).

cată. La mai puțin de patruzeci de ani, semăna cu o nobilă ruină. Muribundul în devenire a luat atunci o decizie eroică: aceea de a-și schimba complet modul de viață și de a face exact inversul a ceea ce făcuse în prima parte a existenței lui.

Hrana bună a fost urmată de un regim draconic. Douăsprezece uncii de alimente solide și paisprezece uncii de lichide (respectiv, în jur de 350 și 400 de grame), iată maximul pe care „noul" Cornaro și-l permitea de dimineața până seara. O rație de supraviețuire, și nimic mai mult. Și miracolul s-a produs. Omul îmbătrânit prematur a început să întinerească. El nu avea să se îndepărteze decât o singură dată — și cu puțin — de programul lui alimentar. Cedând sfaturilor prietenilor intrigați de severitatea regimului, Cornaro a mărit meniul cu două uncii: paisprezece uncii de solide și șaisprezece de lichide. A fost cât pe ce să se îmbolnăvească, și s-a grăbit să revină, de data aceasta definitiv, la rația lui obișnuită.

Omul tuturor exceselor, Cornaro a reușit să practice în exces până și sobrietatea. Anii treceau, și pacientul se simțea din ce în ce mai bine. Iată fișa lui de sănătate, redactată de el însuși la optzeci și trei de ani: oamenii, scrie el, „admiră într-adevăr sănătatea mea înfloritoare, ei mă văd urcând pe cal singur și fără nici un ajutor, urcând nu numai treptele unei scări, ci și un deal pe jos și cu ușurință. Ei văd și că sunt vesel, mulțumit, scutit de tulburări ale sufletului și de orice gând neplăcut..."[2]

Această experiență trebuia comunicată întregii lumi. Cornaro se puse pe scris. La vârsta de optzeci și trei de ani, el a compus un prim discurs, în care lăuda meritele sobrietății. Au urmat alte trei discursuri pe aceeași temă. Toate patru au fost reunite într-un volum intitulat *Trattato de la vita sobria*, publicat la Padova, în 1558 (edițiile ulterioare: *Discorsi della vita sobria*). Autorul era deja în vârstă de nouăzeci și unu de ani; ce argument mai bun al temeiniciei metodei sale! Și-a încheiat viața aproape de vârsta de o sută de ani. Departe, desigur,

---

[2] Luigi Cornaro, Léonard Lessius, *De la sobriété. Conseils pour vivre longtemps*, text prezentat de Georges Vigarello, Grenoble, 1991, p. 66.

de unele recorduri legendare, dar, pentru tânărul muribund de altădată, era deja o frumoasă victorie asupra morţii.

Ne găsim în faţa unei atitudini marcate de o doză bună de realism; urma mai degrabă să se consolideze ceea ce fusese câştigat, decât să se plutească în sferele înalte ale mitologiei. Trebuie să avem grijă de sănătatea noastră şi să ne prelungim astfel zilele cât mai mult posibil, dar fără a avea iluzia de a reitera performanţa lui Matusalem. Proiectul nu merge mai departe decât ultima limită a unei vieţi obişnuite. El are, de fapt, în vedere o bătrâneţe lungă şi în putere, eliberată de relele ei obişnuite.

Dimensiunea mistică nu lipseşte totuşi. Cornaro recomandă o asceză apropiată de cea practicată de călugări şi sfinţi. Propune, în felul lui, un fel de dematerializare. El priveşte spre cer, dar în acelaşi timp şi spre pământ. Caută, în acelaşi timp, salvarea sufletului, dar şi a corpului său; nici o contradicţie între cele două registre. Asceza îi permite, paradoxal, să guste mai bine viaţa, iar viaţa să pregătească mai bine călătoria în lumea de dincolo. „Existenţa mea e dublă, ca să spun aşa, terestră când acţionez, celestă când gândesc. Mă bucur de una graţie sobrietăţii mele, iar de cealaltă graţie unui singur gând care mă captivează şi care este pentru mine o sursă de fericire, pentru că are în vedere un ţel sublim, viaţa viitoare."[3]

Sobrietatea este la îndemâna tuturor. Odată generalizată, ea ar schimba faţa lumii. Oamenii ar deveni asemănători Părinţilor Bisericii, care trăiau o sută douăzeci de ani, „i-am vedea mereu sănătoşi, veseli, mulţumiţi, în timp ce majoritatea au o sănătate şubredă şi sunt trişti, nemulţumiţi".[4] O lume cât se poate de agreabilă în perspectivă (cu condiţia, pur şi simplu, de a mânca mai puţin).

În ciuda efortului lui Cornaro de a îmbina armonios longevitatea corpului cu nemurirea sufletului, strategia lui pune în evidenţă, în primul rând, valorificarea perioadei cât suntem pe pământ. Secularizarea şi individualizarea proiectului marchează puncte. Şederea pe pământ începea să devină interesantă,

[3] *Ibid.*, p. 97.
[4] *Ibid.*, p. 98.

nu mai puțin interesantă decât lumea de dincolo. Viața putea deja să fie privită ca un bine în sine. Cornaro nu a făcut decât să exprime, în felul lui, setea de viață a contemporanilor săi.

Mijloacele mici... și cele mari

De departe cel mai vestit, Cornaro nu e singurul. „Ghidurile de longevitate" figurează printre invențiile Renașterii. Printre primii specialiști în acest domeniu, să-l remarcăm pe Jean Goeurot, medic al lui Francisc I, autor al lucrării *L'entretenement de la vie*, publicată în 1530. Acest fel de manuale s-au înmulțit în secolul al XVI-lea și, mai ales, al XVII-lea, semn al interesului crescând pentru corp și sănătate, și nu mai puțin al unei anumite „democratizări" a luptei împotriva timpului. Nu are rost să enumerăm titlurile: toate spun, mai mult sau mai puțin, același lucru. Autorități invocate: anticii (Aristotel, Hipocrat...). Rețete recomandate: în primul rând, moderația (nu neapărat ascetismul în versiunea Cornaro), ceea ce însemna a mânca fără excese, a face mișcare fără a neglija odihna etc. În definitiv, mici mijloace destinate să „întrețină" convenabil viața, departe totuși de orice ambiție de a o prelungi dincolo de limitele ei obișnuite.[5]

Printre continuatorii direcți ai lui Cornaro, un loc aparte îl ocupă totuși iezuitul Leonard Lessius din Anvers. Lucrarea sa *Sfaturi pentru a trăi mult* (prima ediție în latină, în 1613), puternic influențată de opera venețianului, a fost considerată drept completare necesară a acesteia, cele două texte apărând adesea împreună (prima ediție franceză combinată datează din 1647). La fel de sobru ca și Cornaro, Lessius se distinge printr-o metodologie mai riguroasă. Dar titlul lui de glorie este acela de a fi lansat conceptul-cheie al *purgației*. Să mănânci puțin era deja bine, dar trebuia mers mai departe și ușurat organismul de toate substanțele susceptibile de a altera umorile. Nimic

[5] O trecere detaliată în revistă a acestui tip de lucrări, la Jean-Pierre Bois, *Le Mythe de Mathusalem.*

mai bun deci decât o evacuare radicală din când în când. Lessius sfătuia persoanele interesate „să facă o purgaţie bună cel puţin de două ori pe an, primăvara şi toamna, şi să scape în acest mod de orice umoare rea".[6]

Iezuitul a inaugurat astfel marea modă a clismelor, adevărată marotă a secolului al XVII-lea. În legătură cu aceasta, Saint-Simon relatează o dispută edificatoare între bucătarii şi medicii lui Ludovic al XIV-lea. Regele mănâncă prea mult, le reproşau cei din urmă celor dintâi. Dar bucătarii înţelegeau ca fiecare să-şi facă treaba: „ei trebuie să-i dea de mâncare regelui, iar medicii să-i facă purgaţii". Regele a continuat deci să mănânce ca de obicei, dar, din momentul în care această împărţire a rolurilor a fost riguros definită, intestinele regale au suferit spălături intensive.[7]

O sută de ani — cel mult — cu ajutorul posturilor şi al spălăturilor: ce mai perspectivă! Nu e de mirare că unii preferau mijloacele de anvergură unor intervenţii nesemnificative. Şi un plafon infinit superior bieţilor o sută de ani ai ascetului veneţian şi ai emulilor acestuia.

Alchimia a cunoscut punctul său dominant în secolul al XVI-lea. Niciodată elixirele de viaţă n-au fost mai la modă decât în acele începuturi ale epocii moderne, încă atât de avide după soluţii miraculoase. Eliberaţi de obstacolele teologice ale Evului Mediu (care i-au produs lui Roger Bacon o lungă serie de inconveniente), adepţii ei s-au lansat fără complexe în căutarea unei *Ars Magna* şi a imortalităţii corporale.

Un caz fascinant este cel al lui Paracelsus (1493–1541), medic şi alchimist, om de ştiinţă şi magician: un tip de amalgam foarte caracteristic Renaşterii. Paracelsus a spionat fără încetare secretele vieţii, în speranţa de a readuce omul la perfecţiunea lui biologică originară. În privinţa longevităţii, opinia lui era nestrămutată, astfel încât să ridiculizeze suta de ani cucerită cu atâta trudă de Cornaro. De fapt, argumente destul de apropiate de cele exprimate de Bacon. O viaţă cu adevărat lungă, scria

---

[6] Luigi Cornaro, Léonard Lessius, *op. cit.*, p. 152.

[7] *Ibid.*, „Introducere", p. 28.

el într-o disertație pe acest subiect — *De vita longa* —, ar trebui să fie de nouă sute sau o mie de ani, sau cel puțin de șase secole: model evident sugerat de Biblie. Primii oameni ar fi cunoscut principii ascunse, ulterior uitate, care le-ar fi permis să ducă la bun sfârșit o existență aproape milenară: proprietăți ale metalelor și mineralelor, formule magice... Trebuia, pur și simplu, să fie regăsite, pentru a prelungi viața: cercetare esențialmente pragmatică, inspirată, dar totodată detașată de versiunea teologică a longevității. Infinit mai bine decât metoda lui Cornaro: cu mai puține constrângeri și mai performantă.

Secolul al XVI-lea a fost și secolul astrologiei, epoca lui Nostradamus (1503–1566), prințul astrologilor. Printre producțiile intelectuale ale acestei epoci, horoscoapele ocupau un loc special; savanți de prima mână nu ezitau să se dedice acestei ocupații foarte prețuite și, mai ales, foarte bine remunerate. Într-adevăr, orice persoană preocupată de propria viață — în primul rând, regii și prinții — trebuia să fie informată în legătură cu poziția bună sau proastă a astrelor. Teoretic, durata existenței era înscrisă în configurația constelațiilor din momentul nașterii..., dar puteai să ajungi la o înțelegere, dacă nu cu planetele, cel puțin cu interpreții lor de pe pământ.[8] Trebuia să știi să-ți corelezi viața cu mișcările din cer, pentru a evita conjuncțiile nefaste. O metodă foarte sofisticată recomanda să schimbi mereu locurile de ședere, alimentele și băuturile, pentru a le pune în acord cu astrele favorabile. Astfel, se putea evita întâlnirea fixată cu moartea... și se putea trăi o perioadă nelimitată. Operațiune foarte delicată: o mică greșeală de horoscop sau o secundă de neatenție, și moartea venea!

Minunile Americii

În aceeași epocă, occidentalii au descoperit America și au făcut înconjurul lumii. Pătrunși de cultura antică, ei erau înclinați

[8] Detalii interesante privind raportul astrologie–longevitate, la Christoph Wilhelm Hufeland, *La macrobiotique, ou l'art de prolonger la vie de l'homme*, Paris, 1838, pp. 10–14.

să-i creadă mai degrabă pe savanţii greci decât ceea ce vedeau cu propriii lor ochi. Astfel a ajuns Columb să ignore până la sfârşitul vieţii imensa lui descoperire: America. În ochii lui, aceasta nu avea dreptul să existe, pentru că nu figura în geografia imaginară a anticilor.

În schimb, anticii plasaseră către marginile lumii popoare fabuloase şi tot felul de alte lucruri insolite. La începutul epocii moderne, un rol similar le-a revenit *sălbaticilor*; acestor populaţii trăind în stare primitivă le-au fost atribuite uneori trăsături împrumutate din imaginarul geografic şi biologic tradiţional. Iată, într-adevăr, o bună utilizare pentru America. Amazoanele (femei războinice din mitologia greacă) au fost transpuse în pădurea ecuatorială („frumoase, goale şi pline de cruzime", astfel le descrie un geograf al epocii); între timp, ele ar fi dispărut, dar amintirea lor rămâne legată de marele fluviu care le traversa ţara: Amazonul. La extremitatea sudică a dublului continent, expediţia lui Magellan a întâlnit, în 1520, un popor de giganţi (având o înălţime apreciată între douăsprezece şi cincisprezece picioare), patagonezii. Călătoriile următoare, până la sfârşitul secolului al XVIII-lea, nu au făcut decât să „confirme" această descoperire (totuşi, cu o tendinţă de scădere în ceea ce priveşte înălţimea). Mai la nord, pe ţărmurile golfului St. John (Canada, New Brunswick), căpitanul Smith, pionier al Noii Anglii, a avut în 1610 o întâlnire neaşteptată cu o sirenă, de altfel femeie frumoasă, în ciuda cozii sale de peşte. Printre ţinuturile fabuloase, Eldorado s-a bucurat multă vreme de faimă; această împărăţie a aurului, situată undeva între Orinoco şi Amazon, a hrănit visele multor generaţii de conchistadori, exploratori şi aventurieri.

În mod cu totul firesc, longevitatea figura printre minunile Americii.[9] Amerigo Vespucci, navigatorul italian care a dat

[9] O prezentare excelentă a minunilor Americii, la Jorge Magasich-Airola şi Jean-Marc de Beer, *America Magica. Quand l'Europe de la Renaissance croyait conquérir le paradis*, Paris, 1994; despre longevitate, pp. 64–73.

numele său noului continent, a lăsat informaţii detaliate despre acest subiect. Faptul că indienii, după cum singur mărturiseşte, nu ştiu să calculeze anii nu-l deranjează deloc; se descurcă el să le refacă socotelile! Astfel, ar fi vorbit cu cineva în vârstă de o sută treizeci şi doi de ani. Indienii, afirmă el, trăiesc o sută cincizeci de ani şi rareori se îmbolnăvesc. Sursele mitologice ale acestor informaţii sunt evidente (popoare de la marginile pământului şi situate „înainte de istorie"; o sută cincizeci de ani este un palier clasic al longevităţii, pe care l-am întâlnit deja pe insula lui Iambulus). Dar interpretările propuse de Vespucci se vor oarecum „ştiinţifice". După el, fenomenul ar avea o dublă explicaţie: aerul deosebit de sănătos şi, drept consecinţă, absenţa bolilor grave şi a epidemiilor (cum ar fi ciuma, care, la vremea aceea, îi teroriza pe europeni), precum şi virtuţile curative ale plantelor utilizate de indigeni.

Unii „specialişti" în ce priveşte America au dublat miza. Aflăm astfel lucruri şi mai surprinzătoare: indienii ar trăi cel puţin două sute cincizeci de ani, iar femeile de o sută de ani şi-ar alăpta pruncii!

America reprezenta de asemenea o şansă, poate ultima, pentru fântâna tinereţii. Unde să găseşti izvorul miraculos, dacă nu în această lume nouă, unde imposibilul nu exista şi unde imaginarul se materializa la fiecare pas? Juan Ponce de León, vechi însoţitor al lui Columb, devenit guvernator în Porto Rico, a auzit vorbindu-se, printre indigeni, de insula Bimini, unde s-ar fi găsit un izvor ale cărui ape ar fi fost capabile să redea tinereţea. Iată, în sfârşit, fenomenul localizat cu precizie.

Cu acordul regelui, interesat desigur de o astfel de perspectivă, Ponce de León a pregătit trei corăbii şi a plecat în căutarea insulei fabuloase. Se spune că media de vârstă a echipajului său a marcat un record neatins niciodată pe mare: bătrânii şi infirmii, acceptaţi fără rezerve la bord, erau indispensabili succesului experienţei. S-a făcut baie cu convingere în toate izvoarele găsite pe insulele de pe întregul parcurs al expediţiei. Astfel a fost descoperită Florida, în martie 1513,

iniţial considerată a fi Bimini. Spaniolii au debarcat în mai multe locuri şi au încercat peste tot calitatea apelor. Nu s-a produs nimic spectaculos. Optimist şi tenace, Ponce de León a revenit în 1521, dar, în loc de o nouă tinereţe, şi-a găsit moartea, în urma unei încăierări cu indienii.

Fântâna tinereţii, sau învierea morţilor?

Arta poate uneori suplini imperfecţiunile naturii. De negăsit în America, fântâna tinereţii şi-a făcut o apariţie remarcabilă într-un tablou atribuit, în general, lui Lucas Cranach cel Bătrân (1472–1553), deşi unii invocă şi o posibilă paternitate a lui Lucas Cranach cel Tânăr (1515–1586). Întreaga creaţie a lui Cranach este inspirată de religie şi, totodată, de mitologia clasică (uneori, cele două surse sunt combinate), într-o manieră foarte tipică pentru sinteza Renaşterii.

Der Jungbrunnen (*Fântâna tinereţii*), datat din 1546, reprezintă un fel de piscină invadată de o mulţime de femei bătrâne, venite cu toate mijloacele de transport imaginabile (una pe cal, majoritatea cu căruţele, o alta pe o targă, iar cea mai săracă într-o roabă). Ajunse la marginea bazinului, aceste femei se dezbracă, dezvăluind trupuri nu prea plăcute privirii, se aruncă în apă şi ies, pe partea cealaltă, complet întinerite. S-a terminat cu roabele şi cu tărgile; cavaleri în ţinută de gală îşi oferă braţul unor tinere femei admirabile şi, evident, goale, pentru că abia au ieşit din apă. Odată îmbrăcate cum se cuvine, toată lumea se aşază la masă, pentru a sărbători evenimentul.

Pictura lui Cranach nu este decât expresia cea mai rafinată a unui subiect frecvent reprezentat în artă şi în literatură. Compatriotul lui, Hans Sachs (1494–1576), unul dintre poeţii germani cei mai reprezentativi din epocă, a celebrat, la rândul lui, faimoasa fântână într-un poem având acelaşi titlu, *Der Jungbrunnen*, scris către sfârşitul anului 1545, în momentul în care Cranach se pregătea să prezinte în tabloul său o

scenă similară.[10] Cu singura diferență că la Cranach nu există decât femei bătrâne aspirând la reîntinerire, în timp ce mulțimea descrisă de Sachs pare să fie esențialmente masculină. Bătrânii decrepiți vin în număr mare, pe picioarele lor — rar — sau purtați de alții, reprezentând o diversitate de neamuri și de categorii sociale: călugări, preoți, cavaleri, servitori, orășeni, țărani și meșteșugari, toți se precipită în apa miraculoasă. Rezultatul merită efortul: după o oră de îmbăiere, vârsta vizibilă se reduce, de la optzeci, la circa douăzeci de ani. Păcat că nu este decât un vis, mărturisește sincer Hans Sachs.

Tentată de tinerețe și cultivând frumusețea corpului, epoca era totuși, în egală măsură, bântuită de moarte și obsedată de mii de pericole reale sau imaginare (războaie, ciumă, farmecele vrăjitoarelor, sfârșitul lumii...). Sfârșitul absolut continua să rămână Judecata de Apoi, eveniment care inspira, în egală măsură, teroare și speranță, și plasat de mulți credincioși într-un viitor apropiat.

Învierea morților reprezenta, și ea, o soluție de reîntinerire, soluția ultimă, absolută și definitivă. Cu singurul dezavantaj că trebuia să începi prin a muri și să riști chinurile Iadului înainte de a-ți asigura viața veșnică. O frescă impresionantă înfățișând *Sfârșitul lumii* a fost pictată de Luca Signorelli (circa 1445–1523) între 1499 și 1504 pe pereții capelei San Brizio, în catedrala din Orvieto (oraș din Umbria, la nord de Roma). Una dintre scenele acestui ansamblu surprinde episodul învierii. Schelete ies din pământ și-și recuperează învelișul de carne, reluându-și aspectul de tineri bărbați și femei de o admirabilă frumusețe („trupul de slavă").

Nimic mai semnificativ decât acest virtual „față în față" între pictura lui Cranach și fresca lui Signorelli. Sunt cele două chipuri ale Renașterii, simbolizând două proiecte diferite, mai degrabă complementare decât contradictorii.

---

[10] Poemul este publicat în *Dichtungen von Hans Sachs*, erster Theil, Leipzig, 1870, pp. 268–270.

Al doilea Bacon: închiderea porilor şi purgaţie

Bacon este un nume ce revine în istoria longevităţii. La trei secole şi jumătate după turbulentul franciscan, al doilea personaj cu acest nume avea să-şi lase, la rândul lui, amprenta. Filozof şi om politic, cancelar al Angliei sub Iacob I, Francis Bacon (1561–1626) credea cu fermitate în perfectibilitatea ştiinţei şi în ameliorarea condiţiei umane, inclusiv în ceea ce priveşte speranţa de viaţă. El a publicat despre acest subiect o carte care nu a trecut neobservată. Tipărită în latină în 1623, sub titlul *Historia vitae et mortis* (şi reeditată de cinci ori până în 1712), lucrarea a fost tradusă în engleză în 1638 şi a avut o ediţie franceză în 1647 (*Histoire de la vie et de la mort*). S-a încetăţenit obiceiul de a-l considera pe Bacon inovator, în special în istoria şi filozofia ştiinţelor. În domeniul longevităţii şi al cunoştinţelor medicale, el este totuşi tradiţionalist. Autorităţile lui continuă să se numească Hipocrat, Galenus şi Avicenna, de la care reia, în beneficiul longevităţii, doctrina „umorală", conform căreia buna funcţionare a organismului ar depinde esenţialmente de echilibrul stabilit între „umori". „Spiritul vital", drag lui Galenus, găseşte, de asemenea, la el un loc de frunte.

Pe aceste principii, Bacon construieşte o teorie simplă şi eficientă. Spiritul, spune el, „este reţinut prin forţă într-un corp a cărui asamblare e solidă". Corpul trebuie deci să fie tare, iar lichidele lui suficient de „dense" pentru a servi „drept bariere pentru spirit, pentru a-l împiedica să iasă".[11] Totul trebuie pus la contribuţie, astfel încât să „solidifice" organismul şi să i se „astupe" deschiderile. Porii, mai ales, trebuie să fie strânşi prin băi reci şi prin frecare cu ulei. Irlandezii o ştiu prea bine, ei, care „se freacă unii pe alţii cu ulei în faţa focului, sau cu unt vechi". Un astfel de tratament i-ar fi permis contesei de Esmond să trăiască o sută patruzeci de ani. Dar, atenţie, „trebuie să te fereşti să nu te freci cu prea multă violenţă, pentru

[11] Francis Bacon, *Histoire de la vie et de la mort*, Paris, 1647, pp. 480–482.

a nu produce un efect contrar celui urmărit: adică pentru a nu face spiritele să iasă în loc să le reţii".[12]

Apare şi un alt inconvenient: „închiderea porilor, îndepărtând libertatea spiritelor de a ieşi, prin acelaşi mijloc împiedică şi sudoarea să iasă; de unde reiese că trupul rămâne încărcat cu secreţii, pentru că nu a avut mijlocul de a scăpa de ele". Pentru a îndepărta acest surplus umoral dăunător, soluţia cea mai bună constă în „purgaţii uşoare şi clisme".[13] Nimic mai bun pentru sănătate decât o purgaţie „puţin înainte de masă". Cel mai bun lucru fiind de a proceda la „purgaţii frecvente şi transformate în obicei". Cu un astfel de regim, sobrietatea excesivă, à la Cornaro, devine inutilă. De vreme ce se elimină atât de des, există şi dreptul de a consuma, şi chiar de a-ţi oferi „mese consistente" din când în când. Opiul şi aurul-pulbere sunt, de asemenea, recomandabile, fără a neglija perlele, coralul sau anumite feluri de lemn: totul, pentru a da consistenţă sângelui şi celorlalte lichide organice.

Spiritul de sistem este bine dezvoltat la Bacon şi, în acest sens, el este un precursor al lui Descartes, Newton şi al Epocii Luminilor. Totul la el se prezintă încadrat cu fermitate într-o tipologie riguroasă. Ştie că oamenii din nord trăiesc mai mult decât alţii, ca de altfel şi oamenii din insule. Mai ştie că, „dacă ai părţile de sus păroase, este un indiciu al unei vieţi mai scurte" şi că, dimpotrivă, cei „ale căror părţi de jos, cum ar fi coapsele şi picioarele, sunt pline de păr" au mai multe şanse de a atinge o vârstă înaintată. În mod curios, persoanele cu chelie nu par vizate; se pare că nu există nici un raport între calviţie şi longevitate.

Proporţiile corpului merită o privire specială. Astfel, este încurajator dacă ai trunchiul un pic mai scurt şi picioarele lungi. Nici fesele nu sunt uitate. Candidaţii la longevitate trebuie să manifeste o anumită discreţie în această privinţă: „Partea din spate

[12] *Ibid.*, p. 288.
[13] *Ibid.*, p. 292.

mică, atâta cât e nevoie să fie pentru a te aşeza", se prezintă ca un argument deosebit de favorabil pentru speranţa de viaţă.[14]

Iată cum ajungi să construieşti o „ştiinţă perfectă" cu cunoştinţe învechite, demers destul de frecvent în această epocă de tinereţe a spiritului ştiinţific. În 1683, apărea la Londra tratatul „primului" Bacon, tradus din latină sub titlul *The Cure of Old Age and Preservation of Youth* (*Vindecarea bătrâneţii şi păstrarea tinereţii*). Editorul ei, doctorul Richard Brown, membru al Colegiului medicilor, însoţea acest text vechi de patru secole cu o mulţime de note, destinate să facă mai explicite reţetele autorului, inclusiv diversele elixire de viaţă. Era, se pare, o lucrare de actualitate, într-o epocă în care ştiinţa modernă marca puncte, dar pe un teren cultural ce rămânea în mare parte tradiţional. Comunicarea nu era încă întreruptă între secolele al XIII-lea şi al XVII-lea. Dar Epoca Luminilor se zărea deja la orizont, cu proiectul ei iconoclast: o bună degajare a terenului în perspectivă!

Ţărani şi filozofi

Cine caută găseşte, în mod necesar. Solicitaţi din toate părţile, centenarii au răspuns în cele din urmă la apel şi, printre ei, în prima linie, doi englezi cât se poate de remarcabili.

Deţinătorul recordului absolut a fost un anume Henry Jenkins, decedat în comitatul York în 1670. La vârsta de doisprezece ani, el luase parte la bătălia de la Flodden Field, datată 1513. Mai multe documente certificau momentele ulterioare ale vieţii lui. Născut în 1501, el trăise efectiv o sută şaizeci şi nouă de ani! Ultima lui ocupaţie a fost cea de pescar; la peste o sută de ani, înota viguros în mare.

Thomas Parr, compatriotul lui, a părăsit această lume puţin mai tânăr, dar cazul lui i-a impresionat pe savanţi şi a sfârşit prin a deveni un adevărat simbol al longevităţii şi o garanţie de „fezabilitate". Iată o notiţă biografică extrasă din lucrarea

[14] *Ibid.*, pp. 169–172.

lui Hufeland: „Era un biet țăran, obligat să trăiască din munca mâinilor sale. La vârsta de o sută douăzeci de ani, el s-a căsătorit a doua oară, cu o văduvă care a trăit cu el doisprezece ani și care a dat asigurări că nu și-a dat niciodată seama ce vârstă avea. Până la o sută treizeci ani, nu s-a folosit de nimeni care să-l ajute la toate treburile pe care le avea de făcut în propria gospodărie, nici măcar pentru a bate grâul. Memoria și văzul au început să-i slăbească cu numai câțiva ani înainte de a muri; dar și-a păstrat până la sfârșit facultatea de a înțelege și uzul rațiunii. Avea o sută cincizeci și doi de ani când regele, auzind vorbindu-se despre el, a dorit să-l vadă și a trimis să fie adus la Londra. Această călătorie probabil că i-a scurtat viața, pentru că a fost tratat cu atâta dărnicie și transportat brusc în mijlocul unui gen de viață atât de diferit de cel pe care-l dusese până atunci, încât a murit la scurt timp după ce ajunsese în capitală, în 1635. Trăise o sută cincizeci și doi de ani și nouă luni și văzuse nouă regi succedându-se pe tronul Angliei."[15]

Ceea ce a urmat a fost nu mai puțin remarcabil. William Harvey, cel mai vestit medic al epocii, a efectuat autopsia. Totul se găsea în stare perfectă; nici o leziune, nici un semn de îmbătrânire. Thomas Parr murise într-o stare de sănătate excelentă.

Într-un fel, el se „sinucisese", acceptând un tratament cu totul contrar preceptelor lui Cornaro și care, în orice caz, nu se potrivea cu regimul lui obișnuit. Hufeland este categoric în această privință: „El nu a murit decât din cauza surplusului de hrană prea bună care i s-a dat dintr-odată."

Campionii longevității continuau să fie, în principal, bărbați (respectând astfel tradiția), dar într-un context care se democratizase remarcabil. Într-adevăr, oamenii de condiție modestă păreau să profite mai bine de viață (cel puțin, dincolo de vârsta de o sută de ani) decât nobilii sau bogații. Explicația acestei noi distribuții se concentra într-un singur cuvânt: binefacerile *naturii*. Un mediu propice se dovedea mai eficient decât pecetea sacrului, și astfel țăranii le-au luat-o înainte sfinților și regilor.

[15] Hufeland, *op. cit.*, pp. 99–100.

Printre reprezentanții celorlalte categorii, să n-o uităm totuși pe Katherine Fitzgerald, contesă de Esmond, născută în 1464 și moartă în 1612. Ea ar fi trăit deci o sută patruzeci și opt de ani; ceva mai puțin decât Jenkins și Parr, dar destul de bine pentru o aristocrată plăpândă.

Se pare că practica mergea mai bine decât teoria. Jenkins și Parr au fost contemporanii a doi mari filozofi: Francis Bacon și René Descartes, preocupați, și ei, de prelungirea vieții. Rețetele lui Bacon le cunoaștem deja. Le-o fi aplicat el asupra propriei persoane cu suficientă rigoare? Fapt este că filozoful a murit în 1626, la vârsta de șaizeci și cinci de ani. Cât despre Descartes, el a fost pur și simplu obsedat de longevitate.[16] Cercetările lui medicale vizau tocmai acest obiectiv. „Conservarea sănătății a fost dintotdeauna principalul scop al studiilor mele", scria el într-o scrisoare datată octombrie 1645. Într-o scrisoare anterioară, scrisă în ianuarie 1638, el își mărturisea deja hotărârea de a depăși suta de ani — rămânând, din păcate, foarte discret în ce privește mijloacele pe care intenționa să le folosească pentru a atinge această vârstă înaintată. Era poate suficient să ți-o dorești. În 1649, Descartes a fost invitat la Stockholm de admiratoarea lui, regina Christina a Suediei. El i-a vorbit evident — printre alte subiecte — despre prelungirea vieții (în special, a vieții sale). Dar ucenicul centenar nu luase în calcul frigul Suediei, care, în cele din urmă, a avut întâietate asupra proiectului său de a trăi la nesfârșit. A murit învins de iarna suedeză (în februarie 1650), la vârsta de cincizeci și patru de ani.

Iată scoruri impresionante: o sută șaizeci și nouă și o sută cincizeci și doi contra șaizeci și cinci și cincizeci și patru. Cine-și mai amintește astăzi de Jenkins și Parr? Ignoranți în materie de filozofie, ei erau totuși doctori în longevitate și ar fi putut să-i învețe pe filozofi această artă. Lecția lor nu a fost pierdută; ea va fi integrată în discursul modern asupra longevității.

---

[16] Cu privire la Descartes și longevitate, o prezentare completă la Gerald J. Gruman, *op. cit.*, pp. 77–80.

Sângele: moduri de utilizare

Savanţii au crezut că au marcat un punct — şi chiar unul decisiv — datorită noii tehnici de transfuzie sanguină. Procedeul era revoluţionar, dar grefat, aşa cum se întâmplă adesea, pe fantasme mai vechi. Sângele ca principiu de viaţă şi sângele tânăr ca mijloc de întinerire se înscriu pe un fond arhetipal de credinţe şi simboluri.

În perspectivă creştină, sângele lui Cristos e simbolul suprem al Mântuirii, al vieţii eterne făgăduite întregii umanităţi. În Evul Mediu, Sfântul Graal, vas mistic în care s-ar fi strâns sângele care a curs din rănile lui Cristos, a cunoscut o mare „popularitate", mai ales datorită cavalerilor Mesei Rotunde, plecaţi în căutarea lui. Fântâna tinereţii trebuia să-şi găsească, şi ea, un corespondent în *Baia mistică*, una dintre reprezentările acesteia putând fi admirată la Muzeul de Artă din Lille: un triptic pictat pe la 1510–1512 de Jean Bellegambe, artist originar din Douai. *Fântâna vieţii*, dominată de un Cristos crucificat, este un bazin plin cu sângele Domnului, în care se îmbăiază bărbaţi şi femei, eliberându-se astfel de acţiunea corupătoare a păcatului.

Dar nu lipsesc nici utilizările perverse ale sângelui. Zvonuri şi legende vorbesc de răpiri de copii şi bătrâni siniştri care speră să întinerească, luându-le sângele. În loc să implore harul lui Dumnezeu, ei fură viaţa altora. Astfel a fost „baia de sânge" a împăratului Constantin, evitată în mod fericit în beneficiul unei soluţii pioase. Dar un suveran ca Ludovic XI, renumit de altfel pentru bizareriile şi proastele lui obiceiuri, nu-şi făcea prea multe scrupule în acest sens: „Pentru a-şi purifica umorile şi a-şi prelungi viaţa, el bea sânge de copil"[17] (adevărat sau nu, prea puţin contează: nu iese fum fără foc). Sub domnia lui Ludovic XV, circulau la Paris zvonuri cu privire la copii dispăruţi în mod misterios; evident, regele se îmbăia în sângele

[17] Louis Noirot, *L'art de vivre longtemps*, Paris–Dijon, 1868, p. 33.

lor.[18] În sfârşit, mai recent, Nicolae Ceauşescu şi soţia lui, stăpânii prea puţin demni de stimă ai României comuniste, au fost, la rândul lor, suspectaţi de cure de întinerire urmând aceeaşi metodă sau, într-o altă versiune, mai bine încadrată în modernitate, bazate pe transfuzii cu sânge tânăr.

Manifestarea extremă a acestei pulsiuni mitice este vampirismul; vampirul reuşeşte să supravieţuiască propriei morţi, adăpându-se cu sângele victimelor lui. Imaginarul morţilor vii (care nu presupune neapărat recursul la sânge) vine de departe; dar cuvântul *vampir* utilizat în acest sens precis datează din secolul al XVIII-lea şi, împreună cu cuvântul, se defineşte şi metodologia: cea mai bună soluţie de a-ţi asigura nemurirea după moarte (în afară de soluţia creştină, radical opusă) este aceea de a profita de sângele altora.

Dar să revenim la transfuzii. Acestea au fost practicate iniţial, începând de prin 1650, pe animale (prima experienţă reuşită aparţine medicului englez Richard Lower). Jean Denis a fost cel care a realizat, în 1667, la Montpellier, prima încercare pe oameni. El a folosit sânge de miel. Până în secolul al XIX-lea, sângele animal a fost singurul luat în considerare, fără nici o grijă referitoare la o posibilă incompatibilitate. Principiul părea elementar: infuzia de sânge sănătos şi tânăr trebuia să vindece şi să întinerească organismul. Se pot judeca rezultatele: victimele au fost cu siguranţă mai numeroase decât centenarii!

Medicii au trebuit să abandoneze pista. Dar speranţa rămânea tenace. Către sfârşitul secolului al XVIII-lea, Hufeland considera oportună reluarea experimentelor, avansând următoarele argumente: „Nimeni n-a îndrăznit să practice din nou transfuzia; şi totuşi, ea a reuşit perfect [...] pe animale. N-ar trebui deci proscrisă fără rezerve; [...] sângele străin pe care ea l-ar introduce în venele noastre nu va întârzia să se convertească

[18] Zvonul este reluat de Victor Hugo în *Mizerabilii*, III („Marius"), cartea I, cap. VI.

în propriul nostru sânge; [...] ea ar putea, în acest fel, să contribuie la întinerire şi la prelungirea vieţii."[19]

Transfuzia, ca şi longevitatea ţăranilor, e simptomatică pentru o anumită evoluţie a atitudinilor. Natura şi ştiinţa au luat-o treptat înaintea modelelor religioase şi mitologice. Aerul curat de la ţară părea deja mai propice decât zidurile reci ale mânăstirilor şi mai accesibil decât condiţiile oferite de ţinuturile exotice. Puteai să trăieşti mult, fără să fii sfânt sau sălbatic. La rândul ei, medicina părea să fie pe punctul de a găsi remedii mai practice decât fântâna tinereţii. Epoca Luminilor era aproape.

Selenieni, solarieni şi mercurieni

În aceeaşi epocă, s-a procedat la împărţirea cerului: cerul material al astronomilor s-a despărţit de cerul mistic al teologilor şi de cerul simbolic al astrologilor. În 1543, Copernic şi-a expus sistemul, care plasa Pământul în rândul celorlalte planete; el nu mai era centrul universului, ci, pur şi simplu, un satelit al Soarelui. Drept consecinţă, şi-a croit drum ideea că şi celelalte corpuri cereşti ar fi asemănătoare Pământului. Luna, privită de Galilei în 1610 prin luneta pe care tocmai o inventase, prezenta într-adevăr un chip asemănător cu Pământul; se vedeau chiar mări: deci apă, şi implicit condiţii favorabile vieţii. Un concept era pe cale să prindă contur: pluralitatea lumilor locuite (cartea lui Fontenelle *Entretiens sur la pluralité des mondes* [*Convorbiri despre pluralitatea lumilor*] datează din 1686). Sub acest aspect, Luna şi-a avut momentul de glorie în secolul al XVII-lea; au urmat planetele, în special Marte şi Venus; şi, în sfârşit, mai recent, universul galactic, cu posibilităţile lui infinite. Cu cât Pământul se micşora, cu atât universul câştiga în amploare. O şansă pentru popoarele fabuloase, situate în mod tradiţional către marginile Pământului sau pe insule îndepărtate. Cerul le oferea nu numai refugiu, ci şi un spaţiu nelimitat,

[19] Hufeland, *op. cit.*, pp. 18–19.

unde puteau să se dezvolte fără cea mai mică restricţie. Astfel începea epoca extratereştrilor.[20]

Aceste fiinţe sunt, în raport cu noi, în acelaşi timp asemănătoare şi diferite. Misiunea lor este de a ne oferi toate soluţiile imaginabile, de ordin biologic, tehnologic şi social. Ele au, evident, un cuvânt de spus la capitolul longevitate. Dacă pentru noi, cei de pe Pământ, longevitatea extremă prezintă unele dificultăţi, cine ar putea să împiedice o fiinţă de altundeva să-şi prelungească existenţa pe mii de ani sau, la rigoare, să beneficieze de nemurire?

Locuitorii Lunii sunt mult mai mari decât oamenii şi trăiesc mai mult (replică cosmică a longevităţii patriarhilor şi a epocii de aur): astfel îi vede Francis Godwin, în călătoria lui imaginară *The Man in the Moon* (*Omul din lună*), apărută, după moartea scriitorului, în 1638. Cyrano de Bergerac măreşte miza: în lucrarea lui *Histoire comique des États et empires de la Lune* (*Istorie comică a statelor şi imperiilor Lunii*) (publicată în 1657), el îşi imaginează solarieni care trăiesc trei sau patru mii de ani şi se reîncarnează succesiv pe Pământ şi pe Lună. Un secol mai târziu, în 1750, lucrarea *Relation du monde de Mercure* (de un autor anonim) ne spune că mercurienii au o speranţă de viaţă de mai multe secole.

Nu era decât începutul unei istorii care va fi glorioasă. Cu siguranţă, la capitolul minuni, ştiinţa sau cel puţin unele dintre dezvoltările ei nu aveau de ce să invidieze religia.

---

[20] Lucian Boia, *L'exploration imaginaire de l'espace*, Paris, 1987.

Capitolul 4

Miracolele raţiunii (secolul al XVIII-lea)

Marea cotitură a istoriei

A doua jumătate a secolului al XVIII-lea oglindeşte începutul unui proces decisiv: declanşarea creşterii accelerate, fenoment relativ lent la început, dar care, puţin câte puţin, va lua amploare şi va sfârşi prin a schimba faţa lumii. Timp de mii de ani, umanitatea avansase cu paşi mici; iată că Occidentul (care de la anul o mie nu încetase să-şi manifeste dinamismul, aptitudinile inovatoare şi spiritul cuceritor) a început să meargă şi apoi să alerge, din ce în ce mai repede de la o generaţie la alta. Este punctul de plecare al revoluţiei tehnologice şi industriale moderne. Civilizaţia tradiţională, esenţialmente rurală şi fondată pe munca manuală, evoluează spre o civilizaţie tehnologică şi de tip urban, în care omul e asistat de maşină. Această evoluţie materială este însoţită şi chiar precedată de o revoluţie intelectuală ale cărei cuvinte-cheie sunt raţiunea şi progresul.

Pentru prima dată în istoria umanităţii, progresul devenea ceva tangibil. Uşa viitorului era larg deschisă, oferind perspective uimitoare.

Mai era necesar Dumnezeu? Unii aveau deja îndoieli. Omul părea suficient de adult pentru a se descurca singur, poate chiar în condiţii mai bune decât cu asistenţă divină. Vocaţia lui era să devină stăpânul propriului destin.

Filozofii Epocii Luminilor au lansat o luptă fără milă împotriva superstiţiilor, temerilor şi speranţelor iraţionale ale unei epoci mistice, pe care o considerau cu totul depăşită. Arma lor era raţiunea — noua divinitate.

Această fervoare antimitologică a avut un rezultat oarecum paradoxal. Universul, natura şi istoria au fost reinterpretate şi

puse în ecuaţie. E totuşi dificil (dacă nu chiar imposibil) pentru spiritul uman să evite capcanele mitologiei. Suntem programaţi în acest mod. Tocmai capacitatea noastră de a funcţiona şi în registrul imaginarului este cea care ne deosebeşte de animale şi de roboţi, care rămân, în ceea ce-i priveşte, prizonieri ai realităţii brute. La urma urmelor, raţiunea suverană nu a făcut decât să reelaboreze materia mitică, introducând-o într-o formă pe care se va imprima pecetea ştiinţei şi a filozofiei.[1]

Să începem cu Dumnezeu, înlocuit în rolul lui — dar nu mai puţin tiranic — de legile (ştiinţifice) ale universului. Newton (care era credincios) a devenit un fel de zeu în ochii elitei filozofice, tocmai pentru că formulase legile atracţiei universale, supunând astfel universul unui principiu ordonator. În aceeaşi epocă, legile istoriei (sau cel puţin intenţia de a le descoperi) au luat locul destinului. Fizicianul Ernst Mach vorbea, pe bună dreptate, despre „mitologia mecanică" a secolului al XVIII-lea, rezumată într-o frază splendidă de baronul d'Holbach în lucrarea lui *Système de la nature* (*Sistemul naturii*) (1770): „Natura acţionează prin legi simple, uniforme, invariabile. Toate greşelile omului sunt greşeli de fizică."[2]

Dumnezeu nu mai avea dreptul de a face minuni, dar natura, da. Printre noile mituri ştiinţifice şi filozofice, unele îşi ascund cu greu sursele mitologice tradiţionale. Astfel, „nobilul sălbatic" (figură extrem de apreciată de filozofi), instalat de preferinţă în decorul paradiziac al insulelor polineziene, este, în mod cât se poate de evident, o nouă versiune a mitului epocii

---

[1] În acest capitol, reiau unele argumente pe care le-am dezvoltat în două dintre cărţile mele: referitor la reelaborarea mitologiei Luminilor, în *Pour une histoire de l'imaginaire*, Paris, 1998, pp. 60–64 (cf. trad. rom. de Tatiana Mochi, *Pentru o istorie a imaginarului*, Humanitas, Bucureşti, 2000 şi 2006); şi, în privinţa imaginarului biologic al aceleiaşi epoci, în *Entre l'ange et la bête. Le mythe de l'homme différent de l'Antiquité à nos jours*, Paris, 1995, pp. 109–172.

[2] D'Holbach, *Système de la nature*, prima parte, Londra, ediţia 1781, pp. 4–5 (cap. I: „De la nature") (cf. şi trad. rom., *Sistemul naturii*, Editura Ştiinţifică, Bucureşti, 1957).

de aur şi a Paradisului pierdut. Locuitorii planetelor, despre care am vorbit deja, nu făceau decât să proiecteze în spaţiu popoarele fabuloase de la marginile lumii, devenite din ce în ce mai puţin plauzibile pe un Pământ explorat aproape în întregime.

Un exemplu tipic pentru recuperarea schemelor vechi este legat de teoria umorilor şi a temperamentelor, menţionată adesea anterior. Am constatat deja tendinţa de a organiza tot ceea ce există în grupuri de câte patru: patru elemente, patru umori, patru temperamente. Linné, marele clasificator al naturii din Epoca Luminilor, a reluat această dispunere, numărând, de asemenea, patru continente (mai puţin Australia, încă neexplorată), patru rase umane, fiecare corespunzând strict unuia dintre cele patru continente, şi, desigur, patru temperamente, caracterizând la fel de strict fiecare dintre cele patru rase (europeanul sangvin, asiaticul melancolic, indianul american coleric şi africanul flegmatic). O astfel de clasificare spune multe despre comportamentul mitologic al raţiunii.

Raţiune şi sensibilitate mitică

Observaţiile precedente au trei consecinţe legate de ancheta noastră asupra longevităţii:

1. Declinul lumii de dincolo duce automat la creşterea valorii investite în viaţa trupului. Devine din ce în ce mai important să trăieşti mult şi sănătos;

2. Ştiinţa, progresul şi viitorul par capabile să asigure perfecţionarea omului, inclusiv în ce priveşte prelungirea speranţei de viaţă;

3. Cazurile extreme, eventual mitice, de longevitate sunt departe de a fi respinse în bloc. Nu mai e nimic de obiectat atâta timp cât te simţi în stare să le dai o explicaţie naturală; uneori, chiar fără nici o explicaţie: ele sunt constatate. Se manifestă şi seducţia a tot felul de miracole „mondene", de natură, poate, să compenseze scepticismul crescând al elitei faţă de miracolele religiei. Cum să trăieşti fără miracole, ar fi de-a dreptul plicticos! Din fericire, rămâneau miracolele ştiinţei... şi miracolele pur şi simplu.

Cei mai pragmatici se mulţumeau cu regimuri de sănătate deja verificate; cariera postumă a lui Cornaro stă mărturie. Puţini scriitori au şansa de a cunoaşte o creştere a popularităţii la două secole după propria dispariţie. Totuşi, aşa s-a întâmplat cu veneţianul nostru. Prima ediţie engleză a cărţii lui datează din 1634, iar prima ediţie franceză din 1647: coincidenţă semnificativă cu preocupările similare ale lui Bacon şi Descartes, manifestate în aceeaşi epocă, dar receptare la urma urmelor tardivă, la aproape un secol după apariţia originalului italian. Adevărata carieră europeană începe pentru Cornaro după 1700. În Franţa, catalogul Bibliotecii Naţionale identifică opt ediţii publicate între 1701 şi 1785. Mai dificil de numărat ediţiile engleze: ele sunt cu zecile. Bestseller, fără urmă de îndoială, dar, şi mai mult, obsesie.

N-au existat numai entuziaşti. Un *Anti-Cornaro* a apărut în 1702, exprimând critici cu privire la rigoarea regimului alimentar preconizat. Tendinţa era de a recomanda o moderaţie... ceva mai puţin excesivă. Dar adepţii, criticii sau adversarii erau de acord cu privire la scopul urmărit, acela de a te bucura, cât mai mult timp posibil, de binefacerile vieţii.

În realitate, varianta Cornaro era cea mai puţin ambiţioasă dintre soluţiile de longevitate; nu avea nimic dintr-o performanţă mitologică. Cu mult mai spectaculoasă, într-adevăr, a fost intrarea în scenă a nemuritorilor.

O figură misterioasă a făcut senzaţie la Paris în jurul anului 1750. Cu nume şi origine necunoscute, tot ceea ce se ştia despre el era că venea din Germania şi că-şi spunea conte de Saint-Germain. Altfel, era pur şi simplu nemuritor. Era o adevărată plăcere să-l asculţi povestindu-şi amintirile de pe vremea lui Carol Quintul şi Francisc I. Uneori, contele plusa, devenind atunci contemporan cu Isus Cristos şi unul dintre convivii nunţii din Cana. A făcut o impresie puternică în înalta societate franceză, inclusiv — şi mai ales — asupra lui Ludovic XV şi a doamnei de Pompadour, care adorau compania lui. A avut chiar dreptul la o remarcă a lui Voltaire, care, într-o scrisoare adresată

la 15 aprilie 1758 prietenului său Frederic cel Mare, rege al Prusiei, îl evoca pe acest bărbat care „nu moare deloc şi le ştie pe toate".

În această privinţă, atitudinea lui Voltaire mi se pare deosebit de prudentă. El, adversarul intransigent al prejudecăţilor şi superstiţiilor, ironicul care-şi bătea joc de fiecare cuvânt din Biblie, nu găsea nimic de comentat despre acest caz de nemurire. Era, de altfel, pe cale de a atinge acelaşi subiect în romanul lui filozofic *Candide* (1759); în peregrinările sale, eroul acestuia ajunge în ţinutul Eldorado, unde face cunoştinţă cu un bătrân într-o formă remarcabilă pentru vârsta lui avansată: o sută şaptezeci şi doi de ani!

Apoi, nemuritorul conte a dispărut (nu îndrăznim să spunem că a murit, deşi unii notează anul 1784 ca dată a morţii lui). Locul nu i-a rămas multă vreme neocupat. Poveştile lui extraordinare au fost urmate de cure la fel de fabuloase. Medicul german Franz Mesmer (1734–1815) a apelat la „magnetismul animal", fluid pe care pretindea că-l poate capta şi utiliza pentru a vindeca bolile. Şi el s-a stabilit la Paris, unde, în jurul anului 1780, a făcut vâlvă cu şedinţele lui „magnetice". Mai tradiţionalist, aventurierul italian Cagliostro, alias Giuseppe Balsamo (1743–1795), instalat şi el la Paris şi primit în cea mai înaltă societate, lăuda, după exemplul contelui de Saint-Germain, meritele unui elixir de viaţă.[3]

Succesul răsunător repurtat de aceste trei personaje merită reflecţie. Ne găsim în sânul unei mici lumi sceptice şi libertine, în principiu debarasată de orice prejudecată. Aceşti oameni care lăsau impresia că nu cred în nimic, decât poate un pic în filozofie şi ştiinţă, erau tocmai copţi pentru a cădea în prima capcană întinsă de o inteligenţă speculativă. Necrezând în nimic, ei erau gata să creadă în orice.

Se pare că raţiunea nu te face mai înţelept. Oamenii cultivaţi ai secolului al XVIII-lea s-au arătat la fel de predispuşi

[3] Cu privire la aceste trei personaje, notiţe biografice detaliate la Michaud, *Biographie universelle*, 45 de volume, Paris, 1842–1865: Cagliostro (vol. VI), Mesmer (vol. XXVIII), Saint-Germain (vol. XXXVII).

pentru mitologie ca şi „ignoranţii" lumii preştiinţifice. Pentru raţiune şi pentru ştiinţă, imposibilul nu există. Ca şi pentru religie.

Iluminaţii şi savanţii autentici nu urmau, evident, acelaşi drum. Dar cazurile extreme evocate demonstrează supravieţuirea unei „sensibilităţi mitice", pe care o regăsim, chiar sub forme atenuate, la toate nivelurile. Naturalişti şi medici căutau să definească, cu argumentele ştiinţei, durata naturală a vieţii umane şi, plecând de aici, să propună mijloace susceptibile să ajute omul să parcurgă intervalul până la capăt. Şi pentru ei, acest interval era sensibil mai lung decât speranţa de viaţă obişnuită. Cei mai optimişti au mers aproape la fel de departe precum contele de Saint-Germain; aveau sentimentul de a ajunge la concluzii inedite, dar, de fapt, n-au făcut decât să reformuleze arhetipul, reiterând, cu ajutorul unor argumente mai mult sau mai puţin noi, tot ceea ce se credea că se ştie de mult timp despre longevitate.

Formula lui Buffon

Naturalistul francez Georges-Louis Leclerc, conte de Buffon (1707–1788), a fost cel care a adoptat o anumită prudenţă; ideile lui în acest sens sunt exprimate în *Histoire naturelle* (*Istoria naturală*), publicată începând cu 1749.[4] Buffon nu credea că performanţele biblice în materie de longevitate ar putea fi atinse din nou. Că omul ar fi trăit cândva peste nouă sute de ani, o admitea în mod firesc (dacă nu din pură convingere, cel puţin pentru a evita necazurile). Dar această speranţă de viaţă ieşită din comun se explica prin condiţii fizice nu mai puţin excepţionale.

Lumea se găsea atunci la începuturile ei şi încă nu avea consistenţă. „Suprafaţa pământului trebuie să fi fost mai puţin solidă

[4] Consideraţiile lui Buffon despre biologia umană, inclusiv despre longevitate, se găsesc în secţiunea „De l'homme" (1749) din *Histoire naturelle*. Pentru istoria vieţii în general, a se vedea lucrarea lui *Les époques de la nature* (1778) şi, în special, introducerea lui Jacques Roger la ediţia critică a acestei lucrări, Paris, 1962.

şi mai puţin compactă în primele timpuri de după creaţie." Materia era rarefiată şi suplă, inclusiv organismul uman, mai ales oasele şi muşchii, şi desigur şi hrana. Iată explicaţia gigantismului primilor oameni şi, mai ales, lunga lor speranţă de viaţă. Organismul se maturiza şi îmbătrânea mai lent. Apoi, treptat, materia s-a consolidat. Buffon riscă ipoteza „că durata de viaţă a omului s-a diminuat puţin câte puţin, pe măsură ce suprafaţa pământului a căpătat mai multă soliditate prin acţiunea continuă a gravităţii". Pe timpul lui David, procesul era încheiat; materia şi fiinţele umane îşi găsiseră deja echilibrul actual.

Ai impresia că-l asculţi pe Sfântul Augustin, un Augustin transpus în limbaj ştiinţific modern. Matusalem rămânea Matusalem, dar explicat ştiinţific: minicapodoperă de recuperare raţionalistă a figurilor imaginarului tradiţional.

Dacă longevitatea biblică îşi găsea un sprijin în ştiinţă, aceeaşi demonstraţie fixa longevitatea actuală între limite mult mai modeste: o sută de ani sau, cel puţin, nouăzeci, în afară de unele excepţii, la care Buffon nu se opreşte. O sută de ani nici nu era de altfel prea rău, având în vedere speranţa reală de viaţă, care la vremea aceea nu depăşea treizeci de ani (mai ales, din cauza mortalităţii infantile; cei care supravieţuiau până la cinci ani aveau şanse să mai trăiască încă patruzeci sau patruzeci şi cinci de ani). Singurul dintre personajele de oarecare notorietate care a respectat cu sfinţenie consemnul lui Buffon a fost Fontenelle, mort în 1757, fix la o sută de ani. Cât despre Buffon, el a murit în 1788, la optzeci şi unu de ani, vârstă frumoasă, dar ceva mai mică decât termenul „natural".

În principiu, toată lumea avea dreptul, în mod democratic, la această sută de ani. Ea era înscrisă în legile naturii. În acest caz, la ce bun să te chinui să urmezi exemplul lui Cornaro? Pentru fiecare constituţie şi pentru fiecare temperament, un anumit mod de viaţă. Debilii să se îngrijească, dar cu ce putea asta să-i ajute pe oamenii plini de vitalitate? „Poate că e necesar ca trupul să-şi utilizeze toate forţele [...]. Atunci ce am avea de câştigat de pe urma dietei şi a privaţiunilor?" Cel puţin, se putea trăi după pofta inimii, puteai să te bucuri de viaţă cu adevărat.

Dimpotrivă, nu era nici o şansă să depăşeşti limita fixată. Speranţa de a-ţi prelungi zilele cu leacuri este pur imaginară. „Panaceul, oricare i-ar fi compoziţia, transfuzia de sânge şi celelalte mijloace care au fost propuse pentru a reîntineri trupul sau a-l face nemuritor sunt cel puţin la fel de deşarte pe cât de himerică este fântâna tinereţii."

Mediul geografic, mediul social şi hrana par, la rândul lor, de mică importanţă: „Dacă ne gândim la faptul că europeanul, negrul, chinezul, americanul, omul civilizat, omul sălbatic, bogatul, săracul, orăşanul, cel de la ţară, atât de diferiţi între ei prin tot restul, se aseamănă în această privinţă şi au, fiecare, aceeaşi măsură, acelaşi interval de parcurs de la naştere până la moarte; că diferenţa de rasă, climă, hrană, confort nu duce la nici o diferenţă în ce priveşte durata de viaţă [...], atunci recunoaştem şi mai limpede că durata de viaţă nu depinde nici de obişnuinţe, nici de obiceiuri, nici de calitatea alimentelor; că nimic nu poate schimba legile mecanicii, care ne rânduiesc numărul anilor..."

Admirabilă expresie: „legile mecanicii, care ne rânduiesc numărul anilor..." Omul este o maşină construită după un brevet unic, multiplicată în sute de milioane de exemplare. Încurajată de raţiune, fizica începea să ordoneze lucrurile; ea nu mai putea să tolereze anarhia ce caracterizase până atunci piramida vârstelor.

Cum nu toţi oamenii mor, evident, la nouăzeci sau o sută de ani, Buffon accepta totuşi un anumit joc, datorat eventual „excesului de hrană" sau „dietelor excesive" (aviz prietenilor lui Cornaro) şi poate calităţii aerului (aerul de munte fiind recomandat). Dar impacul acestor factori este considerat cu adevărat secundar. Se impune concluzia că „omul care nu moare din cauza unor boli accidentale trăieşte peste tot nouăzeci sau o sută de ani".

Cum mecanica este cea care comandă, această durată se exprimă printr-o formulă elementară. Reluând o idee a lui Aristotel — căci nimic nu e nou sub soare —, Buffon constată existenţa unui raport precis între creşterea organismului şi speranţa lui de viaţă: „Durata totală a vieţii se poate măsura oarecum prin cea a timpului de creştere."

Această găselniţă avea să joace timp de două secole un rol major în dezbaterea asupra longevităţii. Într-adevăr, ce putea fi mai seducător: nu ai decât să înmulţeşti numărul anilor necesari creşterii cu cifra care exprimă raportul stabil între aceasta şi speranţa de viaţă.

Pe vremea patriarhilor, pubertatea se prelungea până la o sută treizeci de ani, iată un punct asupra căruia Buffon pare bine informat. Dacă înmulţim această cifră cu şapte, vom obţine nouă sute zece ani, rezultatul exprimând speranţa de viaţă la vremea respectivă. Astăzi, pubertatea soseşte pe la vârsta de paisprezece ani. Să înmulţim tot cu şapte: cei nouăzeci şi opt de ani care rezultă, aproape o sută de ani, exprimă speranţa de viaţă a omului actual.

Calculul în sine nu ridică nici o dificultate; ceea ce se cunoaşte mai puţin sunt, în schimb, cele două cifre care trebuie înmulţite. Buffon pare să ezite între mai multe vârste distincte care ar marca limitele creşterii: „Omul creşte în înălţime până la şaisprezece sau optsprezece ani, dar dezvoltarea integrală în grosime a tuturor părţilor corpului său nu este încheiată decât la treizeci de ani." Iată deci o nouă constantă: „Omul, căruia îi trebuie treizeci de ani pentru a creşte, trăieşte nouăzeci sau o sută de ani." Atunci, baza pe care trebuie s-o luăm în calcul este paisprezece, şaisprezece, optsprezece — sau treizeci de ani? Înmulţim paisprezece cu şapte sau treizeci cu trei? De ce nu treizeci cu şapte, câştigând astfel încă o sută de ani?

Puţin satisfăcuţi de această limită implacabilă care zăgăzuieşte drumul aproape de cea de a o suta bornă, succesorii lui Buffon i-au reluat calculul, pentru a-l face mai eficient.

Hufeland şi inventarea macrobioticii

Un pas decisiv a fost făcut de Albrecht von Haller (1708–1777), naturalist, fiziolog şi poet elveţian. Lucrarea sa *Elemente de fiziologie* (*Elementa physiologiae corporis humani*), publicată între 1757 şi 1766, a exercitat o influenţă notabilă asupra teoriei

şi practicii medicale din Epoca Luminilor. Dacă Buffon a trecut repede peste marii centenari, pe care-i considera excepţii puţin semnificative, Haller s-a oprit tocmai asupra acestui subiect. El a recenzat o mie de cazuri de persoane care trăiseră între o sută şi o sută zece ani, şaizeci de cazuri între o sută zece şi o sută douăzeci, douăzeci şi nouă de cazuri între o sută douăzeci şi o sută treizeci de ani, cincisprezece cazuri între o sută treizeci şi o sută patruzeci de ani, şase cazuri între o sută patruzeci şi o sută cincizeci, şi un caz — cel al lui Jenkins, vechea noastră cunoştinţă — de deces survenit la o sută şaizeci şi nouă de ani. Se pare că Buffon subestimase importanţa acestei categorii. Excepţii? Poate. Dar excepţii semnificative, dovedind capacitatea naturii umane de a depăşi, şi chiar cu mult, borna celor o sută de ani.

Din statistica sa, Haller a tras o concluzie curioasă, şi anume că omul este fiinţa care trăieşte cel mai mult, mai mult decât oricare alt animal. El a adăugat chiar că limita extremă a vieţii acestuia nu este deloc inferioară cifrei de două secole. Era exact dublul a ceea ce accepta Buffon. Totul, justificat de un tabel în care exista numai un singur individ de peste o sută cincizeci de ani!

Din aceste diverse cazuri şi statistici, spiritul de sistem propriu Epocii Luminilor avea să fabrice o ştiinţă. Aceasta a fost *macrobiotica*. Actul ei de naştere datează din 1796, când medicul german Christoph Wilhelm Hufeland (1762–1836) a publicat lucrarea intitulată *Makrobiotik, oder die Kunst das menschliche Leben zu verlängern* (*Macrobiotica, sau arta de a prelungi viaţa omului*).[5] Hufeland a făcut o carieră remarcabilă: profesor la Universitatea din Jena, apoi la cea din Berlin şi medic al regelui Prusiei; dar şi mai remarcabil a fost răsunetul cărţii şi al teoriilor lui.

Fără a fi conştient de acest lucru, Hufeland a procedat, de fapt, la recuperarea mitului epocii de aur. El nu aspira să inven-

[5] Ediţii franceze: 1809, 1838, 1871, 1896. Citez după ediţia din 1838: *La macrobiotique, ou l'art de prolonger la vie de l'homme.*

teze un om diferit, ci, pur şi simplu, să-l facă pe omul modern să beneficieze de avantajele de care se bucura strămoşul său pe vremea tinereţii lumii: „Atunci când locuitorii, sălbatici, simpli şi muncitori, adevăraţi copii ai naturii, nu erau încă decât păstori, vânători sau agricultori, ei ajungeau în mod obişnuit la o vârstă foarte înaintată; dar, imediat ce, deveniţi infideli naturii şi răsfăţaţi de excesul civilizaţiei, ei s-au dedat mai mult bucuriilor luxului, viaţa lor s-a scurtat în mod semnificativ. O revoluţie, care ar face un popor avansat în civilizaţie să se întoarcă într-o stare mai aprópiată de natură, i-ar permite să atingă durata firească a vieţii, ca în trecut."[6]

Să reţinem cuvântul „revoluţie". Ne aflăm în 1796, şi ce propunea Revoluţia, dacă nu restabilirea echilibrului natural al vieţii sociale şi individuale?

Dar care ar fi această celebră *durată firească* al vieţii? Reluând ipoteza lui Haller, Hufeland apreciază limita extremă, limita ideală sau potenţială la nu mai puţin de *două sute de ani*.[7] Limită distinctă de *durata relativă*, determinată de o anumită stare biologică şi de civilizaţie, considerată, deocamdată, nesatisfăcătoare. Omul „actual" plăteşte pentru greşelile acumulate de generaţiile precedente. La care se adaugă un număr incalculabil de boli şi accidente. Iată de ce nu putem spera, încă de astăzi, la o speranţă de viaţă de un secol şi jumătate sau de două secole.

Dar nu trebuie să disperăm. Dacă omul e programat să trăiască două sute de ani, până la urmă obstacolele vor fi învinse şi i se va asigura această porţie normală de viaţă.

Argumentele ştiinţifice care-i permiteau lui Hufeland să avanseze o asemenea certitudine nu erau deosebit de numeroase, dar păreau să aibă greutate. În primul rând, evident, statistica lui Haller. Dacă existau oameni capabili să trăiască o sută cincizeci de ani, şi chiar o sută şaizeci şi nouă, într-un mediu biologic şi social degradat, atunci aveam dreptul să riscăm afirmaţia

[6] *Ibid.*, pp. 115–116.

[7] *Ibid.*, p. 129.

că o durată firească de două secole nu avea nimic exagerat, ba chiar dimpotrivă.

Apoi, era vorba de celebra autopsie practicată de Harvey asupra corpului lui Thomas Parr. Acest bărbat, ale cărui organe interne se găseau în stare perfectă, ar fi putut foarte bine să trăiască încă o jumătate de secol.

Trebuiau, de asemenea, reluate şi regândite datele genealogice din Biblie. Referitor la acest aspect, Hufeland nu-l urma pe Buffon; el refuza să creadă că omul ar fi fost altfel la începutul lumii. Pe de altă parte, nu-şi propunea să conteste textul sacru. Dacă exista o problemă de rezolvat, aceasta se referea numai la calendar. Unii „specialişti" considerau deja că, înainte de Potop, anul nu dura probabil decât trei luni, apoi el a crescut la opt, pentru a se stabiliza, în cele din urmă, la douăsprezece. Tot ceea ce spune Biblia este riguros exact, cu precizarea că trebuie să avem în vedere trei sisteme de calcul diferite.

Aceasta însemna că Matusalem trăise, în realitate, două sute patruzeci şi doi de ani, durată uşor mai mare decât limita, de altfel convenţională şi flexibilă, de două secole. La drept vorbind, sursa reală, deşi nemărturisită, a specialiştilor în longevitate, în epoca raţiunii, pare să fi rămas tot Biblia. De fapt, era vorba numai de adaptarea tradiţiei biblice la exigenţele ştiinţifice moderne. Cât despre metoda raţionalistă practicată, ea ne face să surâdem, căci, pentru a împărţi anul în patru, nu era nevoie să aşteptăm secolul al XVIII-lea şi Epoca Luminilor. Raţionalişti fără s-o ştie, Plinius şi contemporanii Sfântului Augustin recurseseră la aceeaşi stratagemă.

Noul orizont al celor două sute de ani presupunea, de asemenea, refacerea calculului lui Buffon. Nu se punea problema de a se contesta formula, trebuiau numai schimbate cifrele. Se poate considera, în principiu, decide Hufeland, că un animal trăieşte de opt ori atâta timp cât îi trebuie pentru a creşte. Or, omul ar avea nevoie de douăzeci şi cinci de ani pentru a ajunge la capătul creşterii lui, ceea ce s-ar traduce într-o speranţă de viaţă de două sute de ani. De opt ori douăzeci şi cinci: da, este adevărat, aceasta dă un total de două secole.

Astfel, combinând statistica, autopsia, Biblia şi tabla înmulţirii, demonstraţia era făcută: omul părea destinat să trăiască două sute de ani.

Clima, hrana şi dragostea

Să mai rămânem puţin în compania lui Hufeland, pentru a stabili câteva elemente specifice ale noii ştiinţe.

În primul rând, amplasarea geografică a fenomenului. Există regiuni privilegiate? Am fi tentaţi să spunem că sunt tocmai cele unde starea civilă se află într-o stare precară. Dar această eventualitate nu pare să-i deranjeze peste măsură pe specialiştii în longevitate. Ne amintim că Buffon anulase practic influenţa mediului; pentru el, conta numai maşina umană. O astfel de interpretare era în spiritul secolului, dar acelaşi lucru se poate spune şi despre versiunea contrară, ce miza pe influenţa decisivă a mediului. În ambele cazuri, sistemul funcţiona perfect, sub înalta supraveghere a legilor ştiinţifice; pentru Epoca Luminilor, acesta era esenţialul.

În ceea ce priveşte influenţa mediului, Montesquieu dădea tonul epocii; conform teoriei sale, exprimate în *De l'esprit des lois* (*Despre spiritul legilor*), configuraţia naţiunilor şi a statelor, structurile sociale, obiceiurile şi mentalităţile, totul se explica prin geografie şi, în special, prin climă. De fapt, era vorba doar de o reformulare. Hipocrat spusese deja esenţialul, inclusiv în ce priveşte impactul mediului asupra longevităţii.

În această dezbatere, Hufeland se găseşte mai aproape de Hipocrat şi de Montesquieu decât de Buffon. El dezvoltă sugestiile marelui medic grec cu un spirit de sistem înrudit cu determinismul geografic şi climatic al filozofului francez.[8] Avem tot interesul, explică el, dacă vrem să ajungem cu adevărat bătrâni, să trăim într-o ţară care să prezinte o anumită uniformitate climatică, unde nu domnesc nici frigul şi nici căldura extreme, nici umiditatea şi nici uscăciunea. De altfel, trebuie

[8] *Ibid.*, în special în capitolele V şi VI, pp. 85–131.

să facem distincţie între longevitatea normală şi „superlongevitate". Prima se poate obişnui cu variaţiile: iată cazul Germaniei, unde oamenii trăiesc destul de mult. Dar se întâmplă rar ca un german să ajungă la o vârstă foarte avansată, din cauza acestor blestemate capricii ale atmosferei care consumă forţele şi obosesc organele.

Clima răcoroasă este cea mai bună şi, în consecinţă, persoanele foarte în vârstă sunt mai numeroase în locurile mai înalte decât în regiunile joase. Trebuie totuşi să ne oprim la o anumită altitudine. Gheţarii nu sunt buni pentru sănătate. Munţii Scoţiei sunt preferabili celor ai Elveţiei. Aceeaşi regulă se aplică ţărilor nordice, unde longevitatea este mult mai mare decât în ţările calde; dar nu trebuie să perseverăm în această logică până acolo, încât să ne instalăm în Groenlanda. Frigul excesiv scurtează durata vieţii.

Dacă sunteţi în situaţia de a alege, alegeţi mai degrabă o insulă. Mitul insulei, persistent de-a lungul secolelor şi a cărui materializare cea mai remarcabilă în Epoca Luminilor a fost paradisul polinezian, nu putea lipsi din dezbaterea privind longevitatea. Pe insule, afirmă Hufeland, şi, de asemenea, în peninsule, condiţiile de viaţă au fost întotdeauna mai bune decât în celelalte regiuni. Acolo se trăieşte mai mult timp decât pe continentele situate la aceeaşi latitudine. Astfel se explică cu uşurinţă speranţa de viaţă superioară a englezilor şi chiar a danezilor faţă de cea a germanilor. Apa de mare aduce o contribuţie suplimentară; pentru a fabrica centenari, ea este mai bună decât apa dulce, ca să nu mai vorbim de apele stătătoare, extrem de dăunătoare. Iată cum se explică faptul că marinarii ajung, în general, foarte bătrâni! Concluzie: Anglia, Danemarca, Suedia şi Norvegia sunt campioanele longevităţii.

Nu se trăieşte prea mult nici în opulenţă, dar nici în mizerie. Un regim alimentar mediu este tot ce poate fi mai convenabil (revizuire în sus faţă de Cornaro). Trebuie să rămâi credincios naturii şi legilor ei, să duci viaţa simplă a locuitorilor de la ţară, a agricultorilor şi a marinarilor. Hufeland recomandă, de asemenea, vegetarianismul. El constată că un mare număr de centenari

nu au gustat niciodată carne. Exerciţiul fizic face, la rândul lui, bine. Şi, nu mai puţin, o anumită aplecare către sexul opus. Toţi bărbaţii care au ajuns la o vârstă înaintată fuseseră căsătoriţi mai degrabă de mai multe ori decât o singură dată şi făcuseră ultima căsătorie la o vârstă avansată. Nu se cunoaşte nici măcar un singur celibatar care să fi trecut de suta de ani. Această regulă se aplică la fel de bine şi femeilor, ca şi bărbaţilor, decide Hufeland. Şi aminteşte cazul edificator al unui francez pe nume de Longueville. Acesta ar fi trăit o sută zece ani, după ce fusese căsătorit cu zece femei, dintre care cu ultima la vârsta de nouăzeci de ani (şi care i-a dăruit un fiu la vârsta de o sută unu ani).

Femeile, în orice caz, rămâneau pe planul al doilea. La capitolul longevitate extremă, ca şi la toate celelalte. Exista un paradox: mai multe femei decât bărbaţi ajungeau la bătrâneţe, dar, din acest grup privilegiat, numai bărbaţii ajungeau la capătul cel mai îndepărtat al vieţii. Explicaţie: echilibrul şi moliciunea corpului feminin par să-i ofere, pentru un anume timp, mai multă durată, dar e absolut necesară vigoarea masculină pentru a atinge limita ultimă.

Bărbatul pleca singur la cucerirea duratei foarte lungi. În realitate, nu chiar singur. Era însoţit de femei, dar cu siguranţă nu femei de vârsta lui!

În sfârşit, am ajuns unde trebuia! Să trăieşti două sute de ani în stare de decrepitudine nu ar fi fost un proiect prea plăcut. Noii magicieni ai longevităţii promiteau o bătrâneţe verde şi un apetit de viaţă reînnoit, în care sexualitatea — în conformitate cu arhetipul — reprezenta una dintre atracţiile majore.

Hufeland remarcă, de altfel, un fenomen natural de întinerire, ce pare să intervină la o vârstă foarte avansată: bătrâni care-şi redobândesc dinţii, părul şi se lansează din nou într-o viaţă normală pentru încă douăzeci sau treizeci de ani. Într-adevăr, încurajator!

Scepticii nu au decât să mediteze asupra vieţii unui danez cu totul remarcabil: Christian Drakenberg. Acesta, născut în 1626, a lucrat în flotă ca matelot până la vârsta de nouăzeci şi unu de ani şi a petrecut cincisprezece ani ca sclav la turci, perioadă

în care a suportat cea mai mare mizerie. La o sută unsprezece ani, dorind, în sfârşit, să se odihnească, a hotărât să se căsătorească şi a luat de soţie o femeie de şaizeci de ani, căreia i-a supravieţuit. La o sută treizeci de ani, s-a îndrăgostit de o ţărancă tânără, care, aşa cum ne imaginăm, nu i-a ascultat propunerile. Pentru a se consola, el a încercat cu alte câteva femei; dar, văzând că era respins din toate părţile, s-a resemnat în cele din urmă să rămână văduv, trăind astfel încă şaisprezece ani. A murit în 1772, la vârsta de o sută patruzeci şi şase de ani.

Tristă poveste de dragoste, dar frumos model pentru noua tinereţe, care va marca al doilea secol al existenţei noastre!

Rousseau şi Condorcet: de la vârsta de aur la viitorul luminos

Dacă se înlătură poleiala raţiunii, ceea ce rămâne din secolul al XVIII-lea este un imens elan mitic, sub semnul vârstei de aur. Tocmai în această perspectivă trebuie să-l înţelegem pe Hufeland, raportându-l mai ales la Jean-Jacques Rousseau şi la marchizul de Condorcet.

Filozofia Epocii Luminilor a procedat la o critică acerbă a societăţii existente. Acesteia i-a fost opusă excelenţa primelor timpuri sau a timpurilor viitoare, sau amândouă deodată. Ideea de progres făcea primii paşi, paşi care anunţau deja un marş triumfal. În definitiv, nu era decât metamorfoza vârstei de aur în viitor luminos. Umanitatea trecea printr-o fază nefericită; dar totul va fi bine odată regăsită calea cea bună.

Longevitatea urma docil ideologia. Omul originar nu putea fi decât sănătos şi viguros. Civilizaţia a fost cea care a corupt obiceiurile şi sănătatea. Idee exprimată cu tărie de Jean-Jacques Rousseau în lucrarea sa *Discours sur l'origine et les fondements de l'inégalité parmi les hommes* (1755). Fiinţa umană s-a format, după Rousseau, cu un „temperament robust şi aproape inalterabil", având „toată vigoarea de care este capabilă specia umană". Omul trăia, după exemplul animalelor, până la capătul natural al vieţii. Bolile nu existau; ele sunt

un subprodus al civilizaţiei, al inegalităţilor şi exceselor acesteia: exces de muncă, exces de lenevie, exces de bunăstare sau „exces" de penurie. „Sălbaticii" nu cunoşteau alte rele decât rănile şi bătrâneţea: iată starea naturală a omului, pe care ar trebui să încercăm s-o reintegrăm, fără a renunţa, evident, la anumite cuceriri ale civilizaţiei.[9]

Să remarcăm atât schimbarea măştilor, cât şi perpetuarea structurilor. Rolul patriarhilor biblici şi al oamenilor seminţiei de aur a fost preluat de sălbatici, în timp ce filozofia se instala în locul mitologiei.

Insulele polineziene vizitate de căpitanul Cook (între 1768 şi 1780) şi de navigatorul francez Bougainville (în 1768–1769) au părut să confirme această teorie în mod strălucit. Bougainville mai ales, mai filozof decât Cook, adică mai departe de realitate, a contribuit mult la formarea imaginii unei lumi insulare populate de femei şi bărbaţi frumoşi, sănătoşi şi ducând o viaţă lipsită de griji, în deplin acord cu natura. Diderot, într-un eseu intitulat *Supplément au voyage de Bougainville* (*Supliment la călătoria lui Bougainville*), îşi imagina un nobil bătrân polinezian, încă în putere, în ciuda celor nouăzeci de ani depăşiţi; acesta îi învăţa pe europeni adevăratul secret al longevităţii, rezumat în două cuvinte: libertate şi natură![10]

Pentru Condorcet, vârsta de aur figura la celălalt capăt al evoluţiei. Proiectul lui era un semn al timpurilor şi, mai precis, rodul Revoluţiei Franceze. Spre sfârşitul secolului al XVIII-lea, progresul s-a accelerat brusc. Revoluţia oferea lumii o cură de întinerire, ea îi deschidea perspectiva unui mare salt către viitor.

---

[9] Jean-Jacques Rousseau, *Discours sur l'origine et les fondements de l'inégalité parmi les hommes*, prima parte (cf. şi trad. rom. de Codruţa-Ioana Ivanciuc, *Discurs asupra originii şi fundamentelor inegalităţii dintre oameni*, Editura Best Publishing, 2001).

[10] Denis Diderot, *Supplément au voyage de Bougainville*, eseu scris în 1772 şi publicat în 1786. Cu privire la mitul polinezian, a se vedea Eric Vibart, *Tahiti. Naissance d'un paradis au siècle des Lumières*, Bruxelles, 1987; comentariu la textul lui Diderot, pp. 183–190.

Nimic din valorile vârstei de aur, din primordiala coerenţă şi armonie nu trebuia pierdut. Se putea chiar spera la mai bine. Reintegrarea omul originar nu părea suficientă. El trebuia transformat, trebuia inventată o nouă fiinţă umană.

Esquisse d'un tableau historique des progrès de l'esprit humain (*Schiţă a unui tablou istoric al progresului spiritului uman*) a fost redactată de Condorcet în 1793 şi a apărut doi ani mai târziu, după moartea tragică a filozofului, victimă a timpurilor noi pe care le glorificase. Ultimul capitol, consacrat „progreselor viitoare ale spiritului uman", este cel care se referă la subiectul nostru şi care anunţă o adevărată revoluţie în domeniul longevităţii. Nimic mai logic: dacă era revoluţie, totul trebuia să fie revoluţionat. Într-o lume restructurată, unde domneau egalitatea între clase şi naţiuni şi fraternitatea universală, natura umană trebuia să se schimbe, la rândul ei.

Progresul se va manifesta în ordinea biologică, la fel ca şi în ordinea socială. Naturaliştii constataseră deja o anumită variabilitate în interiorul speciilor, prolog al evoluţionismului secolului următor. Totul se lega perfect: egalitatea socială va pune capăt abuzurilor, mizeriei şi opulenţei; ştiinţa, medicina şi igiena vor învinge bolile, iar speranţa de viaţă va evolua în consecinţă.

Acesta e punctul în care intervine o ipoteză extraordinară. Condorcet nu spune nimic despre limita naturală a vieţii. El nu promite „omului nou" nici o sută, nici o sută cincizeci, nici două sute de ani. După el, durata vieţii n-ar trebui să se supună nici unui termen fatal. Ea va creşte fără încetare, în ritmul general al progresului. Tot ce putem spune este că „omul nu va deveni nemuritor", dar victoria revoluţiei şi excelenţa timpurilor noi par să ofere fiecărui individ şansa reală de a traversa secolele.[11]

Să reţinem că omul nu va deveni nemuritor; moartea pare să fie ultimul obstacol tradiţional pe care Condorcet continuă

[11] Condorcet, *Esquisse d'un tableau historique des progrès de l'esprit humain*, „Dixième époque. Des progrès futurs de l'esprit humain", Paris, 1795, pp. 358–361.

să-l respecte. Dar să reţinem, de asemenea, că longevitatea nu mai are limite, nici măcar cei două sute de ani atribuiţi de Haller şi Hufeland.

Franklin: gustul viitorului

Progresul nelimitat al speranţei de viaţă l-a tentat şi pe Benjamin Franklin. Dacă pentru Condorcet cauza principală consta în perfecţionarea socială, Franklin miza într-un mod mai specific pe dezvoltarea ştiinţelor. Longevitatea nu va fi decât unul dintre aspectele unei lumi transfigurate de descoperirile ştiinţifice şi aplicaţiile lor. Iată un scurt fragment al unei scrisori scrise în 1780 de inventatorul paratrăsnetului:

„Progresele rapide pe care le face astăzi *adevărata* ştiinţă mă fac să regret că m-am născut prea devreme. Este imposibil de imaginat cât de departe va ajunge puterea omului asupra materiei într-o mie de ani de acum încolo. Poate că vom reuşi să lipsim mase importante de gravitatea lor, făcându-le foarte uşoare, pentru fi transportate cu mai multă uşurinţă. În agricultură, poate că vom putea reduce mâna de lucru, dublând în acelaşi timp producţia; bolile vor putea fi fără îndoială — şi prin mijloace sigure — prevenite sau vindecate, iar bătrâneţea nu va face excepţie; vieţile noastre vor putea fi prelungite după dorinţă, chiar dincolo de normele antediluviene."[12]

Să visezi la viitor era fascinant; dar să-l vizitezi, ar fi fost cu mult mai bine! Unii savanţi — şi, printre ei, Franklin — concepeau deja călătorii în timp. După Maupertuis, nu trebuia decât să fie suspendate funcţiile vitale ale organismului (de exemplu, prin frig); în fond, modelul Endymion, un lung somn, care ar permite călătorului să traverseze secolele fără a suferi nici cea mai mică uzură a vârstei. În 1766, John Hunter (1728–1793), anatomist şi chirurg britanic, a făcut o experienţă: a congelat mai mulţi crapi vii, pentru ca ulterior să-i decongeleze, sperând

[12] Fragment reprodus de Gerald J. Gruman, *op. cit.*, p. 74; citat şi de Jean-Pierre Bois, *Le Mythe de Mathusalem*, p. 134.

să-i recupereze tot vii. Din păcate, bieţii crapi nu au rezistat la acest tratament. Mare decepţie pentru Hunter, care credea deja că poate prelungi viaţa umană prin congelare şi propulsa către viitor o persoană care, decongelată periodic, de la un secol la altul, ar lua act de progresele realizate de umanitate în timpul cât ea a stat conservată prin frig.

Cât despre Franklin, el a optat pentru vinul de Madeira. Găsise într-o sticlă ce conţinea preţiosul lichid câteva musculiţe înecate, care, în mod miraculos, au reînviat imediat la soare. Ca atare, şi-a pus în minte (dar fără să pună în aplicare acest proiect) să se înece împreună cu câţiva prieteni în vin de Madeira şi să fie readuşi la viaţă după un secol, sub soarele binefăcător al patriei, pentru a vedea cu propriii săi ochi miracolele libertăţii şi ale tehnologiei.[13]

Godwin: teoria voluntaristă a longevităţii

Pe vremea când Condorcet îşi schiţa „tabloul istoric", în 1793, apărea pe celălalt ţărm al Canalului Mânecii opera lui William Godwin, *Enquiry Concerning Political Justice* (*Cercetare privind dreptatea politică*), o carte esenţială pentru strategia longevităţii. Scopul urmărit este acelaşi ca al filozofului francez: perfecţionarea fiinţei umane şi prelungirea indefinită a speranţei de viaţă. Dar metoda este cu totul diferită. Faţă de proiectul esenţialmente social al lui Condorcet, Godwin are încredere în individ şi în voinţa acestuia de a-şi modifica propria natură. El exprimă astfel varianta individualistă şi, în acelaşi timp, tendinţa voluntaristă a filozofiei Luminilor.

Omul trebuie să înveţe să controleze, prin forţa inteligenţei lui, funcţiile biologice ale organismului. El trebuie să manifeste o concepţie pozitivă a vieţii, să se comporte în mod optimist

[13] Cu privire la suspendarea funcţiilor vitale ca mod de a călători în viitor (opiniile lui Franklin şi John Hunter), a se vedea Gerald J. Gruman, *op. cit.*, pp. 83–84; de asemenea, consideraţiile lui Hufeland, *op.cit.*, pp. 177–178.

şi încrezător. Calea „nemuririi" trece prin „buna dispoziţie, limpezimea spiritului şi bunăvoinţă". Ne îmbolnăvim şi murim în mare parte pentru că socotim că un asemenea destin este inevitabil. Pentru a trăi multă vreme, cea mai bună soluţie este să crezi că aşa va fi!

Este expresia desăvârşită a raţiunii suverane: totul i se supune. Dar, în realitate, este vorba de secularizarea unor tendinţe mult mai vechi, care consideră spiritul mai important decât corpul (prezente în creştinism şi exprimate clar de Sfântul Augustin şi Toma d'Aquino, precum şi în taoism). Raţiunea se instalează pur şi simplu în locul sufletului, în aceeaşi poziţie de comandă. Această tendinţă voluntaristă în cel mai înalt grad avea să-şi urmeze cursul; un secol şi jumătate mai târziu, G.B. Shaw nu va face decât să reelaboreze metodologia lui Godwin. Cât despre acesta, a murit în 1836, la vârsta de optzeci de ani: performanţă onorabilă, dar departe de revoluţia biologică anunţată!

Godwin şi Condorcet şi-au găsit un adversar în persoana lui Thomas Malthus. Ceea ce este absolut de înţeles. În lucrarea sa *Essay on the Principle of Population* (*Eseu despre legea populaţiei*), publicată în 1798 (cu subtitlul explicit: *On the Speculations of Mr. Godwin, M. Condorcet and Other Writers* [*Despre speculaţiile dlui Godwin, dlui Condorcet şi ale altor scriitori*]), Malthus avertiza în privinţa pericolului suprapopulaţiei (expunând celebra lui teorie, conform căreia mijloacele de subzistenţă cresc în proporţie aritmetică, în timp ce populaţia are tendinţa de a creşte în proporţie geometrică). Cel puţin, oamenii mai mureau din când în când, lăsând locul descendenţilor lor. Ce s-ar întâmpla dacă n-ar mai muri nimeni? De altfel, nu era decât o discuţie de principiu, pentru că Malthus nu lua în serios metoda „mentală" preconizată de Godwin. Dar acesta din urmă îşi pregătise deja apărarea, conştient de obiecţiunile potenţiale. El considera că progresele agriculturii şi ale industriei vor neutraliza efectele creşterii demografice. Dar credea, mai ales, că evoluţia intelectuală a speciei umane va diminua funcţiile propriu-zis animale. Astfel, mai puţin sex şi mai puţini

copii! În viitor, oamenii vor trăi mai mult şi generaţiile se vor succeda într-un ritm mai lent. Iată rezolvate concomitent problema longevităţii şi cea a suprapopulaţiei. Godwin schiţează astfel un model încă îndepărtat de realităţile demografice ale epocii lui, dar care astăzi are un aer de actualitate.[14]

Avertismentul lui Swift

Toate aceste frumoase proiecte sunt anulate dintr-o singură trăsătură de condei de Jonathan Swift într-un pasaj din *Călătoriile lui Gulliver* (1726). Cu ocazia celei de a treia călătorii, Gulliver debarcă în insula Luggnagg (la o sută de leghe sud-est de Japonia). Printre curiozităţile locale, cea mai remarcabilă este aceea prezentată de o specie de nemuritori numiţi *struldbruggs* (o minoritate de circa o mie o sută de persoane). Se întâmplă, fără nici o regulă şi în orice familie, ca, din când în când, să se nască copii marcaţi cu o pată rotundă pe frunte: semnul unei vieţi eterne. Gazdele explică unui Gulliver plin de entuziasm faţă de această loterie a nemuririi cât de greu este destinul bieţilor oameni care trag la sorţi acest număr în aparenţă câştigător. După ce parcurgeau o tinereţe trecătoare, ei se instalau definitiv într-o bătrâneţe din ce în ce mai împovărătoare, loviţi, pe lângă infirmităţile proprii acestei vârste, de deznădejdea de a se şti nemuritori. Amnezici, răi, invidioşi, dezagreabili, ei trăiau izolaţi de concetăţenii lor care-i dispreţuiau. Cel mai mult regretau că nu pot atinge două obiective inaccesibile pentru ei: desfrâul tinerilor şi moartea bătrânilor. Singurul avantaj pe care li-l admitea comunitatea, din raţiuni strict umanitare, era desfacerea automată a oricărei căsătorii între doi struldbruggs în clipa în care unul dintre ei atingea vârsta de optzeci de ani. Pedeapsa nemuririi fiind destul de grea, ar fi fost inuman să i se adauge pedeapsa suplimentară a unei soţii eterne!

---

[14] Proiectul lui Godwin şi replica lui Malthus, la Gerald J. Gruman, *op. cit.*, pp. 85–87.

Ne putem imagina cum i-ar fi răspuns Hufeland, Condorcet sau Godwin lui Swift: şi anume că o viaţă prelungită presupune, în egală măsură, redistribuirea „tranşelor" de vârstă; cine va trăi două sute de ani va fi tânăr la o sută de ani şi încă în plină vigoare la o sută cincizeci. La care Swift ar fi răspuns probabil că visele frumoase nu schimbă cu nimic realitatea. Începând cu o anumită vârstă, nu facem decât să avansăm în bătrâneţe, fără posibilitate de întoarcere. A trăi „veşnic" înseamnă, pur şi simplu, a trăi în stare de bătrâneţe (model fixat deja prin figura mitologică a lui Tithon).

În zilele noastre, dezbaterea despre longevitate continuă să evolueze între aceste două registre opuse.

Capitolul 5

Era utopiei ştiinţifice (secolul al XIX-lea)

Un mit laicizat, burghez, progresist şi masculin

Din punct de vedere intelectual, secolul al XIX-lea este secolul ştiinţei, din punct de vedere economic secolul industriei, iar din punct de vedere social secolul burgheziei. (Această caracterizare se referă la spaţiul occidental şi, în special, la structurile lui cele mai dinamice şi valorile dominante; în rest, religia îşi păstrează poziţiile mai bine decât ar fi crezut filozofii Epocii Luminilor, mediul rural tradiţional se menţine, deşi diminuat şi devalorizat de societatea industrială, în timp ce proletariatul înţelege să-şi joace propriul joc faţă de burghezie.) Occidentul, în plin avânt, ajunge să se diferenţieze radical de restul lumii, separându-se, în aceeaşi măsură, şi de propriul trecut; el se erijează în stăpân necontestat al planetei.

Progresul se găseşte la apogeul lui, ca proces real, dar şi, mai ales, ca simbol, devenind o adevărată religie. Este, poate, epoca cea mai optimistă dintre toate etapele istoriei. Viitorul fascinează, şi nenumărate sunt scenariile care pun în scenă perfecţionările viitoare, atât tehnologice, cât şi sociale. Progresul merge mână în mână cu evoluţia. Evoluţionismul, desemnând, în primul rând, un concept biologic, dar aplicat mai apoi şi organismelor sociale, se impune odată cu Lamarck (1744–1829) şi, mai ales, cu Darwin (*Originea speciilor*, 1859), ca una dintre cele mai semnificative cuceriri ştiinţifice ale secolului. Natura, evident, nu se grăbeşte, ea are tot timpul de partea ei. Dar ideea că am putea s-o ajutăm, pentru a grăbi puţin lucrurile, îşi croieşte deja drum. Rezultatul va fi o fiinţă umană diferită, poate chiar un supraom.

Democraţia sau cel puţin ideea democratică marchează, la rândul lor, puncte, consecinţă a revoluţiilor americană şi franceză şi a schimbărilor sociale intervenite (dezvoltarea concomitentă a clasei mijlocii şi a proletariatului, prezenţa sporită a „poporului" pe scena istoriei). Dar aceasta nu împiedică structurile şi mentalităţile elitiste şi discriminatoare să rămână încă bine fixate. Occidentul („omul alb") aruncă o privire trufaşă asupra celorlalte rase şi culturi; la fel, burghezul asupra categoriilor sociale „inferioare", în timp ce bărbatul continuă să fie net favorizat şi pus în valoare în raport cu femeia.

În acest context, se conturează o evoluţie majoră, care priveşte condiţia biologică a omului: pentru prima dată în istorie, speranţa de viaţă face un impresionant salt înainte; ea se aliniază astfel fenomenului mai general de creştere accelerată. Între treizeci şi treizeci şi cinci de ani pe la 1800, între patruzeci şi cinci şi cincizeci de ani pe la 1900 (în spaţiul occidental): cincisprezece ani câştigaţi în interval de un secol.[1] Un progres mai mare decât cel înregistrat din preistorie până la Revoluţia Franceză! (De remarcat că speranţa de viaţă feminină — care era deja superioară celei masculine — creşte şi mai mult. Diferenţa se măreşte în favoarea femeilor, ceea ce nu-i împiedică pe specialiştii în longevitate să continue să proclame imperturbabili superioritatea biologică a bărbaţilor; iluziile sunt rezistente.) Aceste cifre sunt de natură să nuanţeze puţin imaginea unui secol al XIX-lea, caracterizat, înainte de toate, prin mizeria claselor muncitoare; stare cât se poate de reală pentru anumite segmente ale populaţiei (consecinţă a

[1] Cu privire la evoluţiile demografice ale secolului al XIX-lea (inclusiv prelungirea vieţii), a se vedea Massimo Livio Bacci, *La population dans l'histoire de l'Europe*, Paris, 1999 (cf. trad. rom. de Alina Vamanu, *Populaţia în istoria Europei*, Polirom, Iaşi, 2003). Pentru Franţa, în vederea comparării regimului demografic „vechi" cu cel „nou": Jacques Dupaquier, *La population française au XVIIe et XVIIIe siècles*, „Que sais-je?", ediţia a 3-a, Paris 1995; Agnès Fine şi Jean-Claude Sangoi, *La population française au XIXe siècle*, „Que sais-je?", ediţia a 2-a, Paris, 1996.

unei revoluţii industriale „sălbatice"), dar care nu exclude totuşi o tendinţă globală ascendentă, destul de îndepărtată de „pauperizarea absolută" dragă lui Marx.

Prelungirea efectivă a duratei de viaţă se adaugă celorlalţi factori menţionaţi, pentru a întreţine un imaginar al longevităţii deosebit de activ şi, evident, bine adaptat valorilor dominante din epocă. Va fi, înainte de toate, un mit laicizat, burghez, progresist şi masculin.

Mit laicizat, căci el punea în discuţie, în mod esenţial, omul biologic şi corpul acestuia. Multă vreme suport al longevităţii, sfinţenia a devenit pur şi simplu înţelepciune, înscrisă într-un corpus de reguli practice, adaptate, la rândul lor, gusturilor timpului şi prejudecăţilor sociale. De fapt, mitul a fost nu numai secularizat, ci a devenit divergent în raport cu căutarea nemuririi spirituale. El s-a afirmat din ce în ce mai mult ca soluţie compensatoare, pe măsură ce speranţa de nemurire se diminua. Avatarurile longevităţii pun astfel în lumină procesul desacralizării lumii. Se investea în viaţa corporală ceea ce se pierduse în lumea de dincolo.

Mit burghez, pentru că valorile invocate se potriveau perfect mentalităţii burgheze, demarcându-se concomitent de risipa aristocratică şi de sărăcia claselor nevoiaşe. Într-un lung articol consacrat „longevităţii", *Marele dicţionar universal al secolului al XIX-lea* (*Grand dictionnaire universel du XIXe siècle*) (1866–1876), editat de Pierre Larousse, recomanda, pentru a trăi mult, „un regim de viaţă foarte regulat, fără cel mai mic exces, scutit de munci excesive, fie ale corpului, fie ale spiritului"; muncitorul cu braţele şi savantul se găseau amândoi departe de norme! Şi viaţa sexuală trebuia să fie perfect reglată; abstinenţa nu era bună, dar nici dragostea în afara căsniciei (fără a vorbi de vicii mai grave).[2] *Arta de a trăi mult* se confunda cu *arta de a trăi* pur şi simplu, cu arta de a trăi recomandată (dacă nu întotdeauna şi practicată) de morala burgheză în vigoare.

---

[2] „Longévité" în *Grand dictionnaire universel du XIXe siècle*, editat de Pierre Larousse, vol. X, p. 663.

Mit progresist, pentru că ştiinţa, progresul, viitorul trebuiau să asigure împlinirea fiinţei umane. Religia ştiinţei, atât de caracteristică epocii, deschidea posibilităţi infinite. În realitate, existau două registre destul de diferite: prezentul şi viitorul, o ştiinţă „realistă" şi o ştiinţă vizionară. Pentru prezent, se cuvenea o anumită prudenţă, revizuirea în jos în raport cu avânturile mitice ale epocilor precedente. Dar această repliere (relativă) şi această grijă (moderată) pentru realism erau amplu compensate de convingerea că progresul nelimitat va elimina toate constrângerile. Ceea ce astăzi îi era refuzat umanităţii îi va fi, fără îndoială, permis mâine. Istoria se va înscrie într-un timp îndelungat. Omul venea de departe şi traiectoria lui se anunţa extrem de lungă. El va avea timpul şi mijloacele necesare pentru a-şi materializa toate dorinţele.

Vârsta de aur părăsea complet epoca preistorică, instalându-se definitiv în viitor. În ce priveşte longevitatea, nu mai existau lecţii de învăţat de la sălbatici şi de la primitivi; speranţa lor de viaţă scădea rapid. Iluziile Epocii Luminilor luaseră sfârşit. Omul Occidentului, omul erei tehnologice, nu mai trebuia să privească înapoi. Dimensiunea esenţială a existenţei lui devenea viitorul, un viitor plin de promisiuni, inclusiv pe frontul luptei împotriva morţii.

Aceasta nu împiedica, din când în când, să se facă cu ochiul patriarhilor biblici şi unor campioni medievali şi moderni ai longevităţii. Ei nu puteau fi ignoraţi, pentru că erau singurele argumente „vii" ale fezabilităţii proiectului. De fapt, ştiinţa, progresul şi viitorul nu au făcut decât să recupereze arhetipul şi să reformuleze manifestările lui tradiţionale.

Mit masculin, în sfârşit, căci longevitatea rămânea făgăduită, în primul rând, bărbaţilor. Admirabilă strategie, care viza, şi în acest domeniu, devalorizarea femeii. Dicţionarul *Larousse* relua argumentaţia lui Hufeland: „Femeile — se poate citi în articolul deja citat — ajung la o vârstă mai înaintată deât bărbaţii; aceştia, în schimb, par să furnizeze termene mai avansate de longevitate." Femeile bătrâne puteau într-adevăr să fie mai numeroase decât bărbaţii; „superbătrânii" erau bărbaţi,

propulsaţi de o forţă vitală superioară. Inutil să precizăm că, în acest fel, erau comparate femei reale cu bărbaţi fictivi. O singură listă, conţinând ceva mai multe femei centenare, figura în *Larousse*, complet pierdută în abundenţa de recorduri masculine. Era celebra enumerare din *Istoria naturală* a lui Plinius, aparent unicul document disponibil despre acest subiect, în plină epocă contemporană. Cel puţin din acest punct de vedere, matroanele romane o duceau mai bine decât soţiile secolului al XIX-lea.[3]

Este de la sine înţeles că lucrările privind longevitatea sunt deosebit de numeroase într-o epocă atât de interesată de organismul uman şi perfecţionarea lui. Ar fi dificil şi inutil să facem o trecere în revistă completă şi detaliată a acestora. Eşantionul pe care-l propun cititorului reuneşte textele publicate pe această temă în Franţa pe la mijlocul secolului al XIX-lea. Acestea debutează cu lucrarea unui statistician, Charles Lejoncourt, intitulată *Galerie des centenaires anciens et modernes* (*Galeria centenarilor vechi şi moderni*) (1842). Urmează, în ordine cronologică, *Considérations sur la durée de la vie humaine et les moyens de la prolonger* (*Consideraţii privind durata vieţii umane şi mijloacele de a o prelungi*) (1845), aparţinând unui aristocrat, vicontele de Lapasse. Un deceniu mai târziu, medicul Leopold Turck publică lucrarea *De la vieillesse étudiée comme maladie* (*Despre bătrâneţe studiată ca boală*) (1854). În acelaşi an, apare lucrarea lui Pierre Flourens (1794–1867), distins fiziolog, profesor la Collège de France şi membru al Academiei Franceze; această carte, intitulată *De la longévité humaine et de la quantité de vie sur le globe* (*Despre longevitatea umană şi despre cantitatea de viaţă pe glob*), a făcut o frumoasă carieră, ajungând în 1873 la a cincea ediţie. Lista continuă cu *L'art de vivre longtemps* (*Arta de a trăi mult*) (1868) a doctorului Louis Noirot şi se încheie cu *La longévité humaine* (*Longevitatea umană*) (1873), lucrare a unui alt doctor, Pierre Foissac. Fără a uita articolul menţionat deja

[3] *Ibid.*

din *Larousse*. Iată deci, într-o scurtă sinteză, ce spun aceste cărţi despre longevitate.

Statistici

Mai întâi, există statistica. Această ştiinţă, care făcea primii săi paşi, se înscrie printre invenţiile cele mai tipice ale unui secol din ce în ce mai orientat către problemele de ordin economic, demografic şi social şi tot mai preocupat de exactitate. Prin statistică, se operează o deplasare importantă de accent de la manifestările individuale spre structuri şi fenomene colective: un fel de democratizare a istoriei şi a ştiinţelor sociale.

Longevitatea, preocupată până atunci în primul rând de performanţele individuale, capătă şi ea o alură structurală, focalizându-şi cercetările pe speranţa de viaţă proprie unei anumite regiuni, comunităţi sau categorii socio-profesionale.

Dar statistica era încă şovăitoare. Printre altele, în ciuda aparenţei sale de obiectivitate „absolută", ea a fost şi rămâne dependentă de ideologiile şi de proiectele pe care-şi propune să le ilustreze sau să le susţină.

Cifrele îi indicau lui Lejoncourt un tablou de ansamblu prezentat în aceşti termeni: „Cu excepţia părţilor din India unde domneşte o primăvară continuă şi unde viaţa omului atinge uneori limitele ei ultime, s-a dovedit că patria centenarilor se găseşte în Europa, în regiunile din nord, precum Marea Britanie, Germania şi Rusia, în timp ce existenţa este, în general, de durată scurtă în zonele de climă caldă, cum ar fi Spania sau Italia, şi că Franţa se situează la mijloc... Se trăieşte mai puţin timp în zona ecuatorului decât înspre poli, mai mult pe coline decât în văi, şi mai mult la ţară decât la oraş."[4]

Miturile antice sunt şi ele prezente sub lustrul statisticii. În acest fel, India rămâne, ca şi în Antichitate, o ţară de o vitalitate exuberantă, în timp ce Anglia continuă să-şi etaleze recordurile

[4] Charles Lejoncourt, *Galerie des centenaires anciens et modernes*, Paris, 1842, pp. 130–131.

tradiţionale. Universalismul lui Buffon zboară în ţăndări; proiectul naţional al secolului al XIX-lea se exprimă şi prin longevitate. La fel, deprecierea celorlalte părţi ale lumii în raport cu Europa şi a sudului faţă de nord se înscrie în mentalitatea specifică a epocii. Europa şi, în special, jumătatea ei nordică este cea care concentrează ceea ce este mai bun din umanitate şi conduce marşul progresului.

Ceea ce impresionează în acest tablou este mulţimea centenarilor. Specia pare numeroasă şi în plin avânt. Chiar şi în Spania, ţară unde se pare că se murea tânăr, există o lungă listă de persoane în vârstă de o sută până la o sută douăzeci de ani. Anglia prezintă un centenar la trei mii o sută de indivizi. Dar marea surpriză este Rusia, care se instalează — şi pentru mult timp — în fruntea plutonului. Timp de două secole, centenarii îi vor furniza un argument suplimentar privind vitalitatea şi puterea. Conform unei statistici din 1814, revenea un centenar la două sute patruzeci şi cinci de ruşi. În 1838, în această ţară muriseră nu mai puţin de o mie două sute treizeci şi opt de persoane în vârstă de o sută până la o sută şaizeci şi cinci de ani. Informaţii apreciate de Lejoncourt ca incontestabile, deoarece proveneau de la Ministerul rus de Interne!

Dar doctorul Turck, un democrat, care după câte se pare aprecia mai puţin acest minister, propunea o explicaţie specială a misterului statistic al centenarilor ruşi. Acesta părea să ţină mai mult de obiceiuri decât de biologie: „...în Rusia, boierii, pentru a face cât mai mulţi oameni să scape de recrutarea în armată şi a-şi păstra în acest fel lucrătorii, le dau fiului şi nepotului numele şi prenumele bunicului, le distrug actele de naştere şi fac din aceşti trei indivizi, pentru autoritatea superioară, o singură şi aceeaşi persoană“[5]. Om al progresului, doctorul nu-şi căuta modelele în imperiul rus, lăsând acest privilegiu progresiştilor din secolul al XX-lea.

---

[5] Leopold Turck, *De la vieillesse étudiée comme maladie*, Paris, 1854, p. 327.

Cât despre statisticile în funcţie de profesie, laurii pentru longevitate sunt acordaţi în unanimitate ecleziaştilor. Legat cândva de familiaritatea lor cu Dumnezeu, acest privilegiu pare să se sprijine mai degrabă, după Lejoncourt, pe o „existenţă asigurată şi liniştită, *il dolce far niente*" (interpretare oarecum ireverenţioasă). După acelaşi statistician, cei care trăiesc cel mai puţin ar fi artiştii, afectaţi poate de „aspirarea frecventă a emanaţiilor de culori" (ingenioasă explicaţie ştiinţifică!).

Treizeci de ani după Lejoncourt, statisticile propuse de doctorul Foissac dovedesc progresele înregistrate de această ştiinţă. De această dată, statistica se vrea completă, acoperind toate epocile şi un larg evantai de profesii. I se cere să clarifice nu atât cazurile-limită, cât speranţa reală de viaţă, adică vârsta medie atinsă în sectoarele cele mai diverse ale societăţii.

Teologii sunt cei care trăiesc cel mai mult, trage concluzia medicul-statistician, după ce a adunat un lung şir de vârste de papi, cardinali, episcopi, preoţi catolici şi protestanţi, călugări şi călugăriţe. Urmează filozofii, dar, în acest caz, anticii sunt separaţi de moderni. Primii trăiau în medie optzeci şi patru de ani şi cinci luni, în timp ce ceilalţi abia ating şaizeci şi şapte de ani şi două luni. Superioritatea anticilor este de înţeles: pentru ei, filozofia era „un fel de magistratură şi de religie". Iată, de exemplu, Pitagora, care „le prescria soţilor nu numai să renunţe la concubinaj, ci şi să respecte legile pudorii faţă de soţiile lor; el le recomanda femeilor virtuţile sexului lor, în special castitatea; el considera frugalitatea ca mamă a tuturor virtuţilor. A te supune unor astfel de precepte nu înseamnă oare să urmezi regulile cele mai importante ale igienei?" Aceşti „filozofi practici", fideli propriilor precepte, îi depăşesc chiar, la capitolul speranţă de viaţă, pe teologii din Evul Mediu şi din epoca modernă. Media filozofică a longevităţii a fost din păcate afectată de epigonii lor, care s-au mulţumit să ţină disertaţii de filozofie fără nici o grijă pentru punerea în practică a învăţămintelor acesteia.

Recensământul continuă cu savanţii: aflăm că ei trăiesc destul de mult, ceea ce dovedeşte că studiul nu face rău nimănui;

oboseala intelectuală, care-l îngrijora pe burghezul mediu, era astfel ştearsă de pe lista cauzelor mortalităţii. Urmează poeţii, înscrişi pe o listă de şaptezeci şi trei de nume care se întind din Antichitate şi până în secolul al XIX-lea. Ei trăiesc în medie şaizeci şi doi de ani şi patru luni. Muzicienii îi depăşesc cu aproape un an, cu şaizeci şi trei de ani şi trei luni. O metodă similară este aplicată oamenilor politici, pictorilor şi medicilor. Cu medicii, este abordat un subiect controversat. Doctorul Noirot afirma că aceştia ocupau „una dintre cele mai joase poziţii pe scara longevităţii". Cum să mai ai încredere în ei pentru a-ţi prelungi zilele? În ciuda acestor ironii, doctorul Foissac crede că poate demonstra, cu ajutorul statisticii, că speranţa lor de viaţă este cât se poate de convenabilă: şaizeci şi opt de ani şi două luni (tot pe un eşantion care merge din Antichitate până în prezent), adică mai mult decât pictorii, poeţii, muzicienii şi filozofii moderni!

Agricultorii sunt, şi ei, creditaţi cu o medie bună (imediat după ecleziaşti) şi, lucru interesant, servitorii par şi ei destinaţi să aibă o existenţă lungă. Ei se găsesc, în fond, într-o poziţie mai confortabilă decât stăpânii lor: „participanţi, dar într-o măsură mai mică, la bucuriile şi necazurile familiei, ei se bucură de bunăstare, dar fără excesele pe care bogaţii nu ştiu întotdeauna să le evite". Cazuri de longevitate sunt semnalate şi printre cerşetori. Chiar şi unii sclavi, bine trataţi, beneficiază de un avantaj similar. Hufeland denunţase, la vremea lui, sclavia ca pe o îngrozitoare cauză de mortalitate. Doctorul Foissac pare înclinat să vadă partea bună a lucrurilor.[6]

Nu este cazul să mai comentăm la fiecare pas deformaţiile ideologice ale statisticii. Cu atât mai viclene, cu cât cifrele sunt în general privite cu respect. Ce ar putea fi mai puţin suspect decât o serie statistică? Datorită acestei metode, longevitatea a câştigat atât în precizie (reală sau aparentă), cât şi în credibilitate.

---

[6] Pierre Foissac, *La longévité humaine*, Paris, 1873, pp. 311–358 şi 415–416.

Obiective

O listă lungă de „mari centenari" ocupă unul dintre capitolele cărţii lui Lejoncourt, dovedind frecvenţa fenomenului şi implicit fezabilitatea proiectului. Printre cazurile cele mai remarcabile figurează un agricultor ungur, mort la o sută optzeci şi cinci de ani, după ce trăise „numai cu legume", şi un păstor polonez, dispărut la o sută optzeci şi opt de ani; acesta din urmă nu gustase niciodată vodca, „împrejurare extraordinară la ruşi", afirmă statisticianul nostru, care amestecă puţin naţiunile. Recordul absolut îi revenea evident unui englez, mort în 1696, fix la două sute de ani. Termenul de două sute de ani este astfel confirmat. Dacă o spune un statistician! Altă constatare „statistică": supremaţia bărbaţilor, deşi „de la vârsta de şaizeci de ani, femeile sunt în majoritate" şi „la optzeci de ani numărul lor este dublu faţă de al nostru"; în schimb, când este vorba de longevităţi extreme, „numărul bărbaţilor este, dimpotrivă, dublu faţă de cel al femeilor".[7]

Medicul Louis Noirot priveşte spre acelaşi orizont de două secole. El invocă exemplul bătrânelului Matusalem (în varianta minimală, împărţită la patru), cel al Sfântului Mungo şi al unui soldat rus care a participat la Războiul de treizeci de ani şi a murit în 1801, la vârsta de două sute de ani.

Conform doctorului Turck, speranţa de viaţă ar trebui să progreseze fără încetare de la un secol la altul (reluare a tezei lui Condorcet). Pentru viitorul apropiat, el pronostichează o medie de o sută douăzeci de ani, perspectivă evident îmbucurătoare, mai ales dacă o raportăm la media de patruzeci de ani înregistrată în Franţa sub al doilea imperiu.

Dar argumentaţia cea mai elaborată îi aparţine lui Pierre Flourens. Punctul lui de plecare constă în celebra formulă a lui Buffon, considerată ca absolut justificată, singura problemă fiind cifrele care trebuie înmulţite! Aceasta e problema

[7] Charles Lejoncourt, *op. cit.*, p. 241.

pe care Flourens s-a hotărât s-o rezolve; el i-a consacrat douăzeci de ani de cercetări.

Totul se explica, se pare, prin evoluţia *epifizelor* (extremităţile oaselor): „Cât timp oasele nu sunt unite la epifize, corpul creşte. Odată ce oasele şi epifizele sunt unite, corpul nu mai creşte; şi aceasta se întâmplă spre vârsta de douăzeci de ani." Iată deci prima cifră: este douăzeci, sfârşitul evoluţiei epifizelor, dată-limită a creşterii.

Restul nu mai pune nici o problemă, pentru că Flourens crede, ca şi Buffon — citat aproape la fiecare pagină — că „totul, în economia animală, se supune unor legi stricte". Legi pe care influenţa mediului nu poate să le afecteze decât în mică măsură. Şi, pentru ca legea să fie respectată, Flourens anunţă formula revăzută şi corectată. Aceasta va fi „de douăzeci de ori cinci"; rezultat: suta, o sută de ani.

Minunată coincidenţă: de paisprezece ori şapte, la Buffon, şi de douăzeci de ori cinci, la Flourens, dau practic aceeaşi sumă. Douăzeci de ani de muncă pentru a-l confirma pe Buffon, oare merita într-adevăr osteneala?

Aceasta nu este tot, pentru că, plecând de aici, Flourens făcea un raţionament de genul următor: „După cum durata creşterii înmulţită cu cinci dă durata obişnuită a vieţii, la fel această durată obişnuită, înmulţită cu doi, dă durata extremă." Ne-ar fi greu să înţelegem de unde a fost scos acest nou indice de „doi". Aceasta s-ar întâlni în cele din urmă cu soluţia dată de Hufeland, care înmulţise mai direct douăzeci şi cinci cu opt, cu acelaşi rezultat: două sute.

Şi iată concluzia: „Un prim secol de *viaţă obişnuită* şi aproape un al doilea secol, sau cel puţin o jumătate de secol, de viaţă *extraordinară,* aceasta e perspectiva oferită de ştiinţă omului."[8]

Aşa ajunge ştiinţa uneori să te exaspereze. Pentru că, în ciuda celor douăzeci de ani de cercetare invocaţi, ştiinţa nu servea

[8] Pierre Flourens, *De la longévité humaine et de la quantité de vie sur le globe*, ediţia a 5-a, Paris, 1873, pp. 42, 86 şi 97.

în această argumentație decât ca alibi. Printr-o mișcare de prestidigitație, ea valida vorbăria lui Buffon și decizia arbitrară a lui Hufeland. Ea valida mai ales arhetipul în toți parametrii lui esențiali: un prim palier de vreo sută de ani, promis tuturor, un al doilea palier de o sută cincizeci de ani, și, în sfârșit, al treilea palier, recordul absolut de două sute de ani, dificil de atins, totuși realizabil...

Cât despre doctorul Foissac și pronosticurile lui, lăsând la o parte statistica, el face apel la fantezie, sau, cum spune, la rațiune: „Nu ar fi deloc contrar rațiunii și nici legilor organismului ca omul, la adăpost de bolile care-i tulbură armonia sau de violențele exterioare care-i distrug mecanismul, să trăiască *mai multe secole*... Viața lungă a patriarhilor era un lucru mai rațional, mai legat de legile fiziologiei decât scurta existență a oamenilor care populează astăzi pământul."[9]

Ne așteptăm la revelații, cu atât mai mult cu cât Foissac, reluând metoda de calcul a lui Buffon, se pronunță pentru prelungirea substanțială a perioadei de creștere. Cei douăzeci de ani decișI de Flourens i se par cu totul insuficienți; după el, omul ar continua să crească până la treizeci și chiar treizeci și cinci de ani. Va înmulți el acest nou palier cu opt ca Hufeland, cu șapte ca Buffon, sau măcar cu cinci ca Flourens? Dar nu, el se mulțumește să-l înmulțească cu trei, ceea ce-i dă, ca la Flourens, o speranță de viață de o sută de ani. Deci, o sută de ani, sau câteva secole? Primul termen pare să definească starea de acum; cât despre viitor, vom mai vedea...

În orice caz, doctorul Foissac se desparte de Buffon și de Flourens când afirmă că longevitatea, departe de a fi un dat implacabil, se adaptează fără încetare condițiilor mediului și ale societății. Omul civilizat trăiește mai mult decât omul sălbatic, europeanul mai mult decât asiaticul sau africanul. Longevitatea concordă cu mersul progresului, ceea ce lasă deschise toate perspectivele.

---

[9] Pierre Foissac, *op. cit.*, p. 347.

Oprindu-mă aici, voi aprecia tendinţa secolului al XIX-lea în ceea ce priveşte speranţa de viaţă ca fiind, în acelaşi timp, moderată şi optimistă. „Burghez" moderată, faţă de „plafonul" biblic şi alte avânturi oratorice cu trimiteri mitice tradiţionale (şi chiar faţă de unele proiecte de astăzi). Optimistă totuşi, pentru că era vorba de a depăşi frontiera unui secol şi de a avansa mai mult sau mai puţin în intervalul secolului următor.

Rămânând tot în domeniul francez, cartea clasică privind viitorul aparţine astronomului şi popularizatorului ştiinţei Camille Flammarion (1842–1925). Acesta publica în 1894, sub titlul *La fin du monde* (*Sfârşitul lumii*), o vastă panoramă a istoriei viitoare a speciei umane până la dispariţia ei (peste zece milioane de ani).

Aflăm că fiinţa umană va atinge apogeul evoluţiei sale în douăzeci de mii de ani. O singură rasă, de oameni albi, scunzi şi zvelţi, va popula planeta (sinteză, în principal, de elemente anglo-saxone şi chineze). Omul va avea un creier mai mare, un sistem nervos perfecţionat şi capacităţi telepatice. Din nefericire, longevitatea nu ne rezervă nici o surpriză. Moştenitorul nostru va fi încă tânăr la o sută de ani şi va trăi în jur de o sută cincizeci. Nu merită să călătoreşti în timp doar pentru atâta lucru. Hufeland promitea mai mult, fără a mai vorbi de Condorcet. De fapt, Flammarion nu a făcut decât să proiecteze în viitor unul dintre palierele clasice ale longevităţii: acela de un secol şi jumătate. Explicaţia acestei lipse de îndrăzneală e simplă: a prelungi existenţa nu era prima lui grijă. Marele popularizator al astronomiei credea în migraţia sufletelor şi în reîncarnarea lor pe alte planete. Ne aşteptau mai multe vieţi, şi atâtea experienţe noi; atunci de ce să ne agăţăm de viaţa de pe Pământ?

Dar să revenim la secolul al XIX-lea, unde ne aşteaptă un francez cu totul remarcabil: un personaj viu, uimitor de viu, care evoluează printre enumerările seci şi statisticile abstracte din *Galeria centenarilor*. Este un fost comisar general al armatelor franceze, cu numele de Noël des Quersonnières, având, la vremea aceea, vârsta de o sută paisprezece ani (născut în 1728, el va muri în 1846, la vârsta de o sută optsprezece ani). El pare

să-l fi fascinat pe Lejoncourt, care i-a lăsat un portret memorabil.

Iată deci „un bătrân bine conservat, ce abia pare să aibă vreo şaizeci de ani, cu un fizic agreabil, voinic şi legat. Nu numai că nu are infirmităţi, dar nu are nici măcar vreo boală cât de neînsemnată; nu putem descoperi la el nici cea mai mică urmă de surditate; mâna îi este atât de sigură, încât continuă să se radă singur, iar vederea îi este atât de bună, încât scrie fără ochelari.

Sucul gastric pare să fie la fel de abundent la acest bătrân uimitor ca la adultul cel mai viguros: îi sunt zilnic necesare două kilograme de pâine. Mănâncă de trei sau patru ori, natura şi calitatea alimentelor fiindu-i de altfel indiferente. Seara, către ora opt, bea o cană de ceai cu mult zahăr, apoi doarme până a doua zi cu un somn calm şi liniştit. Niciodată, nici în anotimpul cel mai friguros, nici camera şi nici patul nu-i sunt încălzite, căldura lui naturală părând, spune el, suficientă.

Domnul des Quersonnières are vocea sonoră şi vibrantă. El cântă încă plăcut, şi fără să-i tremure vocea, arii foarte spirituale, pe care le-a compus singur. E de înălţime medie; dar vigoarea constituţiei lui este de aşa natură, încât la vârsta de nouăzeci de ani s-a căsătorit cu o tânără englezoaică de şaisprezece ani, care a murit la naştere şi i-a lăsat un fiu."

Urmează detalii nu mai puţin impresionante cu privire la memoria prodigioasă şi cultura enciclopedică a acestui personaj ieşit din comun.[10]

Domnul des Quersonnières este oare precursorul unei noi specii umane, al omului perfect sănătos şi al „tânărului centenar" de mâine?

Metode

Pentru a prelungi viaţa, autorii noştri fac apel la o panoplie eclectică reunind tradiţie, ştiinţă modernă, proiecte de asanare socială, precepte morale, reţete culinare...

[10] Charles Lejoncourt, *op. cit.*, pp. 216–217.

Cel mai complet este doctorul Turck. Om de stânga, republican, el s-a interesat mult de problemele sociale. Cartea lui reflectă în mod firesc preocupările pe care le avea în legătură cu medicina socială. Dacă vrem să creştem durata vieţii, primul lucru de făcut ar fi, după el, eliminarea mizeriei, care rămâne principala cauză a mortalităţii. Trebuie deci să „sporim munca şi să generalizăm belşugul". Sănătatea socială este prima cheie a sănătăţii biologice.

Procedee ştiinţifice trebuie să întărească tratamentul social. Electricitatea, în primul rând; nimic mai natural: secolul al XIX-lea a fost şi secolul electricităţii. În opinia doctorului, ar exista o puternică similitudine „între fluidul nervos şi fluidul electric". Devenea astfel posibilă suplinirea prin electricitate a slăbiciunilor sistemului nervos, care se găseau la originea procesului de îmbătrânire.

Unele experienţe demonstraseră că fluidul electric sporea energia vitală. Această forţă se dovedise „suficient de puternică pentru a trezi, în bulbul lor, germenele adormit al firelor de păr şi pentru a reda părului abundenţa şi culoarea din tinereţe". Întinerirea părului reprezenta poate preludiul unei întineriri globale, prin stimularea electrică a organismului.[11]

Neducând niciodată lipsă de idei, doctorul Turck miza, de asemenea, pe cloroform. Avea în vedere, nici mai mult, nici mai puţin, decât să aplice pacienţilor cloroform pentru a-i scufunda într-un somn lung, un fel de hibernare destinată conservării şi refacerii potenţialului lor biologic.

Este interesant de notat că acest om de ştiinţă şi de stânga respecta Biblia, şi nu numai în spiritul, ci şi în litera sau, mai bine zis, în cifrele ei. Împărţirea la patru a vârstei patriarhilor i se părea o operaţie meschină; le recunoştea o longevitate aproape milenară: deşi electricitatea nu exista pe timpul lor!

Biblia era, de asemenea, folosită pentru o scurtă disertaţie despre virtuţile căldurii umane transmise de la un corp la altul:

---

[11] Leopold Turck, *op. cit.*, „De l'électricité", pp. 87–114.

vestita metodă a regelui David. Aflăm, în acest sens — doctorul Turck reactualizând sfaturile lui Galenus —, că nu trebuie să ne pierdem niciodată speranţa, chiar dacă suntem în imposibilitatea de a atinge o tânără fată. Un copil sănătos, aplicat pe abdomen, poate produce un efect similar. Şi chiar un căţel mai gras... Fiecare cu mijloacele sale.

Pentru doctorul Noirot, cheia problemei rezidă în morala sexuală. Pentru a atinge o vârstă înaintată, trebuie, în primul rând, să ştii să-ţi „gospodăreşti" bine sexul. Doctorul îşi propune să pună puţină ordine în materie, hărţuită între practicile contradictorii ale centenarilor iubitori de viaţă şi cele ale anahoreţilor, nu mai puţin performanţi. Ca orice burghez care se respectă, el optează, în cele din urmă, pentru calea de mijloc.

Contactul cu tinerii — şi, mai ales, cu tinerele fete — pare să fie bun. Prestigiul regelui David rămânea evident intact. Metoda trebuia totuşi adaptată împrejurărilor. Temperamentul nordic cerea uneori o doză sporită. Boerhaave, marele medic olandez, „a aplicat cu succes acest procedeu unui bătrân primar din Amsterdam. Doar că, dată fiind natura flegmatică a clientului lui, a dublat doza şi l-a culcat pe magistrat între două fete." Din păcate, lipsesc detaliile cu privire la urmările experimentului.

Bătrânei vioi se bucurau de sex fără să le pese, în ciuda vârstei lor, uneori centenară. Iat-o pe vechea noastră cunoştinţă, Thomas Parr, într-o poziţie cu adevărat delicată. Doctorul Noirot citează anecdota conform căreia acest simbol viu de longevitate „a trebuit, la vârsta de o sută de ani, să îndure o penitenţă la poarta unei biserici, pentru că sedusese o tânără fată şi o făcuse mamă". Erau menţionate şi femei care ar fi avut copii la o vârstă similară!

În trei propoziţii, doctorul Noirot elimină orice contradicţie şi face lumină în legătură cu acest acest subiect:

1. Centenarii performanţi în materie de sexualitate ar fi practicat castitatea în tinereţe, ceea ce explică perpetuarea preţioaselor lor capacităţi;

2. Longevitatea anahoreţilor şi singuraticilor se datorează castităţii lor;

3. Există o categorie de destrăbălaţi care depăşesc fără probleme limita celor o sută de ani. Dar acestea sunt mai degrabă excepţii, care nu fac decât să confirme regula.

Regula spune că „necumpătarea este una dintre cauzele care scurtează cel mai mult existenţa". Faptul că majoritatea centenarilor sunt oameni căsătoriţi vine în sprijinul acestei teze, căsătoria presupunând, cel puţin după noţiunile epocii, „o relativă cumpătare".[12]

O idee interesantă pare să se desprindă. Dacă se renunţă la sex în tinereţe, s-ar putea beneficia de el la bătrâneţe. Ar fi nostim să ni-l imaginăm pe Thomas Parr începându-şi viaţa sexuală la optzeci de ani!

În fine, o soluţie tipic franceză, mizând pe mâncărurile bine gătite, este recomandată de vicontele de Lapasse. Vicontele este adversar hotărât al lui Cornaro. Francez şi om din sud, îi plac festinurile pe cinste. Vrea să trăiască mult, dar fără a sacrifica plăcerile mesei. Din fericire pentru el, cercetările pe care le-a făcut i-au dat dreptate; pentru a prelungi viaţa, trebuie procedat într-un mod absolut contrar celui proslăvit de ascetul veneţian: „În opinia mea, nimic nu este mai favorabil sănătăţii decât o masă gustoasă; ...cel mai bun medic este un bucătar priceput." Un bucătar francez, bineînţeles, deoarece „felurile franţuzeşti de mâncare mi se par, fără doar şi poate, cele mai bune dintre toate". Calea spre nemurire trece prin bucătăria franceză!

Patriot, vicontele e şi elitist. Strategia lui de longevitate se aplică exclusiv bogaţilor. Săracii pot să se mulţumească cu o hrană mai de rând. Aceasta, de altfel, din motive demonstrabile ştiinţific. Bogaţii au nevoie de o alimentaţie mai bogată, pentru că ei se consumă mai mult decât alţii. Ei trebuie să compenseze efectele produse de pasiuni şi de supărări asupra organismului

[12] Louis Noirot, *L'art de vivre longtemps*, Paris–Dijon, 1868, „De la continence et du mariage", pp. 221–238.

lor sensibil, precum și oboseala generată de studii, fără a mai vorbi de „atmosfera fetidă a saloanelor".[13]

Sunt totuși recomandate anumite măsuri în favoarea celor mai nevoiași: condiții mai bune de muncă, igienă potrivită, și hrană dacă nu rafinată, în orice caz suficientă.

Fiecare clasă cu calea ei specifică spre longevitate. În orice caz, a fi francez, bogat și gastronom reprezenta cea mai bună soluție.

Existau totuși și francezi care știau să aprecieze sobrietatea. Printre aceștia, un nume celebru: Auguste Comte (1798–1857), fondatorul „filozofiei pozitive" și părintele sociologiei. În lumea rațională pe care aspiră s-o organizeze (*Système de politique positive* [*Sistem de politică pozitivă*], 1851–1854; *Catéchisme positiviste* [*Catehism pozitivist*], 1852), sănătatea și longevitatea sunt cercetate îndeaproape. El enunță reguli riguroase de igienă. „Este vorba, mai ales, de limitarea treptată a excitantelor, fizice și cerebrale: fără vin, fără cafea, fără tutun, și, în sfârșit, din ce în ce mai puțină hrană", Comte hotărând, spre sfârșitul vieții, să-și măsoare toate rațiile alimentare. În fine, fără sex („cel mai perturbator dintre toate instinctele noastre") sau cât mai puțin posibil.[14] În acest fel, Comte a reușit să atingă cincizeci și nouă de ani; încurajator, ca primă încercare!

Să recunoaștem că suntem un pic dezamăgiți. Unde sunt mijloacele științifice de care era atât de mândru secolul al XIX-lea? Ceva electricitate, poate — dar pe urmă? Cea mai mare parte a „specialiștilor" continuă să peroreze pe marginea temelor tradiționale, în primul rând hrana și sexul (cu aceleași argumente mereu, pentru sau contra: pare să fie, în același timp, bine și rău să mănânci, să bei și să faci dragoste). Chiar revizuit în jos, proiectul de longevitate rămâne încă prea ambițios față de mijloacele imaginate pentru a-l atinge.

---

[13] Vicontele de Lapasse, *Considérations sur la durée de la vie humaine et les moyens de la prolonger*, Toulouse, 1845, pp. 50–62.

[14] Jean-François Braunstein, „Auguste Comte, la Vierge Mère et les vaches folles. Les utopies biomédicales du positivisme", în *L'utopie de la santé parfaite*, colocviu la Cerisy, ed. Lucien Sfez, Paris, 2001, pp. 298–299.

De la Faust la Dracula

Demersul ştiinţific, relativ prudent şi laborios, nu era de natură să anuleze în imaginar filonul tradiţional al longevităţii, întineririi şi nemuririi. Dumnezeu sau diavolul ştiau să procedeze mai repede şi într-un mod mai radical. Exclus din domeniul ştiinţific, imaginarul magic al longevităţii şi-a continuat existenţa în ficţiunea literară şi artistică. Avântul său dezvăluie, în aceeaşi măsură ca şi cercetarea ştiinţifică, vitalitatea longevităţii de-a lungul secolului al XIX-lea. Nimic nu exprimă mai bine sufletul omenesc decât ficţiunea.

În această privinţă, este instructiv să urmărim avatarurile moderne ale celebrei legende a doctorului Faust.[15] Această poveste prinsese contur pe vremea Renaşterii; primul text care i-a fost consacrat a fost publicat, în germană, în 1587 (*Historia von D. J. Fausten* [*Istoria doctorului Johann Faust*]). A urmat — dacă ne rezumăm la textele cele mai renumite — drama lui Christopher Marlowe, *The Tragical History of D. Faustus* [*Tragica istorie a Doctorului Faust*] (scrisă către 1590; prima ediţie, 1604). În primele două secole ale existenţei sale, legenda nu spune nimic despre tema care ulterior avea să câştige în importanţă. Ce caută Faust vânzându-şi sufletul lui Mefistofel? El vrea cunoaşterea, bogăţia, puterea. Într-o primă fază, nimic despre tinereţe. (Marlowe insistă asupra cunoaşterii nelimitate şi a puterii care decurge din ea, într-un contract cu diavolul încheiat pentru douăzeci şi patru de ani şi urmat iremediabil de căderea în Infern; viaţa pe care o caută Faustul lui este o viaţă „densă", şi nicidecum una lungă.)

Goethe este cel care, în versiunea lui iniţială a lui *Faust* (redactată către 1770–1775), lansează tema. De această dată, Faust înghite o băutură magică, preparată de o vrăjitoare şi destinată să-l întinerească şi să-l facă să se îndrăgostească. Ediţia definitivă a dramei, încorporând această primă parte, datează din

[15] Dosarul Faust e prezentat în mod foarte detaliat de André Dabezies: *Le Mythe de Faust*, Paris, 1972 şi 1990.

1832. Dar pentru Goethe, întinerirea eroului rămâne, la urma urmei, un episod secundar în raport cu semnificația filozofică a ansamblului. Cu toate acestea, inovația lui marchează punctul de plecare al unei noi cariere a mitului faustian.

Transfigurarea este desăvârșită în 1859, în momentul în care Charles Gounod compune muzica la *Faust*, operă inspirată de prima parte a dramei lui Goethe (pe un libret de Michel Carré și Jules Barbier). Pe scenă, se produce miracolul întineririi; de fapt, este tot ceea ce cere „noul" Faust: să-și redobândească tinerețea. El devine, așa cum și trebuie într-o dramă lirică, un tânăr îndrăgostit. Mitul se degradează, în orice caz se simplifică și-și schimbă sensul. Succesul operei a fost răsunător: la Paris, desigur, dar și la Milano (1862), la Londra (1863) și New York (1864). Pentru marele public, Gounod îl eclipsează pe Goethe. Ceea ce știu astăzi majoritatea oamenilor despre Faust trece mai degrabă prin adaptarea lui decât prin textul original. Putem deplânge acest tip de vulgarizare; pentru longevitate, e totuși semn bun. Dintre toate soluțiile imaginabile, secolul al XIX-lea sfârșește prin a privilegia soluția întineririi (cu prelungiri notabile în secolul următor, cum ar fi, de exemplu, în cinema, *La beauté du diable* [*Frumusețea diavolului*], film produs în 1949 de René Clair, după un scenariu de Armand Salacrou). Nostalgia tinereții este, fără îndoială, una dintre trăsăturile psihologice cele mai pregnante ale lumii moderne, capabilă chiar, în cazul lui Faust, de a pune în umbră celelalte semnificații.

Trebuie, de asemenea, să menționăm tentativa unui Faust feminin sub pana lui Henry Rider Haggard (1856–1925). În romanul *She* (*Ea*), publicat în 1887, scriitorul englez dă viață, în mijlocul unui exotic decor african, unei regine albe care dobândise tinerețea veșnică scufundându-se în „focul vieții". La vârsta de două mii de ani, „Ea" pare încă o tânără femeie splendidă. Motivația este asemănătoare cu cea a lui Faust: dragostea ca țel și seducția ca mijloc. În literatura modernă, „Ea" reprezintă prototipul „femeii fatale". În fond, cum să exprimi mai

bine decât prin longevitate (în sensul de tinereţe inalterabilă) latura misterioasă şi tulburătoare a eternului feminin?

Tinereţe, dragoste, seducţie: acest secol burghez şi scientist lasă uneori să se întrevadă un suflet romantic!

Imaginarul „vieţii eterne" asigurate prin mijloace mai puţin ortodoxe s-a îmbogăţit şi datorită unei remarcabile promovări a vampirilor. „Identificaţi" în secolul al XVIII-lea în ţările Europei Centrale, aceşti drăguţi băutori de sânge au făcut o frumoasă carieră în literatura occidentală a secolului al XIX-lea (în aşteptarea unei cariere şi mai impresionante în secolul următor).[16] Acest capitol debutează cu nuvela scriitorului englez John Polidori, *The Vampire* (*Vampirul*) (1819), şi conţine, în afară de domeniul anglo-saxon, care e dominant, contribuţiile franceze ale lui Charles Nodier (*Le vampire* [*Vampirul*], 1820, adaptare teatrală după Polidori, care a cunoscut un succes enorm) şi Théophile Gautier (*La morte amoureuse* [*Moarta îndrăgostită*], 1836). Dar marii maeştri ai genului sunt doi irlandezi: Joseph Sheridan Le Fanu, cu *Carmilla*, în 1872, şi, evident, Bram Stoker, creatorul lui *Dracula* (1897). Personajul Dracula este un conte transilvănean, dar, dincolo de filonul ei central-european, povestea se scaldă, am putea spune, într-o atmosferă tradiţional irlandeză: reelaborare, în registrul sângelui, a unei foarte vechi alcătuiri a lumii, în care hotarele dintre viaţa omenească obişnuită şi cele mai insolite soluţii de nemurire sunt aproape anulate.

Elixirul de viaţă lungă al lui Wilhelm I

În timp ce elita occidentală se consacra miraculosului ştiinţific şi literar, la nivel folcloric se continua fabricarea legen-

[16] Cu privire la vampiri, contribuţiile specialistului francez în domeniu: Jean Marigny, *Le vampire dans la littérature anglo-saxone*, Paris, 1985; *Sang pour sang. Le reveil des vampires*, Paris, 1993; *Le vampire dans la littérature du XXe siècle*, Paris, 2003; „Vampires à la française", IRIS (Centre de recherche sur l'imaginaire, Universitatea Grenoble 3) nr. 26, 2004, pp. 261–276.

delor după vechile reţete. Inclusiv legende de longevitate. Spre deosebire de producţiile vechi, în care „nucleul de adevăr", dacă există, e greu de detectat, producţiile moderne permit înţelegerea mai îndeaproape a procesului de transfigurare a anumitor fapte reale. Iată o curioasă interpretare ungurească a domniei lui Wilhelm I, rege al Prusiei (1861–1888) şi împărat al Germaniei (1871–1888).

„Secuii (populaţie ungurească din estul Transilvaniei) povestesc că împăratul Wilhelm al Germaniei îşi datorează viaţa aproape centenară unei băuturi magice, al cărui secret numai el îl cunoaşte. Această băutură, sursă inepuizabilă a sănătăţii lui robuste, e un fel de «rachiu de veci» care-i asigură, dacă nu o viaţă nelimitată, cel puţin o longevitate nemaipomenită şi forţe suficiente ca să-şi menţină domnia peste vasta sa împărăţie şi ca să-l îndepărteze pe prinţul moştenitor de la succesiunea la tron. Acesta, care nu mai e tânăr, ros de boală, nu poate obţine de la tatăl său acces la acest filtru magic, din care ar fi de ajuns câteva picături ca să-l vindece. Ceea ce nu-i este acordat prinţului imperial din cauza geloziei paterne este îngăduit celor doi miniştri preferaţi ai împăratului. Unul dintre ei e păzitorul sabiei suveranului; celuilalt i-a încredinţat mintea sa. Aceşti doi cavaleri favoriţi merg în fiecare zi la plimbare, salutaţi peste tot de aclamaţiile poporului care-i slăveşte. Păstrătorul de sabie face turul oraşului călare; tovarăşul lui, depozitarul minţii împăratului, este dus într-un jilţ. Toţi suveranii din întreaga lume ar fi dornici să obţină de la împăratul german secretul longevităţii lui, dar ei încearcă în zadar să i-l smulgă. Tot «bătrânul» este cel care-i calcă în picioare, acaparându-le ţările. Recent, ţarul Rusiei a făcut o astfel de încercare; el a crezut, mai întâi, că poate obţine prin blândeţe ceea ce dorea; dar a suferit un eşec care nu va întârzia să-l facă să recurgă la arme şi curând din acest motiv va izbucni un război îngrozitor."[17]

---

[17] *L'élixir de longue vie de l'empereur Guillaume*, în *Revue des traditions populaires*, nr. 12, 1887, p. 569.

Elementele amestecului sunt uşor detectabile. Mai întâi, un fapt cât se poate de real: vârsta avansată a împăratului (nouăzeci de ani în 1887), apoi legătura tradiţională dintre longevitate şi funcţia regală (şi, cu atât mai mult, imperială) şi conexiunea la fel de caracteristică dintre longevitate şi putere. Cvasieternitatea împăratului simboliza, în termeni folclorici, hegemonia germană instalată în Europa după 1870. În acelaşi mod, tensiunea politică europeană era redusă la o competiţie între suverani, vizând capturarea secretului longevităţii. Vedem bine că, de la istorie la basm, nu e decât un pas.

Întinerirea marilor centenari

Animat de speranţa prelungirii substanţiale a vieţii, secolul al XIX-lea nu a fost deloc înclinat să respingă performanţele tradiţionale. Într-adevăr, acestea îi susţineau propriul proiect. Autorilor francezi deja citaţi li se pot adăuga cel puţin doi americani, a căror încredere în existenţa „marilor centenari" rămâne de nezdruncinat. Daniel Harrison Jacques, în *Physical Perfection* (*Perfecţiunea fizică*) (1859), unde pledează pentru moderaţie după modelul Cornaro, menţionează zece cazuri „autentificate" de persoane care au trăit peste o sută cincizeci de ani. Câţiva ani mai târziu, William Sweetser, profesor de medicină la Universitatea din Vermont, face apel, în cartea lui *Human Life* (*Viaţa umană*) (1867), la vechile noastre cunoştinţe Henry Jenkins şi Thomas Parr, adăugându-le şi câţiva compatrioţi, printre care Joseph Crele, mort în 1866 la vârsta presupusă de o sută patruzeci şi unu de ani.

Pentru a demonta avânturile mitice, cel mai util este să revenim pe pământ britanic, foarte favorabil atât bătrânilor ieşiţi din comun, cât şi celor mai înverşunaţi critici ai longevităţii. Critica se învârte în jurul a două puncte esenţiale: 1. Nu este adevărat. 2. Chiar dacă ar fi, nu este recomandabil. Primul este argumentat de William J. Thoms, al doilea de Walter Besant.

William J. Thoms (1803–1885) a fost un erudit preocupat de tradiţiile populare; el este cel care a creat cuvântul „folclor". Era deci bine poziţionat pentru a aprecia latura legendară a lucrurilor. Despre subiectul nostru, s-a pronunţat într-o carte publicată în 1873 sub titlul *Human Longevity, its Facts and its Fictions* (*Longevitatea umană, faptele şi ficţiunile ei*). Jenkins, Parr şi contesa de Desmond ies destul de întineriţi din ancheta lui. „Nu e nici o îndoială, afirmă el, că Thomas Parr era un om foarte bătrân, un om excepţional de bătrân, probabil în vârstă de o sută de ani."[18] (!) Thoms îşi propune, de asemenea, să discrediteze ideea unei longevităţi deosebite a ţăranilor care duc o viaţă sănătoasă şi frugală. Explicaţia fenomenului ar ţine mai degrabă de imperfecţiunile registrelor de stare civilă din zonele rurale!

O antiutopie a nemuririi

Cu Walter Besant (1836–1901), se repetă oarecum „scenariul Swift" din secolul precedent. Vine cineva care strică definitiv serbarea. De altfel, o serbare pe cale de a-şi pierde elanul. Nici măcar un secol în ansamblu optimist ca secolul al XIX-lea nu a fost scutit de tendinţe contrare. Acestea s-au accentuat către 1900. Pe măsură ce se avansa tot mai repede spre viitor, neliniştile creşteau. Sub poleiala perioadei numite *La Belle Époque*, tensiunile se acumulau, lăsând să se presimtă dramele care vor urma. Dar dacă ştiinţa şi tehnologia vor sfârşi prin a devora omul? Dar dacă cea mai bună dintre lumi, promisă pentru mâine, va semăna mai mult cu Iadul decât cu Paradisul? Este momentul când utopia începe să alunece spre antiutopie.

Scriitor prolific în mai multe genuri, Walter Besant îşi imaginează, în romanul *The Inner House* (*Casa interioară*), publicat în 1888, o antiutopie a nemuririi. El pune în discuţie realizarea supremă a proiectului longevităţii, eternitatea trupului pur şi simplu. Plecând, de altfel, de la o premisă mai favorabilă decât

[18] Citat de Gerald J. Gruman, *op. cit.*, p. 74.

cea a lui Swift: nemuritorii lui nu îmbătrânesc, rămânând în aparenţă fixaţi la vârsta cea mai convenabilă, bărbaţii la treizeci de ani, femeile la douăzeci şi patru.

Un savant german este cel care descoperă, în perioada în care Besant îşi scrie romanul, o reţetă de longevitate. Câteva secole mai târziu, o comunitate de nemuritori, în total douăzeci şi patru de mii de persoane, locuieşte la Canterbury, într-un oraş complet transformat (în mod curios, cititorul nu este informat despre ce se întâmplă eventual în restul lumii!). Dacă nimeni nu mai moare din motive biologice, riscul de a muri prin accident rămâne prezent. De aici, decurge o adevărată psihoză; într-adevăr, ce prostie să mori astfel atunci când eşti nemuritor! Sunt luate toate măsurile pentru a evita focul. Oamenii nu mai călătoresc (prea periculos!) şi rămân practic închişi în case.

Egalitatea domneşte printre membrii comunităţii. Inevitabil, nemurirea a dus la comunism. Individualismul şi spiritul competitiv au dispărut. Cândva bărbaţii şi femeile alergau fără încetare, erau neliniştiţi, dinamici şi agresivi, încercau să-şi facă o situaţie şi să asigure viitorul copiilor lor, tocmai pentru că ştiau că zilele le sunt numărate. Dar, când ştii că eşti nemuritor, nu mai merită să te agiţi. Obiectivul absolut este atins şi, în consecinţă, nu mai doreşti nimic.

Toţi trăiesc la fel. Casele sunt asemănătoare şi camerele le sunt identice. Fiecăruia o cameră, şi nimic mai mult. Bărbaţi şi femei se îmbracă identic. Muncesc puţin şi se odihnesc mult. Şi, mai ales, mănâncă şi beau, singura plăcere adevărată care le rămâne nemuritorilor. Mesele se iau evident în comun, într-o sală mare. Dragostea a dispărut. Copiii, de asemenea; naşterile sunt interzise, pentru că nu mai există o generaţie care să fie înlocuită. Religia nu mai există (funcţia ei era tocmai de a-i consola pe muritori). Arta nu mai preocupă pe nimeni. Şi, de altfel, nici ştiinţele, bineînţeles cu excepţia biologiei şi a medicinei.

Comunitatea e condusă în mod tiranic de un consiliu, dominat, la rândul lui, de un paranoic care aspiră la dictatura eternă, răzbunându-şi astfel propriile frustrări din epoca anterioară ma-

rii descoperiri, când nu era decât un băiat sărac și ignorant, fără perspective de promovare socială.

Și totuși, treptat, prinde contur o disidență, alimentată de vagi amintiri ale unei lumi pierdute și de cercetările unei tinere fete în biblioteca muzeului (era singura adolescentă a comunității; nașterea ei fusese permisă pentru a „înlocui" pe cineva mort într-un accident). De aici, survine un conflict, care se încheie prin separarea celor două proiecte. La Canterbury, rămân cei care nu vor să renunțe la nemurire, chiar în condiții de sclavie și abrutizare. Pleacă pentru o altă destinație cei care aleg libertatea și fericirea de a trăi, acceptând, în același timp, moartea. Orice lucru trebuie să aibă un sfârșit. Viața are valoare numai prin existența morții și prin înlănțuirea generațiilor.

Originalitatea lui Besant este de a lega și de a respinge deopotrivă două mituri dragi epocii lui: transfigurarea biologică a omului și „viitorul luminos" în versiune comunistă. El le opune liberalismul individualist al secolului al XIX-lea și conștiința unor limite biologice și morale a căror încălcare ar fi periculoasă. Evident, nu este un discurs progresist. Dar el le poate oferi materie de reflecție chiar și progresiștilor (mai ales după căderea comunismului și eșecul acestuia în crearea unui „om nou").

Capitolul 6

Longevitatea la ora ideologiilor (prima jumătate a secolului al XX-lea)

Microbi şi hormoni, eugenie şi comunism

Chiar şi în plin secol al XIX-lea, în epoca ştiinţei triumfătoare (cel puţin în imaginar), longevitatea risca să se împotmolească într-un discurs monoton, simplă proclamare a unor principii frumoase. Metodele de intervenţie preconizate (transfuzie, electricitate...) se împotmoliseră. De o bună bucată de vreme, se împărţeau cu dărnicie, invariabil, aceleaşi sfaturi, de fapt un singur sfat important: moderaţia. Slavă Domnului, fiecare practica această virtute în felul lui, ceea ce dădea un pic de culoare dezbaterii.

Dar, dintr-odată, a apărut în sfârşit ceva nou. Arsenalul longevităţii s-a pus în mişcare, beneficiind de progresele spectaculoase înregistrate de medicină spre sfârşitul secolului al XIX-lea şi începutul celui de-al XX-lea. De acum înainte, oamenii se simţeau în măsură să acţioneze, şi chiar pe mai multe fronturi deodată, pentru a purifica şi ameliora specia umană.

Doi factori noi au intrat în arenă: microbii şi hormonii. Pasteur şi Koch dovediseră că primii dintre aceştia erau răspunzători în patologia bolilor infecţioase (etapa crucială a descoperirilor lor situându-se în intervalul 1870–1890). Odată depistaţi microbii, ei puteau fi combătuţi. Se putea, de asemenea, avea în vedere, într-un mod mai subtil, ca microbii buni să fie asmuţiţi împotriva celor răi. O viaţă prelungită trecea, evident, prin imunizarea organismului împotriva adversarilor lui invizibili.

Pe la 1900, glandele endocrine şi secreţiile lor, hormonii, au început, la rândul lor, o carieră care avea să marcheze strategia longevităţii pe tot parcursul secolului al XX-lea. S-a impus constatarea că un mare număr de tulburări şi de boli se explică printr-un deficit al fluxului hormonal. De ce nu s-ar fi găsit o astfel de

carenţă şi la originea procesului de îmbătrânire? Idee seducătoare: bătrâneţea ar fi un fel de boală cauzată de insuficienţa glandelor endocrine şi vindecabilă printr-un tratament cu hormoni. Primul val al modei a fost legat de hormonii sexuali, fiind vorba de o secreţie care incontestabil lipsea de la o vârstă încolo.

De la simpla injectare cu hormoni, trebuia să se treacă într-o zi, mulţumită tehnicii de grefare, la transplantul de glande de la un corp la altul. Organismul ar beneficia astfel de o irigare hormonală naturală şi constantă, care ar putea fi reactivată periodic prin noi grefe. Rezultatul ar fi nu numai prelungirea existenţei, ci şi perpetuarea sau recuperarea tinereţii. Fiecare va avea vârsta glandelor lui. Hormonii se prezentau ca versiunea ştiinţifică a fântânii tinereţii.

Perfecţionarea biologică a omului părea să fie pe punctul de a depăşi, în sfârşit, faza de proiect. În acest context, două scenarii au beneficiat de un prestigiu incontestabil: pe de o parte, eugenia, ştiinţă care viza îmbunătăţirea patrimoniului genetic; şi, pe de altă parte, revoluţia globală proslăvită de doctrina comunistă şi care viza, în acelaşi timp, transformarea societăţii şi a individului.

Lucrările fondatoare ale eugeniei aparţin lui Francis Galton (*Hereditary Genius* [*Geniul ereditar*], 1869; *Natural Inheritance* [*Moştenirea naturală*], 1889) şi emulului său Karl Pearson (profesor de matematică la University College din Londra, care, pe la 1900, şi-a propus să pună mecanismele eredităţii în formule riguroase). Eugeniştii se temeau de degenerescenţa speciei (sau, mai bine spus, a civilizaţiei occidentale), imputabilă proliferării unui material uman de calitate mediocră (indivizii mai puţin reuşiţi fiind mai prolifici decât geniile!). Acest dezechilibru trebuia remediat printr-o politică socială şi familială adecvată şi, în principal, prin încurajarea căsătoriilor benefice (şi prin descurajarea celor care ar purta o ereditate încărcată). Problema era deci selecţia umană. Era vorba mai puţin de a îmbunătăţi performanţele speciei în ansamblul ei, cât de a pune accentul pe indivizi dispunând de o „ereditate bună", chiar dacă asta însemna abandonarea celorlalţi. Eugenia avea o latură evolu-

ţionistă, chiar „progresistă", ce a putut tenta un anume socialism moderat (politică intervenţionistă în vederea ameliorării condiţiilor de viaţă, inegalităţi sociale acceptate, dar menţinute între limite rezonabile etc.). Caracteristica ei esenţială rămâne totuşi inegalitarismul şi elitismul şi, în toate cazurile — la dreapta, ca şi la stânga — tendinţa intervenţionistă şi chiar autoritară, adică refuzul principiului „laissez-faire" al liberalismului. „Rebuturile" umane, categorie periculos de extensibilă, erau excluse din start. Cei mai radicali preconizau chiar sterilizarea elementelor tarate şi a „indezirabililor". Eliminarea lor pur şi simplu a fost, de asemenea, avută în vedere, şi chiar pusă în practică în Germania nazistă. Cât despre longevitate, ea străluceşte, mai ales, prin absenţă. Desigur, un individ „reuşit" din punct de vedere biologic avea toate şansele să trăiască mai mult. Dar, pentru eugenişti, corpul social conta mai mult decât individul. Era vorba de a păstra calităţile speciei, şi chiar de a le generaliza treptat, şi nu de a inventa o fiinţă umană biologic diferită: în concluzie, epurare socio-biologică mai degrabă decât transformarea condiţiei umane. Un program conservator, nu unul revoluţionar.

Dimpotrivă, proiectul biologic al comunismului, strâns legat de proiectul lui social, avea în vedere schimbarea radicală a condiţiei umane. Inclusiv la capitolul speranţă de viaţă. Şi (odată eliminaţi inamicii poporului) fără a proceda la nici o discriminare socială. Fiecare va avea, în mod democratic, partea lui de „viitor luminos". În timp ce eugenia făcea apel în primul rând la ereditate, pe care încerca s-o canalizeze favorabil, comunismului puţin îi păsa de orice moştenire biologică, propunându-şi tocmai să inventeze un „om nou".

Microbi, hormoni, eugenie, comunism... voi evoca unele manifestări ale acestui nou ansamblu ştiinţific şi ideologic.

Ilia Mecinikov şi virtuţile iaurtului bulgăresc

Pentru a trece de momentul 1900, să ne adresăm serviciilor unui ghid seducător, deşi destul de ciudat. Ilia Mecinikov a fost, în acelaşi timp, un savant autentic şi vânător de himere, două feţe

care nu sunt deloc incompatibile.[1] Acest evreu rus, născut în 1845, a lucrat, începând din 1887, la Institutul Pasteur din Paris. Cercetările lui asupra imunității, și în special descoperirea fagocitelor, celule care devorează microbi, i-au adus în 1908 Premiul Nobel pentru medicină.

Constructor de teorii îndrăznețe mai degrabă decât cercetător metodic de laborator, Mecinikov nu s-a mulțumit să ducă război împotriva microbilor. El a aspirat să pătrundă cât mai adânc în natura umană, pentru a descifra mecanismele vieții și ale morții. Ultima luptă pe care a dus-o a fost tocmai împotriva morții. A pierdut-o, ca toată lumea.

Preferința lui se îndrepta către o longevitate de o sută cincizeci de ani. Cunoștea bine Biblia. Vârsta patriarhilor? Poate, împărțită la patru. În orice caz, longevitățile perioadelor ulterioare, consemnate de Biblie, i se păreau mai presus de orice suspiciune: de exemplu, cei o sută douăzeci de ani ai lui Moise. „Longevitatea acelei epoci îndepărtate, afirma savantul, trebuia cu adevărat să fie mai mare decât cea din prezent [...]. Trebuie deci să acceptăm ca foarte probabile vârstele depășind o sută și o sută douăzeci de ani atribuite mai multor personaje biblice."[2] Chiar și recorduri ulterioare, în special cei o sută optzeci și cinci de ani ai Sfântului Mungo, meritau să fie reținute în dezbatere.

De ce scăzuse oare longevitatea? Ce era de făcut pentru a urca din nou panta și, eventual, a merge mai departe? La aceste întrebări, Mecinikov a încercat să dea un răspuns în *Études sur la nature humaine* (*Studii privind natura umană*), lucrare apărută în 1903 și ajunsă în 1917 la a cincea ediție, precum și într-o completare la aceasta, intitulată sugestiv *Essais optimistes* (*Eseuri optimiste*) (1907).

O spune din capul locului: dacă trăim mai puțin și îmbătrânim înainte de vreme este vina intestinelor. Infernul lui Dante

---

[1] Un capitol excelent despre Mecinikov, la Paul de Kruif, *Microbe Hunters*, New York, s.d. (cf. trad. rom. de Val. L. Bologa și V. Bocșanu, *Vânătorii de microbi*, Editura Tineretului, București, 1969).

[2] Élie Metchnikoff, *Études sur la nature humaine*, ediția a doua, Paris, 1904, pp. 340–341.

pare nimic în comparaţie cu ceea ce se petrece în măruntaiele noastre: un adevărat imperiu al putrefacţiei, unde domnesc bacilii periculoşi. Tot ceea ce mâncăm devine putregai, constatare capabilă să ne taie pofta de mâncare, dar şi să ne pună în gardă faţă de consecinţele supărătoare ale sistemului nostru de alimentaţie.

Intestinul gros, în special, este un adevărat scandal: „un organ inutil al organismului nostru, a cărui înlăturare ar putea aduce rezultate fericite." Nici măcar vegetarianismul — lăudat uneori ca metodă eficientă pentru longevitate — nu serveşte prea mult. Alimentele de origine vegetală trec printr-un proces similar celui suportat de alimentele de origine animală. Pentru binele maxim al bacililor de putrefacţie care, plecând din intestine, invadează întregul organism. Astfel se explică bătrâneţea precoce, care nu este decât „o otrăvire a ţesuturilor noastre de către otrăvuri, dintre care o mare parte vin din intestinul nostru gros, populat de o infinitate de microbi...". Iată cauza principală a arteriosclerozei şi a morţii pur şi simplu.[3]

Ce e de făcut? Să ne extirpăm intestinele? O soluţie radicală ar fi fost foarte în spiritul lui Mecinikov: savantului nu-i plăcea să meargă pe ocolite. În cele din urmă, el a găsit ceva mai bun. Reţeta poartă un nume, destul de banal astăzi, dar exotic la vremea aceea: este, pur şi simplu, iaurtul bulgăresc!

Abandonând puţin câte puţin Occidentul, centenarii erau pe cale să migreze spre est. Balcanii s-au arătat foarte primitori, şi mai ales Bulgaria. Se pare că ţăranii bulgari trăiau până la adânci bătrâneţi, depăşind, în număr considerabil, suta de ani. Aceiaşi ţărani se hrăneau în mod esenţial cu iaurt. Iată cheia enigmei!

Microbii care produc acidul lactic vânează literalmente bacilii de putrefacţie. Laptele acrit, sub toate formele lui, se impune ca un remediu miraculos. Chiar şi „în Biblie este vorba de mai multe ori de lapte acru", ceea ce ar putea explica foarte bine,

[3] Élie Metchnikoff, *Essais optimistes*, Paris, 1907, p. 238.

dacă nu cei nouă sute şaizeci şi nouă de ani ai lui Matusalem, cel puţin cei o sută douăzeci ai lui Moise. Şi în Rusia, acest produs este consumat în cantităţi mari; începem să înţelegem mulţimea centenarilor ruşi.[4]

Mecinikov, care era bântuit de spectrul bătrâneţii şi al morţii, a început să consume lapte acru, pe care-l recomanda tuturor. Apoi, pentru a simplifica lucrurile, a procedat la ingerarea de culturi pure de „bacili bulgăreşti". Mai puţin apetisant poate, dar cu siguranţă mai eficace. Microbii buni îi combăteau pe cei răi: longevitatea intra în perioada ei ştiinţifică.

Pe lângă dezordinea care domnea în intestine, alte două rele moderne erau aduse în discuţie de savant: sifilisul şi alcoolismul. Eradicarea lor, asociată virtuţilor iaurtului bulgăresc şi, în general, ale unui regim sănătos şi echilibrat, i-ar fi permis omului să-şi regăsească starea lui naturală, pentru a trăi... o sută cincizeci de ani. Apoi, se va merge mai departe, vocaţia biologiei moderne fiind pur şi simplu de a „modifica natura umană".

Mecinikov a fost interesat şi de femei... tinere sau centenare. El s-a arătat mai puţin sever faţă de subiectul sexului decât faţă de cel al alimentaţiei. De fapt, proximitatea femeilor tinere îl stimula. Pe de altă parte, femeile bătrâne îi ofereau un material bogat de studiu. Lui îi datorăm o constatare interesantă, aceea că „femeile ajung mai uşor decât bărbaţii la vârsta de o sută de ani şi mai mult".[5] Se făcea, în sfârşit, dreptate! După ce fusese multă vreme domeniul exclusiv al bărbaţilor, longevitatea extremă începea să se feminizeze. Se intra cu adevărat în secolul al XX-lea!

Acest mare duşman al morţii a continuat să-şi aplice riguros propriul program, în primul rând asupra lui însuşi. Timp de douăzeci de ani, s-a abţinut de la orice exces, a ignorat alcoolul şi tutunul, s-a hrănit ştiinţific şi a ingurgitat cantităţi impresionante de iaurt şi de bacili bulgăreşti. A murit în 1916, la vârsta de şaptezeci şi unu de ani.

---

[4] *Ibid.*, pp. 223–224.

[5] *Ibid.*, p. 117.

Maimuţele doctorului Voronov

De la domeniul microbilor, să trecem la cel al hormonilor. A venit vremea să verificăm proprietăţile lor minunate. Începând, evident, cu hormonii sexuali, cei mai implicaţi, la prima vedere, în metabolismul vârstelor.

Pionierul acestei noi aventuri ştiinţifice a fost fiziologul francez Charles-Édouard Brown-Séquard (1817–1894), profesor la Collège de France. Ajuns la o anumită vârstă, s-a tratat injectându-şi produse testiculare de berbec. După o şedinţă de acest gen, profesorul le-a anunţat studenţilor săi îmbucurătoarea veste: „Domnilor, noaptea trecută am putut să-i fac o vizită doamnei Brown-Séquard." A murit la scurt timp după aceea.

Metoda avea ceva bun (vizita nocturnă a lui Brown-Séquard), dar prezenta şi inconveniente (moartea prematură a profesorului). Trebuia perfecţionată. Este momentul în care intră în scenă un personaj remarcabil: doctorul Serghei Voronov (1866–1951).[6]

Evreu rus, ca şi Mecinikov, Voronov şi-a făcut studiile de medicină la Paris. Apoi, a practicat chirurgia în Franţa şi, timp de paisprezece ani, în Egipt. Întors la Paris, a devenit director al laboratorului de chirurgie experimentală de la Collège de France. Între cele două războaie mondiale, numele lui Voronov evoca o celebritate cam eretică. Discursul lui făcea *tabula rasa* din toate frumoasele principii de moderaţie, mai ales în materie de sex. Poate că era bine să faci economie de energie genezică, dar să beneficiezi de un supliment era şi mai bine. Viaţa lungă nu era pentru asceţi, ci pentru cei care-şi cheltuiau cu generozitate resursele, pentru simplul motiv că dispuneau de ele.

Doctorului îi plăcea să-l invoce pe marele Goethe. La optzeci de ani, acesta continua jocurile dragostei. El s-ar fi putut referi şi la Victor Hugo, despre care un biograf nota următorul detaliu: „Jurnalul lui, început la 1 ianuarie 1885, înregistrează încă opt performanţe, ultima dintre ele pe data de 5 aprilie 1885."[7]

---

[6] O biografie recentă: Jean Real, *Voronoff*, Paris, 2001.

[7] Henri Guillemin, *Victor Hugo par lui-même*, Paris, 1951, citat de André Maurois, *Olympio ou la vie de Victor Hugo*, Paris, 1954, partea a zecea, cap. VIII.

Cu câteva săptămâni înainte de moartea sa, la vârsta de optzeci şi trei de ani.

Adesea, marii băutori şi campionii sexului sunt cei care trăiesc mult, constată Voronov în cartea lui *Les sources de la vie* (*Izvoarele vieţii*) (1933). El precizează că „bărbaţii dotaţi cu glande genitale deosebit de bine făcute au o energie vitală cu totul excepţională".[8] Forţa fizică, fecunditatea cerebrală, păstrarea tinereţii, totul depinde de acest resort. Eunucii îmbătrânesc prematur şi rareori depăşesc vârsta de şaizeci de ani. Putem afirma, fără nici o exagerare, că omul nu valorează decât atât cât valorează glandele lui genitale.

Plecând de aici, totul se înlănţuie în mod logic. Omul îmbătrâneşte pentru că glandele lui îmbătrânesc. Pentru a compensa lipsa, trebuie pur şi simplu să înlocuim glandele slăbite cu altele, noi. Soluţia longevităţii este transplantul de testicule.

Principiul părea clar şi, în plus, acest tip de transplant nu prezenta nici o dificultate de ordin chirurgical. Mai rămânea de rezolvat un singur detaliu: să găseşti donatori. Era greu de imaginat că existau tineri care să renunţe la virilitatea lor în favoarea bunicilor. Trebuia căutat puţin mai departe, totuşi nu prea departe. Berbecul lui Brown-Séquard, eventual? Dar nu, exista o sursă mai bună: vărul nostru, cimpanzeul, fiinţa cea mai apropiată de om.

Astfel, din anul 1920, doctorul Voronov a început să facă transplanturi de testicule de cimpanzeu persoanelor atinse de senilitate mai mult sau mai puţin precoce. Rezultatul a fost stupefiant. Tinereţea revenea şi, la fel, apetitul sexual.

Unul dintre primii pacienţi a fost un englez, sir Arthur Evelyn Liardet. Două fotografii, făcute „înainte" şi „după", spun mai mult decât orice argument. La şaptezeci şi patru de ani, sir Arthur era bătrân şi decrepit, cu faţa flască şi lipsită de expresie. După transplant, un alt om ne priveşte din fotografie. Judecând după alura lui juvenilă, i-am da cel mult cincizeci de ani, cu un sfert

[8] Serge Voronoff, *Les sources de la vie*, Paris, 1933, p. 42.

de secol mai puţin decât vârsta reală. El arată cu mândrie „braţul musculos al unui bărbat tânăr" şi citeşte fără ochelari. Viaţa lui sexuală era terminată de doisprezece ani. Acum, ea străluceşte din plin.

Din păcate, la puţin timp după ce părăsise clinica, sir Arthur spunea adio vieţii. Nu era în discuţie excelenţa metodei Voronov. Acest englez incorigibil profitase de noua lui tinereţe pentru a abuza de alcool, un obicei vechi şi prost. A murit, pur şi simplu, în urma unei crize de *delirium tremens*.

Deloc descurajat de eşecurile care nu-i puteau fi imputate, doctorul a continuat să-şi perfecţioneze metoda. S-a instalat, împreună cu cimpanzeii lui, în palatul Grimaldi, din apropiere de Ventimiglia, la graniţa dintre Italia şi Franţa. De la un an la altul, a avut satisfacţia să constate la pacienţii lui o îmbunătăţire generală a facultăţilor fizice, genitale şi intelectuale.

După operaţie, unii pacienţi au avut chiar copii. Nu vă îngrijoraţi: nu s-a născut nici o maimuţică în felul acesta. Asupra acestui punct sensibil, Voronov a avut grijă să-i liniştească pe viitorii taţi: „nici un simptom simiesc" la nou-născuţi, dimpotrivă o infuzie de energie simiană, ceea ce nu era chiar atât de rău. „Pacienţii mei nu dau naştere la maimuţe, iar glandele de maimuţe, crescând vitalitatea, energia corpului, asigură o generaţie de copii deosebit de robuşti."[9]

Până aici, a fost vorba numai despre bărbaţi. Metoda le era destinată cu prioritate. Dar Voronov a practicat şi transplantul ovarian (pentru prima dată, în 1923), cu rezultate mai puţin spectaculoase, ce-i drept. Şi femeile întinereau, dar deocamdată într-o măsură mai mică decât bărbaţii. Respectând tradiţia, longevitatea continua să-i favorizeze pe aceştia din urmă. Doctorul rămânea totuşi optimist; el credea că poate să le ofere pacientelor lui, la termen, o nouă perioadă de fecunditate.

Cu toate acestea, mai erau şi dificultăţi. Totalitatea testiculelor (sau ovarelor) de cimpanzeu disponibile era limitată în mod

[9] *Ibid.*, p. 153.

natural. Cum să mulţumeşti pe toată lumea? Doar un mic număr de privilegiaţi puteau profita. Şi pe urmă, grefa îmbătrânea, la rândul ei. Acţiunea ei nu depăşea în general un interval între şase şi zece ani. După care operaţia trebuia repetată: de două ori, de trei ori... Ceea ce, încă o dată, punea problema „materialului", cu atât mai mult cu cât un cimpanzeu nu putea fi folosit decât o singură dată. Prea mulţi oameni şi prea puţini cimpanzei pe lumea asta!

În ciuda lucrurilor care mai rămâneau de pus la punct, se anunţa o adevărată revoluţie biologică. Poate că era o mare cotitură în istoria umanităţii. Unul dintre biografii medicului nu ezita să vorbească despre „miracol" şi despre „cea mai minunată descoperire a secolului": „Să încerci să-l apropii pe om de veşnicie... nu înseamnă oare să faci ceva miraculos, aproape divin?"[10]

Câţiva ani în plus: o foarte mică eternitate. Dar doctorul spera la mai mult. El a refăcut calculul lui Buffon, înmulţind douăzeci cu şapte. Iată noua durată de viaţă „normală": o sută patruzeci de ani. Rămânea de calculat numărul de cimpanzei necesari pentru această prelungire.

Există totuşi un detaliu de natură să intrige. De ce nu a încercat Voronov transplantul pe el însuşi? Cu atât mai mult cu cât, la şaptezeci de ani, s-a căsătorit pentru a treia oară. Cu o tânără de douăzeci şi unu de ani.

Destinul doctorului Voronov a cunoscut o curbă vertiginoasă. Gloria lui a fost fulgerătoare, şi căderea la fel. A intrat repede în enciclopedii şi a fost scos de acolo la fel de repede. Cine-şi mai aminteşte astăzi de acest personaj? Miracolele lui s-au redus, în cel mai bun caz, la o atenuare reală, dar trecătoare a efectelor bătrâneţii şi, în cel mai rău caz, la efectele iluzorii ale unui *placebo* administrat de un impostor. Anulată din punct de vedere ştiinţific, această tentativă are o latură mitologică incontestabilă: este manifestarea modernă cea mai caracteristică a raportului arhetipal stabilit între longevitate şi potenţa sexuală.

---

[10] Hector Ghilini, *Le secret du Dr. Voronoff*, Paris, 1926, pp. 8, 14 şi 16.

Doctorul Guéniot sau arta de a trăi o sută de ani

După tentativele eroice, dacă nu extravagante, ale celor doi ruşi, revenim, odată cu doctorul Alexandre Guéniot, la o atitudine mai înţeleaptă şi mai pragmatică. Sistemul lui este construit, în principal, pe bunele metode vechi; ambiţia lui nu vizează o durată de două secole, şi nici măcar o sută cincizeci de ani, ci pur şi simplu limita realmente accesibilă a unei sute de ani. Ceea ce spune clar titlul cărţii lui: *Pour vivre cent ans, ou l'art de prolonger ses jours* (*Pentru a trăi o sută de ani sau arta de a-ţi prelungi zilele*), a cărei primă ediţie a apărut în 1931. Semn suprem de înţelepciune: doctorul şi-a împărtăşit experienţa ucenicilor centenari în momentul în care pariul era deja aproape câştigat; într-adevăr, născut în 1832, el tocmai îşi sărbătorise cea de a nouăzeci şi opta aniversare.

După doctorul Guéniot, destinul omului ar fi deci să trăiască o sută de ani. Cum rareori el depăşeşte şaptezeci şi cinci, sau, într-un caz mai fericit, optzeci şi cinci de ani, toată problema este să recuperezi intervalul care desparte aceste vârste de graniţa naturală a vieţii. Operaţiune, de fapt, de o mare simplitate. Doctorul este la curent cu metodele revoluţionare, dar nu pare să conteze prea mult pe ele. Condamnă, în numele demnităţii umane, „exagerările vinovate" ale eugeniei. În ceea ce priveşte hormonii, nu spune nu, dar sugerează că e mai bine totuşi să economiseşti decât să cauţi suplimente ce ar putea fi iluzorii. Începând cu şaizeci de ani, sau cel mult şaizeci şi cinci, avem tot interesul să renunţăm la raporturile sexuale: „Secreţiile genitale trebuie să rămână în profitul organismului care le produce. Doar diminuate, dar nu secate, aceste substanţe vor continua să anime resorturile vieţii. Deci, nici un consum, nici o risipire a acestui stimulator fiziologic."[11] Cu siguranţă mai practic decât transplantul şi cu totul contrar metodei Voronov!

---

[11] Dr. A. Guéniot, *Pour vivre cent ans, ou l'art de prolonger ses jours*, a patra ediţie, Paris, 1936, p. 72.

Nimic nu e mai bun, într-adevăr, decât cumpătarea. Trebuie să mâncăm moderat, să bem moderat şi să practicăm sexul cu moderaţie (atâta timp cât mai avem dreptul la el). Trebuie să consumăm vitamine, dar la acest capitol să nu ne facem griji, pentru că aceste substanţe — al căror itinerar medical tocmai începuse — se găsesc din abundenţă în orice regim alimentar raţional. În sfârşit, trebuie să ne oxigenăm plămânii cât mai bine posibil; exerciţiul fizic se impune, la fel ca plimbările în aer liber.

Om al altor vremuri, oarecum rătăcit într-o epocă violentă, Guéniot apreciază lucrurile care fac bucuria vieţii şi respinge destule dintre módele recente... ca fiind defavorabile longevităţii. Aerul liber, foarte bine, dar în nici un caz nudismul: „căci, în mod natural, nu suntem, ca animalele, acoperiţi cu blană, pene sau carapace (ne-am putea totuşi întreba dacă natura ne-a făcut îmbrăcaţi!). Sporturile sunt recomandate, dar nu boxul, şi nici rugbiul, care contribuie mai degrabă la deteriorarea corpului decât la întărirea lui.[12] Este, pe de altă parte, interesant de notat că tutunul trece fără probleme examenul. Doctorul ne asigură că „nicotina nu exercită decât rar efectul ei nociv asupra fumătorilor" şi că fumatul „le e de ajutor multor oameni care sunt nevoiţi să petreacă ore monotone"; „printre fumători, se numără de altfel unii pe care tutunul nu i-a lipsit de plăcerea de a trăi peste un secol". Indulgenţă care era, de fapt, proprie epocii. În sfârşit, deşi alcoolul tare nu este recomandat, Guéniot acceptă, ca un bun francez, şi chiar recomandă, consumul moderat de vin. Totuşi, nu prea moderat: până la „şaizeci de centilitri pe zi pentru un lucrător intelectual, şi un litru şi un sfert pentru un bărbat care face o muncă grea".[13]

Metoda Guéniot ne duce cu gândul la un Cornaro revăzut şi adus la zi. Trebuie să constatăm că cei doi bărbaţi s-au ţinut de cuvânt. Ei reprezintă aproape o excepţie într-un domeniu în care practica se potriveşte greu cu teoria: cea mai mare parte a specialiştilor în longevitate au avut supărătoarea idee de a muri tineri

---

[12] *Ibid.*, pp. 79 şi 111.

[13] *Ibid.*, „Le vin et les spiritueux", pp. 207–211; „Le tabac", pp. 212–213.

sau, în orice caz, nu prea bătrâni. Cât despre doctorul Guéniot, el s-a stins din viaţă în 1935, la vârsta de o sută doi ani şi zece luni.

De fapt, nu ştiu dacă metoda lui ar avea mulţi adepţi în zilele noastre. Vremurile s-au schimbat. Cred că am alege mai degrabă sexul decât tutunul!

Un apărător al eugeniei: Alexis Carrel

Progresele medicinei păreau să garanteze un avânt la fel de rapid şi de notabil al longevităţii. Dar nu aceasta era şi opinia doctorului Alexis Carrel (1873–1944), Premiul Nobel în 1912 şi autor al cărţii *L'homme, cet inconnu* (*Omul, acest necunoscut*) (1935), bestseller medical dintre cele două războaie. În opinia lui, progresia longevităţii nu era decât o iluzie. Speranţa de viaţă creştea, fără îndoială, dar durata ei extremă nu se mişca: „Un om de patruzeci şi cinci de ani nu are astăzi mai multe şanse de a atinge vârsta de optzeci de ani decât în secolul trecut. Este chiar probabil că longevitatea scade, deşi durata medie de viaţă este mai mare."

Carrel constata neputinţa igienei şi a medicinei, incapabile, cel puţin deocamdată, să ducă la creşterea limitei superioare a vârstei. „Nici progresele realizate în încălzirea, aerisirea şi iluminarea locuinţelor, nici igiena alimentară, nici băile, nici sporturile, nici controalele medicale periodice, nici înmulţirea specialiştilor nu au putut adăuga o singură zi la durata maximă a existenţei umane." Singura schimbare produsă se referă la aspectul fizic. Oamenii în vârstă au încă un aer tânăr..., dar asta nu înseamnă că sunt mai puţin bătrâni! Ei vor avea privilegiul de a muri încă „tineri". „Pseudotinerii, care joacă tenis şi dansează ca la douăzeci de ani, care scapă de bătrâna lor soţie pentru a se căsători cu una tânără, sunt expuşi ramolismentului cerebral, bolilor de inimă şi de rinichi. Uneori, ei mor brusc în patul lor, la birou, pe terenul de golf, la o vârstă la care strămoşii lor mânuiau încă plugul sau îşi conduceau cu o mână fermă afacerile."

Această constatare sceptică nu înseamnă că omul nu se va dovedi capabil, pe termen lung, să determine evoluţia longevităţii speciei. Dar, în acest punct, apare o altă problemă. Ar fi oare cu adevărat înţelept să prelungim viaţa? „Longevitatea, afirmă doctorul Carrel, nu este de dorit decât dacă ea prelungeşte tinereţea, şi nu bătrâneţea. Dar, în realitate, durata bătrâneţii creşte mai mult decât cea a tinereţii. În perioada în care individul devine incapabil să-şi poarte singur de grijă, el este o povară pentru ceilalţi. Dacă toată lumea ar trăi până la nouăzeci de ani, balastul acestei mulţimi de bătrâni ar fi intolerabil pentru restul populaţiei."

Spre deosebire de doctorul Guéniot, Alexis Carrel a fost un partizan al eugeniei, al unei eugenii pure şi dure. În cartea sa, el se pronunţă pentru interdicţia de a procrea şi chiar pentru suprimarea fizică a elementelor indezirabile (criminali, degeneraţi), cu scopul de a ameliora biologia speciei. Cu un astfel de program, nu există nici un motiv să arăţi bunăvoinţă pentru vârsta a treia. „Înainte de toate, nu trebuie să creştem numărul bolnavilor, al paraliticilor, al debililor şi al demenţilor. Şi, chiar dacă am putea prelungi sănătatea până în ajunul morţii, nu ar fi înţelept să dăm tuturor o mare longevitate. [...] De ce să creşti durata vieţii în cazul oamenilor care sunt nefericiţi, egoişti, proşti şi inutili? Ceea ce contează este calitatea fiinţelor umane, nu cantitatea lor."[14]

Iată o opţiune exprimată fără echivoc. Fie se ameliorează specia şi-l facem pe om demn să trăiască mai mult, fie se încearcă prelungirea vieţii în cazul grupului restrâns al celor care merită cu adevărat acest lucru. Cercetările trebuie să continue, cel puţin în beneficiul acestora din urmă... În zilele noastre, acest tip de discurs ar fi revoltător, dar la vremea respectivă el părea „corect din punct de vedere politic", exprimând, în orice caz, poziţii „eugenice" ce se bucurau de o acceptare destul de largă.

---

[14] Dr. Alexis Carrel, *L'homme, cet inconnu*, Paris, 1935, în principal cap. V, 5: „La longévité", pp. 211–215.

Carrel nu are nimic foarte nou de propus în ce priveşte căile de urmat, decât aplicarea simultană a mai multe metode deja cunoscute. El este de părere că transfuzia cu sânge tânăr în venele unei persoane vârstnice ar produce efecte favorabile. Iată o idee lansată în secolul al XVII-lea şi care, din când în când, revine în tactica longevităţii. Cât despre metoda Voronov, aceasta ar păcătui prin simplificare excesivă, deoarece „bătrâneţea nu se datorează opririi funcţionării unei singure glande, ci anumitor modificări ale tuturor ţesuturilor şi ale umorilor". Va trebui deci ca refacerea organismului să se petreacă la o scară mult mai mare, procedând nu numai la un singur transplant, ci la multiple transplanturi, aşa cum credea, dezvoltând teoria lui Voronov, doctorul Dartigues. Am putea, de exemplu, să înlocuim toate glandele unui bătrân cu glande de la un copil născut mort, iar sângele cu cel al unui tânăr. Atunci ne-am putea forma o părere privind rezultatul. Deocamdată, fenomenul respingerii nu permite o operaţie de acest gen, dar poate că progresele ştiinţei o vor permite într-o bună zi.

Reinventarea omului: de la determinism la voluntarism

Proiectele de longevitate pe care le-am examinat mai sus, uneori extravagante sub aspect metodologic, se remarcă, în schimb, printr-o oarecare moderaţie la nivelul obiectivelor pe care şi le propun. Dar nu toată lumea gândea în acest fel. Într-adevăr, să trăieşti prudent pentru a prelungi bătrâneţea cu câţiva ani — ce ambiţie meschină! Ar trebui mers mai departe, pentru a reface în întregime fiinţa umană, pentru a o reinventa. Omul va fi capabil să realizeze într-un timp mai scurt şi cu chibzuinţă ceea ce natura nu poate face decât lent şi imperfect. „Omul nou" şi „supraomul" nu sunt produse naturale. Ei sunt sau vor fi creaţi prin acţiunea omului asupra lui însuşi. Acestea sunt produse ideologice, născute pe filonul secolului al XIX-lea, un filon prelungit şi uneori amplificat în secolul al XX-lea.

Două principii opuse şi complementare au marcat profund ştiinţa şi mentalităţile acestei epoci: determinismul şi voluntarismul. Primul presupune o acţiune riguroasă şi eficientă exercitată de mediu. Al doilea presupune acelaşi lucru, dar pus în practică de om. Incompatibilitatea dintre cei doi termeni este doar aparentă, pentru că, în realitate, se trece foarte uşor de la determinism la voluntarism. Odată ce natura poate acţiona urmând un plan precis şi în conformitate cu un sistem de legi, omul poate, la rândul lui, să acţioneze urmând acelaşi plan şi acelaşi sistem. E suficient să găsim cheia pentru a înţelege şi a stăpâni mecanismul. Astfel, vom face mai bine şi mai repede, pentru că natura se mai rătăceşte uneori, dar raţiunea umană nu are nici un motiv să se lase distrasă. Această alunecare de la un principiu la altul poate fi considerată ca unul dintre fenomenele cele mai caracteristice şi cu cele mai importante consecinţe din istoria contemporană.

Pe planul evoluţiei biologice — şi implicit al longevităţii —, punctele de plecare ale acestui tandem ciudat „determinism–voluntarism" se găsesc la Lamarck şi Darwin. Primul considera, pe la 1800, în perioada copilăriei evoluţionismului, că organismele se transformă sub influenţa directă a mediului, datorită transmiterii ereditare a modificărilor impuse de acesta. Cincizeci de ani mai târziu, Darwin lăsa deoparte transmisibilitatea caracterelor dobândite, fără a o nega explicit; el îşi construia teoria pe supravieţuirea organismelor care erau cel mai bine adaptate la mediul lor.

Cele două versiuni erau deterministe, fiecare în felul ei: ele făceau ca evoluţia să depindă de exigenţele mediului. Voluntarismul şi-a însuşit teoria evoluţionistă, urmând dialectica pe care am remarcat-o deja, dar, în acest caz, cu o predilecţie, mărturisită sau nu, pentru argumentarea lui Lamarck; pentru voluntarismul biologic, era într-adevăr esenţial să mizeze pe transmisibilitatea caracterelor dobândite, condiţie obligatorie pentru a fabrica în mod eficient specii noi.

George Bernard Shaw: evoluţie după voinţă

În mod paradoxal, unul dintre specimenele cele mai remarcabile de biologie voluntaristă, aplicat în mod special longevităţii, se găseşte într-o piesă de teatru. Dar nimic nu este prea paradoxal când e vorba de George Bernard Shaw. Celebrul scriitor irlandez ne interesează aici sub două aspecte. În primul rând, el nu s-a mulţumit să teoretizeze, ci a reuşit să practice „viaţa lungă" într-un domeniu în care practica este mai dificilă decât teoria; acest vegetarian convins a murit la nouăzeci şi patru de ani. În al doilea rând, ca teoretician, el a ocolit cărările bătute. Când abordează longevitatea, ca pe oricare alt subiect, G.B. Shaw înţelege să fie original şi să spună lucruri care suscită, dacă nu oroarea, cel puţin neliniştea burghezilor cuminţi.

Piesa, care se referă la prelungirea vieţii, poartă titlul sugestiv *Back to Methuselah* (*Înapoi la Matusalem*) şi a fost publicată în 1921. Text amuzant sau plictisitor (în funcţie de dispoziţia cititorului), dar în orice caz aproape imposibil de jucat din cauza lungimii lui. Ceea ce contează este poate mai puţin lucrarea dramatică în sine, simplă ilustrare a teoriilor scriitorului, cât tocmai teoriile respective, expuse într-o interminabilă *Prefaţă* de dimensiunile unei mici cărţi. Aici, marele irlandez dă frâu liber inepuizabilei sale capacităţi de a spune fie lucruri inteligente, fie prostii, cu acelaşi talent desăvârşit.[15]

Întoarcere la Matusalem, întoarcere la Lamarck, adică la transmisibilitatea caracterelor dobândite, mecanism deja dezminţit de biologia modernă, dar indispensabil reconstruirii omului prin mici modificări succesive. Shaw se proclamă cu mândrie „neolamarckian"; ceea ce-i place la Lamarck, în orice caz ceea ce crede el că întrevede în teoria acestuia, este evoluţia „după voinţă". Cum să explici altfel gâtul girafei? Obligată să ajungă la frunzele copacilor aflate la câţiva metri înălţime, aceasta nu a avut de ales şi a trebuit să-şi alungească gâtul. „Gâturile lungi s-au dezvol-

[15] *Apud* George Bernard Shaw, *Retour à Mathusalem*, versiune franceză de Augustin şi Henriette Hamon, prefaţă de Jean Rostand, Paris, 1959.

tat cu ajutorul voinţei şi al încercărilor", constată Shaw. De asemenea, „dacă, neavând ochi, vreţi să vedeţi şi vă străduiţi fără încetare să vedeţi, vă vor apărea ochi". Şi invers, dacă aveţi ochi, dar nu vreţi să vedeţi, într-o bună zi vă veţi trezi fără aceştia.

Iată singura evoluţie care se poate concepe, o evoluţie conştientă, ce respectă demnitatea fiinţei: exact inversul „selecţiei naturale", ridicată în slăvi de Darwin, simplu accident, fără scop, lipsit de inteligenţă. Dacă acest „fatalism hidos" s-ar dovedi exact, „numai imbecilii şi canaliile ar putea suporta viaţa".

Ceea ce predică Shaw, revendicându-se de la Lamarck şi combătându-l pe Darwin, este doctrina *evoluţiei creatoare*, considerată de el ca o *nouă Biblie*. *Prefaţa* piesei sale *Înapoi la Matusalem* devine — fără falsă modestie — text sacru! Evoluţia creatoare ar fi „religia realmente ştiinţifică pe care toţi oamenii înţelepţi o aşteaptă acum cu nerăbdare".

Se înţelege cu uşurinţă ce va aduce această nouă religie în materie de speranţă de viaţă. Ea deschide larg porţile unei longevităţi variabile, adaptată nevoilor şi dorinţelor. Media de şaptezeci de ani, de care dispune fiinţa umană astăzi, a fost fixată doar din motive care ţineau de oportunitate. Nimic nu-l împiedică pe om, dacă vrea, să ridice plafonul la trei sute sau trei mii de ani. Aceasta, pur şi simplu, deoarece „durata vieţii individuale se numără printre lucrurile pe care se pare că le putem modifica după voinţă".

Urmând o astfel de logică, în cele din urmă şi moartea va fi pusă în discuţie. Ea nu poate fi considerată ca „o condiţie eternă a vieţii". Nu este, de fapt, decât un simplu „expedient adoptat pentru a asigura o reînnoire continuă fără suprapopulare". Singura restricţie rămâne numărul de oameni pe care îl poate suporta Pământul. Dacă am putea face să coexiste un număr mai mare de generaţii, longevitatea ar evolua în consecinţă. Până în momentul în care problema suprapopulării va fi complet rezolvată: atunci nimic nu-l va împiedica pe om să devină nemuritor.

După prefaţă, piesa: de la teorie la aplicare. Totul începe, aşa cum trebuie, cu Adam şi Eva. Creaţi nemuritori, ei se hotărăsc

să accepte moartea şi să conceapă copii, renunţând astfel la nemurirea personală în favoarea nemuririi speciei. Al doilea episod se petrece pe la 1920. Fraţii Barnabas (un biolog şi un teolog) redactează o „nouă evanghelie", în care, constatând cât de scurtă e viaţa omului, anunţă că aceasta va fi prelungită la trei sute de ani. Astfel, omul, care astăzi moare fără a fi depăşit cu adevărat starea mentală din copilărie, va dispune de timpul necesar pentru a se maturiza şi a-şi dezvolta convenabil potenţialul. Mijlocul acestei revoluţii biologice este de o simplitate deconcertantă. E suficient să crezi în ea, s-o doreşti, dar s-o doreşti din toate puterile. Următoarea secvenţă se derulează două secole şi jumătate mai târziu, în 2170. Constatăm că acel lucru s-a întâmplat. Primele exemplare ale noii umanităţi, în vârstă de două sute şaptezeci sau două sute optzeci de ani (dar fără să-şi arate vârsta!) îşi fac deja remarcată prezenţa. Încă un salt în timp, şi ne găsim în anul 3000, undeva pe coasta Irlandei. Noua umanitate locuieşte în insulele britanice; ea îi priveşte cu dispreţ pe oamenii cu viaţă scurtă care supravieţuiesc în celelalte regiuni ale lumii (în acest moment, nu s-a hotărât încă dacă aceştia vor fi toleraţi sau exterminaţi). În sfârşit, ultima secvenţă este plasată foarte departe în viitor, în 31920. Oamenii au devenit teoretic nemuritori (ei mor totuşi, dar numai prin accidente, după ce au trăit sute sau mii de ani). Spiritul a învins carnea, funcţiile „animale" ale organismului fiind reduse la minimum. Femeile nu mai poartă sarcini; copiii ies din ouă, deja în starea de adolescenţi, şi au la dispoziţie patru ani pentru a practica jocurile dragostei, ale artei sau ştiinţei (amintire îndepărtată a vechilor amuzamente ale umanităţii). După patru ani, ei devin adulţi a căror viaţă, practic fără deosebire de sex, e complet spiritualizată. Pasul următor — se pare că apropiat — va fi abandonarea învelişului de carne şi existenţa concepută ca gândire pură, eliberată de constrângerile materiei şi ale spaţiului. Şi toată această evoluţie nu e decât o problemă de voinţă, de acţiune a omului asupra lui însuşi.

S-a gândit oare Shaw, fie şi în treacăt (încă „tânăr" la şaptezeci, la optzeci, la nouăzeci de ani), că ar fi unul dintre aleşi,

destinat să trăiască trei sute de ani şi inaugurând astfel o nouă eră a umanităţii?

Shaw s-a remarcat ca un critic acerb al societăţii contemporane lui; de multe ori, a avut dreptate. Dar simţul umorului şi percepţia absurdului par să-l părăsească imediat ce aude cântecul de sirenă al utopiei. Este preţul pe care-l plătesc toţi utopiştii, toţi poeţii viitorului luminos. Ce contează, discursul era seducător, corespunzând unui curent de opinie, tentat, pe parcursul ultimelor două secole, de transformarea radicală a condiţiei umane. O societate nouă va determina apariţia unui om nou, întinerit din punct de vedere spiritual şi biologic. În acest punct, istoria longevităţii se întâlneşte cu istoria comunismului.

Astfel, se explică uşor că experienţa sovietică a putut să suscite admiraţia lui Shaw, admiraţie exprimată în mod nonconformist, totuşi admiraţie. De altfel, nu marxismul, ci stalinismul exercita asupra lui această seducţie. Determinismul social al doctrinei marxiste îl deranja pe Shaw la fel de mult ca şi determinismul biologic al lui Darwin; el i-a respins, în aceeaşi măsură, pe Marx şi pe Darwin. Dar comunismul parcursese deja traseul clasic ce lega determinismul de voluntarism. Stalinismul a fost pur şi simplu transpunerea marxismului în termenii unui voluntarism fără limite şi fără măsură. Totul devenea posibil, fără a se ţine seama de condiţii şi de mijloace. Totul, inclusiv transformarea radicală a naturii şi a omului. Ceea ce i-a plăcut enorm lui Shaw. În 1949, cu un an înaintea morţii sale, el s-a mobilizat pentru o ultimă dată şi a înfierat fatalismul genetic, doctrină pe care, în opinia lui, nici un stat n-ar fi trebuit s-o tolereze, şi cu atât mai puţin un stat socialist, a cărui raţiune de a fi este tocmai perfecţionarea societăţii şi a fiinţei umane. Şi iată că noii Matusalemi se vor naşte curând în Uniunea Sovietică!

Revoluţia sovietică: lupta împotriva eredităţii

Reluând făclia Revoluţiei Franceze, dar cu obiective mai ambiţioase şi cu mijloace mai puternice, Revoluţia Rusă şi-a fixat drept scop recrearea lumii şi remodelarea omului. Noua vârstă

de aur trebuia să se remarce, conform arhetipului, prin întinerirea umanităţii şi printr-o explozie de forţe vitale şi intelectuale.[16]

Sfârşitul „exploatării omului de către om" deschidea calea împlinirii fiinţei umane. Pentru a ajunge acolo, comunismul, ideologie „proletară", preconiza, în primul rând, metodologia *muncii* (o muncă esenţialmente manuală!): aşa cum munca, în opinia lui Engels, transformase maimuţa în om, îl va transforma şi pe om în „om nou". Legată de muncă, viaţa în *colectivitate* era al doilea mare principiu. „Muncă" şi „colectivitate" rezumă pedagogia lui Makarenko, care a constituit timp de zeci de ani baza sistemului educativ al Uniunii Sovietice şi al altor ţări comuniste (acestor concepte trebuie să le adăugăm „spălarea creierelor", principiu care nu a fost proclamat, dar a fost utilizat pe larg).

Omul „nou" se deosebea de cel vechi nu numai prin spirit, ci şi prin corpul său. Troţki, unul dintre liderii Revoluţiei Ruse şi ai Rusiei Sovietice, a consacrat acestei probleme un eseu, scris în 1924. În opinia lui, fiinţa umană va deveni incomparabil mai puternică, mai înţeleaptă şi mai subtilă. Ea va ajunge să stăpânească procesele organismului: respiraţia, circulaţia sângelui, digestia şi reproducerea. Pentru a realiza toate acestea, exista un duşman care trebuia doborât. Era ereditatea, acest tiran care, de mii şi mii de ani, ne programează viaţa într-un mod invariabil, total lipsit de imaginaţie. Ca toate relele vechiului regim, precum ţarul şi capitalul, ereditatea va fi, pur şi simplu, abolită. Dacă vrea să se transforme pe sine şi să devină un tip biologic şi social superior, omul trebuie să înceapă prin a renega fatalismul biologic.[17] Troţki a sfârşit ca victimă a lui Stalin; conflictul care i-a opus pe cei doi bărbaţi nu trebuie să mascheze fondul comun al gândirii lor, expresie a voluntarismului neînfrânat pro-

---

[16] Pentru proiectul comunist de transformare a lumii, trimit la cartea mea *La Mythologie scientifique du communisme* (*Mitologia ştiinţifică a comunismului*), Paris, 2000, de unde am reluat câteva exemple şi argumente.

[17] Lev Troţki, *Littérature et révolution* (*Literatură şi revoluţie*), ediţii franceze, Paris, 1971, 1974 şi 2000.

dus de beţia unei mari revoluţii. Dacă l-au înfrânt pe ţar, de ce n-ar putea înfrânge şi natura umană?

Trebuia înaintat, metodic, de la simplu la complex. Mai întâi, mediul vegetal. Părinţii fondatori ai noii biologii au fost Ivan Vladimirovici Miciurin (1855–1935) şi Trofim Denisovici Lâsenko[18] (1898–1976). Primul nu avea deloc formaţie de biolog; era, pur şi simplu, grădinar amator (şi cu multă imaginaţie!). Al doilea era un tehnician agricol, care, susţinut de Stalin, a devenit un fel de dictator al agriculturii sovietice; el promitea unei Rusii înfometate recolte nemaivăzute. Cei doi au reuşit să fabrice o mulţime de specii noi, arbori fructiferi sau cereale, evident mai mult mitice decât reale. Aceşti magicieni ai biologiei îl invocau pe Darwin, tot aşa cum Stalin îl invoca pe Marx, dar, în realitate, se simţeau mult mai aproape de Lamarck. Ei mizau, ca şi acesta (şi ca Bernard Shaw, care avea măcar scuza de a fi rămas în perimetrul literaturii), pe transmisibilitatea caracterelor dobândite. Aceasta le-a permis să procedeze, pas cu pas, la refacerea organismelor vii. Ceea ce era valabil pentru plante trebuia să fie valabil şi pentru animale. Porci şi vaci foarte performante n-au întârziat să apară, dacă nu în existenţa cotidiană, cel puţin în mitologia sovietică. Trebuia să urmeze omul. De fapt, el era deja pe cale să se schimbe.

Bătrânii verzi din Caucaz

În acel moment, şi-au făcut o intrare remarcată centenarii caucazieni. Dosarul lor constituie un capitol destul de misterios al istoriei longevităţii. Dezbaterea s-a prelungit timp de vreo cincizeci de ani. Adversarii acestor bătrâni nemaipomeniţi vorbeau de imposibilitate biologică, partizanii lor — printre care se numără, în afară de ruşi, şi unii cercetători americani — îi acuzau pe primii de ignoranţă şi de invidie. Controversa, evident, luase o întorsătură ideologică, poziţiile „pentru" şi „contra" depinzând,

[18] Cu privire la „noua" biologie sovietică, lucrarea cea mai completă este cea a lui Joël şi Dan Kotek, *L'Affaire Lyssenko*, Bruxelles, 1986.

în mare parte, de atitudinea faţă de Uniunea Sovietică şi de experienţa comunistă.

Cartea antropologului american Sula Benet *How to live to be 100* (*Cum să trăieşti pentru a fi centenar*, 1976) e caracteristică aceste idei preconcepute. Bucurându-se de un ajutor considerabil din partea autorităţilor sovietice, ea nu a avut probleme în a identifica o serie întreagă de Matusalemi locali, al căror mare secret era capacitatea lor deosebită de integrare socială, în contrast cu individualismul americanilor!

Totul — dacă nu tradiţiile regionale, fără îndoială mai vechi, în orice caz puternica lor mediatizare şi ideologizare — a început în preajma anului 1930. Momentul corespunde ascensiunii lui Stalin în politică şi a lui Lâsenko în biologie. Una dintre primele mărturii îi aparţine lui Henri Barbusse şi datează din 1930. În cartea lui intitulată *Russie*, acest scriitor comunist francez îşi împărtăşea impresiile dintr-o călătorie făcută în 1927 în ţara sovietelor. Un capitol întreg este consacrat întâlnirii de neuitat cu „cel mai bătrân om în viaţă", agrementat cu câteva consideraţii privind longevitatea în general.[19]

Personajul în cauză se numea Nikolai Şapkovski şi locuia într-un sat din provincia georgiană Abhazia. Avea o sută patruzeci şi şase de ani. Condiţia lui fizică nu lăsa cu nimic de dorit, deşi nu se mai scălda în râu, sport pe care-l practica încă la vârsta de o sută douăzeci de ani, de preferinţă iarna. Foarte tare la capitolul sex, ca orice centenar autentic, Şapkovski era tatăl unei tinere de douăzeci şi şase de ani, pe care deci o concepuse pe când avea cam o sută douăzeci de ani.

Câţiva ani mai târziu, în 1937, un sondaj rapid a permis identificarea, în numai câteva sate din împrejurimile localităţii Suhumi, tot în Abhazia, a nu mai puţin de douăsprezece persoane în vârstă de la o sută şapte până la o sută treizeci şi cinci de ani. Aceşti bătrâni, dacă putem să-i numim astfel, erau de o vioiciune deconcertantă. Ancheta precizează că „mai mulţi dintre ei se

[19] Henri Barbusse, *Russie*, Paris, 1930, cap. IV: „Le plus vieil homme vivant", pp. 47–66.

cățărau ei înșiși pe scară pentru a culege, pentru vizitatori, ciorchinii cei mai bine copți din umbrarul de viță-de-vie".

Cel mai tânăr, cel care avea o sută șapte ani, trecea printr-o perioadă delicată: sexul nu-i dădea pace și, ca atare, își căuta o tânără femeie. Îndrăzneala lui era de a nu declara decât șaptezeci de ani, ceea ce nu punea nici o problemă, pentru că arăta excelent. Demascat de contemporanii lui și de martori, el a mărturisit: „Sunt pe punctul de a mă căsători; cine ar vrea să se căsătorească cu un bătrân de o sută de ani? Dar oricine s-ar mărita cu un bărbat de șaptezeci de ani..."[20]

Recorduri și mai impresionante erau înregistrate în aceeași regiune: mai ales, cel al unui țăran mort la o sută cincizeci și cinci de ani și al altuia, care trăia încă la o sută cincizeci. Nu numai Abhazia, ci toate văile Caucazului prezentau aceeași predispoziție. Lângă Groznâi, au fost înregistrați doi locuitori în vârstă de o sută patruzeci și șapte și, respectiv, o sută șaizeci și șase de ani. Ei îl cunoscuseră pe Șamil, marele erou al independenței de la mijlocul secolului al XIX-lea. Aceste simboluri ale unei cvasiimortalități cecene nu păreau să-i mai deranjeze pe ruși în epoca lui Stalin. Problema naționalităților era rezolvată, spre satisfacția generală, iar performanțele oricărui grup etnic constituiau un motiv de mândrie pentru marea familie sovietică.

Se amestecau două motive diferite. Pe de o parte, longevitatea naturală a popoarelor caucaziene. Acești munteni trăiau foarte mult datorită unui anumit mediu natural și unui anumit mod de viață. „Muntele produce centenari așa cum produce mari stejari", iată explicația propusă de Barbusse. Dar, pe de altă parte, era vorba de un munte bine definit, munte caucazian, munte sovietic. Centenarii caucazieni dovedeau fezabilitatea unui proiect drag regimului. Vârsta lor avansată profita nu numai de calitățile climei, ci și de noul climat social instaurat după revoluție. Era o societate în care merita să trăiești mult. O societate în care acești bătrâni, încă în putere, își găseau rați-

[20] Alexandre Bogomoletz, *Comment prolonger la vie?*, Paris, 1950, p. 76.

unea de a fi. Departe de a vegeta liniștiți, ei se remarcau printr-o participare activă la viața colectivității lor, oferind astfel un exemplu tinerei generații.

„În URSS, scrie doctorul Bogomoleț, nu numai că se poate trăi între o sută și o sută cincizeci de ani, dar se poate păstra situația onorifică de membru activ al societății socialiste." Iată-l pe tovarășul Kosoreț, membru al unui colhoz, care, deși centenar, continuă să muncească la fel ca înainte. Sau tovarășa Kuziențova care, la o sută douăzeci și unu de ani, n-a ezitat să participe la alegerile sovietelor![21]

Caucazienii nu erau decât avangarda marii armate a centenarilor care lua deja poziție în toate regiunile Uniunii Sovietice, de la Odessa la Vladivostok. Timp de zeci de ani, arhipelagul centenarilor a avut un rol de jucat în ascunderea arhipelagului Gulag, mitul longevității disimulând industria, atât de reală, a morții.

Supremația caucazienilor se explică, de asemenea, independent de longevitatea lor naturală, superioară — sau nu — altor grupuri, printr-un detaliu nu lipsit de semnificație. Născut la Gori, mic oraș georgian, Stalin era el însuși copil al Caucazului. Amplificarea mitică a vitalității caucaziene se înscrie în corul lingușirilor debitate fără încetare la adresa stăpânului de la Kremlin. Acesta a avut totuși bunul-gust de a muri la șaptezeci și patru de ani. Nu îndrăznim să ne imaginăm ce s-ar fi întâmplat dacă viața și domnia lui s-ar fi prelungit până la începutul mileniului al treilea!

Serul Bogomoleț și efectul de întinerire al viitorului luminos

Născut în 1881, doctorul Aleksandr Bogomoleț și-a început cariera ca membru al Institutului Pasteur de la Paris. Apoi, după Revoluția Rusă, s-a lansat în activități care legau medicina și politica într-un unic elan revoluționar. Președinte al Academiei

[21] *Ibid.*, p. 75.

de Ştiinţe a Ucrainei, fondator al Institutului de Biologie şi Patologie Experimentală din Kiev, laureat al Premiului Stalin, deputat în Sovietul Suprem al URSS: recunoaştem tipul de savant transformist sau de activist al ştiinţei care a beneficiat, datorită sprijinului lui Stalin, de o putere considerabilă în societatea sovietică. El a devenit marele specialist comunist în longevitate. Cartea lui *Cum să prelungim viaţa?* a apărut în 1938 şi a avut, în 1950, o ediţie franceză.

Această lucrare prezintă, în primul rând, o amplă trecere în revistă a centenarilor sovietici, cei din Caucaz, desigur, dar şi din toate celelalte regiuni ale ţării. Puteau fi număraţi mai multe zeci de mii, ceea ce nu era departe de vechea statistică a lui Lejoncourt, deşi de data aceasta nici un boier nu a putut fi acuzat de şiretlicuri. Rasa prolifera, era evident şi încurajator.

Nimic mai natural, deoarece fiinţa umană ar fi destinată să trăiască o sută cincizeci de ani şi chiar mai mult în perfectă sănătate. Pentru a ajunge la acest rezultat, Bogomoleţ reia, ca atâţia predecesori, metoda lui Buffon. El înmulţeşte douăzeci sau douăzeci şi cinci cu şapte, ceea ce dă o medie de un secol şi jumătate. În orice caz, „o sută de ani nu constituie un maxim pentru fiinţa umană“[22], lucru de altfel evident, dovedit chiar de mulţimea centenarilor.

Se pune problema de a şti de ce omul nu atinge decât atât de rar această limită de vârstă. Din cauze, explică doctorul, care sunt, în primul rând, sociale. Cum să trăieşti o sută cincizeci de ani într-o societate capitalistă? Exploatarea, foamea, frigul, surmenajul nu permit majorităţii populaţiei să beneficieze de întregul capital al longevităţii. În plus, există motive de ordin biologic, care grupează toate afecţiunile şi bolile ce minează organismul uman.

Cauzele ne duc direct la soluţii. Trebuie început prin abolirea exploatării şi instaurarea egalităţii sociale şi a respectului faţă de muncă. Este exact ceea ce se face în Uniunea Sovietică, iar rezultatul se vede: creşterea numărului centenarilor. Concluzie

[22] *Ibid.*, p. 72.

evidentă: „Numai în condiţiile socialismului mediul social poate fi favorabil sănătăţii şi longevităţii omului."[23]

Şi apoi, trebuie tratate bolile şi fortificat organismul. Acest lucru nu este decât în aparenţă complicat. Pentru că doctorul Bogomoleţ a aranjat totul. Principala lui descoperire este serul citotoxic ce-i poartă numele, celebrul „ser Bogomoleţ". Injectat în ţesutul conjunctiv al organismului, acesta îi stimulează funcţiile, a căror carenţă e cauza multora dintre dereglările biologice. Iată un remediu aproape universal. Prefaţa la ediţia franceză din 1950, datorată profesorului Henri Desoille de la Facultatea de Medicină din Paris, oferă un inventar impresionant al efectelor acestuia. Serul acţiona cu tot atâta succes în tratamentul infecţiilor, al tuturor tipurilor de cancer, al fracturilor şi al anumitor boli mintale. În plus, şi mai ales, el întreţinea longevitatea. Acest tip de tratament putea fi combinat cu transfuzii de sânge, capabile şi ele, în opinia doctorului Bogomoleţ, să vindece afecţiuni foarte diverse, cum ar fi cancerul sau cecitatea.[24]

Sănătate socială, sănătate fizică, iată cheia celor o sută cincizeci de ani (sau mai mult). Totul evolua perfect, în afară de sănătatea doctorului Bogomoleţ. El a murit în 1946, în plin elan creator, la vârsta de şaizeci şi cinci de ani. Pentru un specialist în longevitate, lovitura a fost puţin cam dură.

Din fericire, bătălia împotriva morţii se ducea pe mai multe fronturi. Printre soluţiile propuse, aceea a biologului Nikolai P. Krenke (1892–1939), şi el mort tânăr, prezintă o originalitate incontestabilă. Conform acestei teorii, în fiecare organism se confruntă tendinţe opuse, de îmbătrânire şi întinerire. Deci nu putem vorbi de un mers liniar spre moarte, ci de o mişcare mai complexă în jurul „ciclurilor de vârstă". Krenke se ocupase de plante, dar nimic nu împiedica lărgirea metodei. Aceasta dovedea că bătrâneţea nu era o fatalitate; ea putea fi urmată de o perioadă de întinerire, de o nouă tinereţe.

---

[23] *Ibid.*, p. 80.

[24] *Ibid.*, „Prefaţă" de Henri Desoille, pp. 7–12.

Pe această temă, dispunem de o micuță capodoperă a lui Traian Săvulescu, profesor la Institutul de Agronomie din București și președinte al Academiei Române. Iată ce comunica el în 1952 savanților lui colegi:

„Viteza proceselor de îmbătrânire și întinerire depinde, în mare măsură, de condițiunile externe. Pentru animale și plante, depinde de mediul fizic înconjurător, pentru oameni depinde și de mediul social.

În societatea capitalistă, ciclul de întinerire este brutal întrerupt. Bătrânețea își urmează implacabil drumul rectiliniu și descendent. Copiii și tinerii îmbătrânesc înainte de vreme, bolile sociale grave, crizele economice acute, războaiele decimă populația [...]. Toate acestea sunt semnele unei îmbătrâniri care se termină, inevitabil și înainte de vreme, cu moartea.

În societatea socialistă, factorii sociali, baza economică, relațiunile de producție, suprastructura inhibă îmbătrânirea și accelerează revenirea ciclului tineresc..." (text reprodus din *Studii. Revistă de istorie și filozofie*, ianuarie–martie 1952, p. 28).

Nu s-ar putea exprima mai bine raportul strâns dintre întinerirea lumii și întinerirea ființei umane, adică dintre revoluție și longevitate.

Stalinismul instaurase o mitologie completă, care dubla în orice privință istoria reală și viața obișnuită. Chiar fisurat și din ce în ce mai puțin credibil, discursul fictiv asupra lumii a supraviețuit morții dictatorului roșu, susținut de proiectul transformist inerent doctrinei. Refluxul a fost lent și n-a afectat decât cu totul parțial nucleul ideologiei.

Nici longevitatea n-a făcut excepție. Caucazienii s-au rărit, dar nu au dispărut. O femeie din regiune a fost sărbătorită în 1974 pentru cea de-a o sută patruzecea aniversare; ea a murit în anul următor. Biografia ei, foarte edificatoare, a fost reconstituită minuțios de Sula Benet, în cartea pe care am citat-o. Avea optzeci și cinci de ani când s-a angajat într-o gospodărie colectivă; la o sută patru ani, a făcut o călătorie la Moscova, pentru prima expoziție agricolă din URSS; la o sută douăzeci și opt de ani, continua să muncească... Rapiditatea și priceperea ei o făceau să fie model pentru ceilalți lucrători.

Într-o carte publicată în 1958 sub promiţătorul titlu *À quoi rêvent les savants soviétiques?* (*La ce visează savanţii sovietici?*), Lucien Barnier, ziarist ştiinţific francez, nu uita să menţioneze, printre visele respective, şi întinerirea. Prin injecţii cu novocaină, ruşii le redau oamenilor bătrâni nu numai culoarea părului, ceea ce era cel mai insignifiant lucru, dar şi, mai ales, „speranţa de viaţă lungă", împreună cu „memoria şi capacitatea de muncă".[25]

Prin 1960, obiectivul rămăsese neschimbat: o viaţă de o sută cincizeci de ani, şi fără boli. În anii următori, el a fost revizuit în jos, totuşi a rămas destul de ambiţios: cel puţin un secol pentru copiii care se vor naşte în anul 2000. Viitorul luminos îşi pierdea puţin câte puţin din strălucire, dar continua să ofere cea mai bună dintre lumile posibile.

Şah la moarte

În acelaşi timp, a fost luat cu asalt mecanismul secret al morţii, în speranţa de a-i descoperi rotiţele, ceea ce ar fi permis să fie ţinut sub control sau să fie făcut să funcţioneze în sens invers. Poate că procesul de degenerescenţă este reversibil şi, în acest caz, înaintea omului nou s-ar deschide perspective minunate.

Învierea morţilor s-a numărat printre preocupările curente ale medicinei sovietice. Imediat după război, s-a putut afla că un grup de cercetători pusese la punct o metodă numită (şi nu degeaba) „complexă". Se pompa sânge în arterele pacientului „aproape decedat" şi, în acelaşi timp, i se făcea respiraţie artificială. Războiul a oferit material din abundenţă pentru acest gen de experimente. Soldaţi sovietici au revenit la viaţă la douăzeci de minute după moartea lor clinică. Astfel, e cazul lui Igor, un sergent „ucis" de explozia unei mine chiar în clipa în care batalionul lui intra în Berlin. Supus metodei complexe, după vreo douăzeci de minute Igor a deschis ochii şi a cerut apă. A doua

[25] Lucien Barnier, *À quoi rêvent les savants soviétiques?*, Paris, 1958, pp. 241–242.

zi, prima lui reacție a fost, desigur, să întrebe dacă Armata Roșie cucerise Berlinul.

Un deceniu mai târziu, Lucien Barnier, specialistul în minuni sovietice, prezenta, și pe bună dreptate, învierea ca metodă complementară întineririi. Fenomenul părea deja parțial controlat: „Savanții sovietici au înviat câini la o oră după moartea lor teoretică, maimuțe la douăzeci de minute, și oameni la cinci sau șase minute după aceasta."[26]

O popularizare medicală susținută, mai aproape, de fapt, de propaganda politică decât de știință, prezenta moartea ca pe un rău „vindecabil", care va fi într-o bună zi combătut cu eficacitate. Comentariul de nedepășit în materie îi aparține fizicianului britanic John D. Bernal. Acest savant comunist, foarte la curent cu cercetările confraților săi sovietici, a publicat un articol impresionant în numărul din februarie 1952 al revistei internaționale *Défense de la paix*. Titlul acestuia: *Știința poate sili moartea să dea înapoi*.

Să reținem argumentele avansate: „A vindeca pe bolnavi înseamnă, în fond, a recunoaște propria-ți neputință. O societate cu adevărat sănătoasă nu trebuie să admită boala. Nici bătrânețea, nici boala nu trebuie privite ca un rău inevitabil [...]. Nici moartea nu reprezintă o necesitate absolută, ci numai o necesitate determinată de circumstanțe: când vom cunoaște mai mult, vom putea prelungi viața sau poate chiar înfrânge moartea." Este ceea ce se va petrece într-un viitor mai mult sau mai puțin apropiat „în țările în care oamenii își folosesc inteligența ca să aducă tuturor bunăstare, un suflu nou, o cultură nouă, mai precis în Uniunea Sovietică și în China".[27]

„Eliminarea morții", iată un pas decisiv pe care Condorcet nu îndrăznise să-l facă. El avusese chiar grijă să precizeze că „omul nu va deveni nemuritor". Chiar literatura de *science-fiction*

---

[26] *Ibid.*

[27] John D. Bernal, *Știința poate sili moartea să dea înapoi*, în *În apărarea păcii* (ediția românească a revistei internaționale *Défence de la paix*), februarie 1952.

mersese rar atât de departe. Dar un fizician îmbătat de timpurile noi putea s-o facă (aşa cum o făcuse deja Bernard Shaw). El vorbea în numele unei revoluţii ce reprezenta o etapă superioară faţă de tot ceea ce umanitatea visase şi realizase de-a lungul istoriei sale.

Boala rămânea un „privilegiu" burghez, şi moartea, poate, la fel. Aceste carenţe proiectau pe plan biologic eşecurile organismului social. La societate bolnavă, individ bolnav. La societate sănătoasă, individ sănătos. La sistem politic ce se anunţa ca nemuritor, individ, poate, nemuritor. Longevitatea flirtase totdeauna cu ideologia; de data aceasta, ea se lăsa pur şi simplu posedată de aceasta din urmă.

O povestire de *science-fiction*, publicată în 1958 de Valentina Juravliova sub titlul *Lupta împotriva timpului*, e ilustrarea perfectă a logicii comuniste a nemuririi. Funcţiile vitale ale unui medic atins de o boală incurabilă sunt întrerupte (prin frig) vreme de nouăsprezece ani. Între timp — destul de repede, totuşi! —, comunismul a triumfat şi, destul de logic, nu mai există boli. Este momentul reanimării muribundului. Acesta îşi priveşte cu surprindere medicul curant, care aparent nu îmbătrânise deloc. Explicaţia e simplă: „Am învins bătrâneţea. S-a crezut că e vorba de un proces ireversibil. Am dovedit că, dimpotrivă, procesul e reversibil. Deocamdată, între limitele anumitor condiţii; cu timpul, îl vom învinge complet. Dar aceasta nu e singura minune. Când vei ieşi din spital, nu vei mai recunoaşte lumea. E comunism!"

Astăzi, putem să zâmbim; putem să ne indignăm. Dar, mai ales, ar trebui să încercăm să înţelegem. Acest paroxism al longevităţii explică, mai bine decât orice alt argument, seducţia exercitată de comunism şi, în special, de manifestările lui pure şi dure, ca stalinismul şi maoismul. Omul a visat dintotdeauna la o altfel de lume şi la o condiţie umană mai reuşită, detaşată de servituţile ancestrale. Noua societate părea capabilă să-i întruchipeze visul şi să proiecteze umanitatea într-o lume unde totul va fi diferit. Era momentul să se scoată cuvântul imposibil din vocabular, inclusiv din vocabularul ştiinţific.

Această speranţă care venea de departe şi părea aproape materializată explică forţa şi persistenţa iluziei, în ciuda dezminţi-

rilor produse de istoria reală. Nimic nu este mai dureros decât demitificarea unui basm. Nimic nu este mai neplăcut decât renunţarea la o utopie. Să fim indulgenţi cu Bernard Shaw; avea şi el nevoie, ca toată lumea, să creadă în ceva.

Estul părea bieţilor muritori din Occident (cel puţin, celor mai naivi dintre aceşti muritori) ca o sursă inepuizabilă de tinereţe. Cu „uzina de centenari" a doctorului Ana Aslan, Bucureştiul făcea concurenţă Moscovei. Un salt în capitala românească, dublat de un tratament cu „gerovital" (medicament pe bază de procaină), părea cea mai bună metodă pentru refacerea sănătăţii şi eventual pentru o nouă tinereţe. „M-au întinerit în România, ne asigura o ziaristă franceză în 1973. Pentru 2 740 de franci cu toate serviciile incluse, puteţi să vă îmbarcaţi pentru clinica-minune a doctorului Ana Aslan, la Bucureşti, care deţine secretul fântânii tinereţii." Contrastul dintre mediul românesc sănătos şi mizeriile cotidiene ale Occidentului era subliniat cu forţă. „În avionul care zboară către Paris, îmi fac bilanţul şederii mele în clinica Dr. Aslan. Cu siguranţă, cura a fost pentru mine benefică: de o săptămână, simt o vitalitate pe care vacanţa de o lună din vara aceasta nu mi-o oferise [...]. Sosirea la Le Bourget mă face să plonjez din nou în problemele cât se poate de pariziene. După ce am aşteptat un taxi care nu mai venea, gust din nou circulaţia dificilă de pe bulevardele periferice [...]. Ei bine, am terminat-o cu întinerirea!"[28]

Din păcate, statistica spunea altceva. În ţările comuniste, speranţa de viaţă bătea pasul pe loc şi chiar regresa, în timp ce în Vest creştea. Foarte explicabil, de altfel, prin condiţiile grele de muncă, hrana mediocră, asistenţa medicală insuficientă... Astăzi, decalajul dintre spaţiul ex-comunist şi Occident este de aproape zece ani (evident, în favoarea celui din urmă). Nemaipomeniţii caucazieni au dispărut: probabil, morţi de bătrâneţe. Cui vrea să trăiască mult, i-aş recomanda mai degrabă o metropolă occidentală decât muntele caucazian (ca să nu mai vorbim de Moscova sau de Bucureşti)!

---

[28] Noëlle Namia, *On m'a rajeunie en Roumanie*, în *Paris Match* (1973).

Optsprezece specii umane şi două miliarde de ani: viitorul după Stapledon

În ultimele două secole, spaţiul şi timpul s-au amplificat fără încetare. Atâta timp cât Pământul nu era încă explorat în întregime, orizonturile îndepărtate ale planetei noastre erau cele care stimulau imaginaţia în primul rând. Apoi, spaţiul cosmic a devenit treptat un teren privilegiat al imaginarului şi, în cele din urmă, a ajuns să reprezinte o componentă semnificativă a conştiinţei omului actual. Pe la 1900, interesul suscitat de „Pământurile din cer" (expresia îi aparţine lui Flammarion) atingea punctul maxim. A fost marea epocă a marţienilor şi a unei multitudini de ipoteze ştiinţifice şi de ficţiuni literare pe tema lumilor şi a călătoriilor îndepărtate. O idee îndrăzneaţă prindea deja formă: destinul omului nu se oprea la graniţele Pământului.

Conform Bibliei, Pământul şi omenirea nu existau decât de câteva milenii (anul Creaţiei: 4004 înainte de Cristos, după James Usher, calcul care a rezistat până în secolul al XIX-lea), iar sfârşitul era poate şi mai aproape. În secolul al XVIII-lea, Buffon propunea pentru Pământ o vechime de şaptezeci şi cinci de mii de ani, iar pentru viaţa terestră patruzeci de mii; aceasta urma să se stingă în o sută şaizeci şi opt de mii de ani. Spre mijlocul secolului al XIX-lea, geologul britanic Charles Lyell aprecia deja vârsta planetei noastre la două sute patruzeci de milioane de ani. Astăzi, cifra avansată este de aproape cinci miliarde de ani! Omul a câştigat şi el în vechime. Secolul al XIX-lea a descoperit preistoria. A rezultat o epocă a umanităţii fixată la început la circa o sută de mii de ani, apoi la câteva sute de mii de ani şi, în fine, la peste un milion sau câteva milioane de ani. În mod simetric, viitorul a câştigat şi el în amploare. Pentru Flammarion, viaţa dura de zece milioane de ani şi avea înainte, inclusiv pentru om, încă zece milioane de ani. Călătorul în timp al lui Wells este martorul sfârşitului vieţii terestre peste treizeci de milioane de ani. Astăzi, viitorul Pământului este apreciat la miliarde de ani (interval la fel de lung ca şi trecutul lui); teoretic, umanitatea are

şanse să parcurgă acest interval, dacă nu va degenera sau nu va pieri într-un cataclism.

Mai mult decât atât, spaţiul şi timpul nu mai erau cadrele unui decor fix. Ele au fost fecundate de cele două idei-forţă ale secolelor al XIX-lea şi al XX-lea: *evoluţia* (în sens biologic) şi *progresul* (în sens tehnologic, social şi moral), dar şi de contrariul acestora, tema *degenerescenţei* sau a *decadenţei*. Astfel, specia umană era supusă unor schimbări permanente, cauzate de acţiunea factorilor naturali, dar, de la un punct încolo, şi de capacitatea presupusă a omului de a-şi modifica propria natură. Wells şi-a imaginat omul din anul 1000000 sub forma unei caracatiţe: cap mare (dezvoltarea creierului), corp redus la minimum (diminuarea funcţiilor animale) şi un mănunchi de tentacule. Un al doilea scenariu, plasat de Wells în anul 802701, îşi imagina bifurcarea umanităţii în două specii diferite (şi la fel de degenerate). În ambele cazuri, nu acţionaseră decât forţele evoluţiei; dar îşi croia drum (am putut deja s-o constatăm la Shaw sau în experienţa comunistă) ideea că, în loc să aştepte rezultatele acestei lungi înaintări şi să se supună deciziilor arbitrare ale naturii, omul ar trebui să acţioneze în conformitate cu propriul proiect şi să se transforme pe sine.

Toate aceste tendinţe se întâlnesc în lucrarea scriitorului britanic Olaf Stapledon (1886–1950), *Last and First Men* (*Ultimii şi primii oameni*), publicată în 1930.[29] Acest amplu text aparţine evident literaturii de ficţiune, dar privirea asupra viitorului este aceea a unui istoric şi filozof. Expansiunea timpului, perfecţionarea teoriei evoluţioniste şi balansul (atât de caracteristic epocii) între determinism şi voluntarism, ca şi între progres şi decadenţă, îşi găsesc la el o expresie remarcabilă. Pentru Wells, un milion de ani era deja mult. Stapledon îşi propune să povestească istoria omului în cele două miliarde de ani care urmează. Pentru Wells, evoluţia ducea la apariţia a una sau două specii umane. Stapledon înşiruie în faţa noastră nu mai puţin de optsprezece specii (în plus, cu o multitudine de subspecii sau variante

[29] Olaf Stapledon, *Les derniers et les premiers*, Paris, 1972.

de tranziţie). La Wells, calea evoluţiei mergea drept. Stapledon îşi imaginează nenumărate rute care se întretaie, ducând în toate direcţiile, urcând şi coborând, creând şi recreând fără încetare oameni, supraoameni sau suboameni. Este o istorie ciclică, al cărei sens global rămâne însă ascendent. În sfârşit, Wells reprezintă încă o fază în care natura rămânea stăpâna jocului, iar acţiunea ei era lentă. Pentru Stapledon, evoluţia este determinată în egală măsură de datele biologice şi de mediu, ca şi de acţiunea conştientă şi orientată a omului. Wells exprima opinii revoluţionare pentru sfârşitul secolului al XIX-lea. Doar treizeci de ani separă romanele lui de pionierat de cartea lui Stapledon. Dar ce schimbare în maniera de a vedea lucrurile! S-ar spune că nu este decât literatură. Dar tocmai literatura este cea care exprimă visele şi proiectele în starea lor de puritate ideală; după aceea, ştiinţa face ce poate.

În zece milioane de ani, Terra va aparţine „celui de-al doilea om", descendentul nostru direct. Ne seamănă, dar este mai reuşit: statură mai înaltă, craniu mai mare, speranţă de viaţă estimată la două sute de ani. Puţin dezamăgitor, am putea spune, ca proiect de longevitate. Este ceea ce promiteau Haller şi Hufeland aproape pentru mâine; dar mai bine mai târziu decât niciodată. Cel puţin, avem ocazia de a constata pe viu noua distribuţie a vârstelor vieţii, desfăşurate pe o longevitate de două secole. Pentru „al doilea om", pubertatea începe la douăzeci de ani, maturitatea survine spre cincizeci; spre o sută nouăzeci de ani, forţele lui încep să slăbească, şi moare destul de repede, înainte de a cunoaşte adevărata bătrâneţe.

În schimb, oamenii din cea de a treia specie au o viaţă relativ scurtă, limitată la şaizeci de ani. Această regresie a longevităţii este compensată de alte calităţi şi realizări. Ei sunt cei care inventează, prin manipulare biologică, o specie semiartificială: al patrulea om. Acesta nu e decât un „imens creier", de dimensiuni cu adevărat gigantice, închis într-un turn de beton („craniul") şi deservit de un ansamblu de tuburi, circuite electrice şi mecanisme de toate felurile. De o inteligenţă mare, dar rece, manifestând, în calitate de creier pur, o curiozitate extremă faţă de

tot ce există, dar lipsit de orice sentiment sau preocupare morală, al patrulea om devine stăpânul planetei, reducând la servitute specia anterioară, care-l crease. Teoretic, este nemuritor. Această specie se înmulţeşte singură până la o populaţie de zece mii de indivizi, fiecare închis în turnul său şi comunicând prin telepatie.

Conştient atât de puterea, cât şi de slăbiciunea sa (absenţa corpului şi a calităţilor umane care depind de acesta), al patrulea om îl creează, la rândul lui, pe al cincilea om, pe care încearcă să-l echilibreze cât mai bine. După care, el piere, exterminat de acesta din urmă! Al cincilea om seamănă, dar mai perfecţionat, cu a doua specie (şi, mai mult sau mai puţin, cu a noastră): statură uriaşă (de două ori mai mare decât omul actual) şi creier mare (dar la scara unui corp uman de constituţie normală). El debutează cu o speranţă de viaţă de trei mii de ani, pentru a atinge ulterior, prin perfecţionări succesive, cincizeci de mii! El este cel care părăseşte Pământul (ameninţat de o ciocnire cu Luna), pentru a se instala pe Venus.

Istoria „venusiană" a omului durează puţin mai mult decât istoria lui terestră. Una dintre speciile următoare schimbă pentru ultima dată locul, migrând pe Neptun. Acolo, se dezvoltă a optsprezecea (şi ultima) specie umană, cea mai remarcabilă dintre toate prin capacităţile ei fizice, intelectuale şi sentimentale. Şi, de asemenea, prin longevitatea ei: două sute cincizeci de mii de ani, un fel de seminemurire. Nemurirea propriu-zisă nu e însă atinsă niciodată. În mod paradoxal, aceşti oameni, a căror viaţă se întinde pe zeci sau sute de mii de ani, sunt şi mai tulburaţi de sentimentul morţii decât specia noastră efemeră. A muri în pragul nemuririi pare o nedreptate mai gravă decât moartea cotidiană, această moarte „familiară" care însoţeşte omul actual încă din ziua naşterii lui. Dar, pe de altă parte, tocmai moartea este aceea care dă totdeauna sens vieţii.

Ultimul om sfârşeşte în mod neaşteptat şi, la urma urmelor, nedrept. O explozie cosmică provoacă radiaţii care afectează iremediabil Soarele, planetele şi viaţa. Este pur şi simplu sfârşitul, acceptat cu stoicism de aceste fiinţe de esenţă superioară.

După ce a inovat pe toate planurile, Stapledon îi refuză ultimului om o barcă de salvare, devenită între timp extrem de banală: migraţia dincolo de graniţele sistemului solar, în galaxia noastră sau în una dintre celelalte galaxii. Din acest punct de vedere, el continuă secolul al XIX-lea: omul rămâne încă închis între limitele lumii noastre planetare.

Satelitul lui Jameson

În 1958, profesorul Jameson a reuşit să pună la punct o tehnică ce ar fi trebuit să permită corpului său să rămână după moarte intact un timp nedefinit. E vorba de închiderea lui într-o mică navă spaţială lansată pe orbită în jurul Pământului, vidul spaţiului protejând carnea de orice degradare. Voinţa îi este pusă în practică. Timp de patruzeci de milioane de ani, profesorul îşi îndeplineşte destinul postum de „satelit". Umanitatea a dispărut între timp şi Pământul a devenit pustiu. Satelitul este, în cele din urmă, descoperit de o expediţie interstelară a zoromilor, specie care locuieşte pe planeta Zor, situată la milioane de ani-lumină de sistemul nostru solar. Zoromii au renunţat de mult la corpul lor, păstrând numai creierul, închis într-o carcasă metalică şi deservit de prelungiri artificiale (patru picioare, şase braţe, mai mulţi ochi etc.). Ei comunică prin telepatie. Şi, mai ales, sunt nemuritori. Recuperat de aceste creaturi curioase, creierul profesorului Jameson este reanimat şi introdus în una dintre aceste maşini. Astfel, profesorul (sau mai bine spus creierul lui) revine la viaţă pentru a începe o existenţă de nemuritor.

Am rezumat povestirea *The Jameson Satellite* (*Satelitul Jameson*), publicată de scriitorul american Neil R. Jones în 1931 (şi urmată de circa douăzeci de alte episoade, până în 1951).[30] Suntem departe de calitatea scrisului lui Wells sau de rigoarea dialectică a argumentaţiei lui Stapledon. „Dosarul Jameson" ocupă

[30] *The Jameson Satellite* a fost publicată în revista *Amazing Stories*, numărul din iulie 1931. Toată seria poate fi urmărită în Neil R. Jones, *The Planet of the Double Sun*, New York, 1967.

totuşi o poziţie interesantă în imaginarul longevităţii. El face sinteza mai multor tendinţe şi se găseşte, la rândul lui, la originea unor dezvoltări ulterioare.

În primul rând, e vorba despre proiectul de a conserva corpul în stare de moarte aparentă, pentru a fi reanimat într-un viitor mai mult sau mai puţin îndepărtat. Ne amintim de interesul manifestat în secolul al XVIII-lea pentru această metodă de călătorie în timp şi, în special, de povestea crapilor congelaţi şi decongelaţi de John Hunter. „Experienţa" a fost reluată în 1890 de scriitorul francez Louis Boussenard, care şi-a imaginat, într-un mic roman intitulat *10 000 ans dans un bloc de glace* (*10 000 de ani într-un bloc de gheaţă*), întoarcerea la viaţă a unui explorator arctic prins între gheţuri în 1886; zece mii de ani mai târziu, în 11886, el este descoperit de urmaşii omului actual care, între timp, evoluaseră mult (mai repede decât la Wells): „capete mari" susţinute de un corp fragil, în plus având darul levitaţiei. Este, evident, o supravieţuire întâmplătoare (de altfel, ca şi la Jameson). Dar am menţionat deja povestirea sovietică (ulterioară celei a lui Jones), în care conservarea corpului prin frig a fost utilizată ştiinţific în scop terapeutic.

În al doilea rând, trebuie să remarcăm o „discriminare pozitivă" a creierului faţă de restul corpului. Aceasta exprimă, la rândul ei, o tendinţă ilustrată de mai mulţi autori. Am văzut cum Wells, Stapledon sau Shaw, fiecare în felul lui, apreciau dezvoltarea creierului (adică a gândirii pure şi a conştiinţei) şi diminuarea corespunzătoare a funcţiilor „animale" ca una dintre consecinţele probabile ale evoluţiei. Numai creierul era cel care merita cu adevărat să devină nemuritor. Sexul şi hrana erau bune pentru ca omul să se amuze în intervalul unei vieţi obişnuite; pentru eternitate, ajungea inteligenţa (viziune care prelungea într-un registru secularizat acel „dincolo" spiritualizat al religiilor). În aceeaşi ordine de idei, Auguste Comte exprimase o idee interesantă (corespunzând idealului său de asceză şi spiritualizare); după părerea lui, creierul ar fi fost capabil să „folosească

două corpuri şi poate chiar trei"[31] (era pe vremea când marea majoritate a oamenilor mureau la o vârstă mai puţin avansată decât astăzi şi putea exista iluzia conform căreia creierul rămânea încă tânăr într-un corp uzat; în zilele noastre, pare să se profileze mai degrabă modelul invers: corpul durează, în timp ce din ce în ce mai des creierul este cel care cedează). O soluţie insolită a fost găsită de scriitorul belgian Marcel Thiry; într-o povestire intitulată *Le concerto pour Anne Queur* (1949), el imaginează o metodă pentru a învia morţii, conservând numai creierul şi scheletele. Rezultatul ar fi o umanitate cu un aspect mai puţin agreabil, dar spiritualizată în cel mai înalt grad, înţeleaptă şi dreaptă.

În sfârşit, un alt punct marcat de aventurile profesorului Jameson este eliminarea barierelor spaţiului (chiar atunci Stapledon interzicea ultimului său om să depăşească graniţele sistemului nostru solar). Astfel, infinitatea spaţială merge mână în mână cu infinitatea temporală. Nemurirea ar fi insuportabilă într-un spaţiu închis. Ea nu se acordă pe deplin decât cu capacitatea oferită omului de a parcurge un spaţiu infinit într-o aventură a cunoaşterii care nu se va sfârşi niciodată.

Personajul fictiv Jameson va avea moştenitori reali. Voi reveni asupra acestui subiect.

Doi adversari ai lui Matusalem: Karel Čapek şi Aldous Huxley

Dar există, ca întotdeauna, şi cei care nu-şi doresc aşa ceva. Adversari ai progresului sau, pur şi simplu, apărători ai bunului-simţ?

La un an după G.B. Shaw şi dându-i evident replica, scriitorul ceh Karel Čapek (1890–1938) oferă longevităţii prilejul să urce pe scenă în piesa lui *Reţeta Makropoulos*[32] (1922). Eroina lui Čapek este o tânără femeie de... trei sute treizeci şi şapte de

---

[31] Jean-François Braunstein, *op. cit.*, p. 298.

[32] Karel Čapek, *Teatru*, trad. rom. de Tantzi Economu şi Alexandra Toader, Editura pentru Literatură Universală, Bucureşti, 1968.

ani. Născută în 1585, ea beneficiase de o rețetă prescrisă de tatăl ei, medicul grec Makropoulos, împăratului Rudolf II. Această rețetă de viață lungă fiind posibil de reînnoit după expirarea intervalului prevăzut de trei secole, se pune problema pentru „bătrâna tânără femeie" să repete operațiunea. Câteva persoane din anturajul ei au aflat, la rândul lor, despre celebrul document. A urmat o lungă dezbatere. Soluția generoasă ar fi fost să-i fie oferită lumii întregi posibilitatea de a profita. S-a exprimat și o soluție elitistă: să se păstreze rețeta pentru un grup restrâns (o „aristocrație a longevității"), care și-ar asigura astfel dominația asupra celorlalți. Dar, deși foarte interesați la început, protagoniștii devin, puțin câte puțin, conștienți de riscurile unei vieți prelungite în exces. Beneficiara experienței le împărtășește grija ei fără leac. Desigur, ei îi este frică de moarte, și, cu toate acestea, invidiază soarta obișnuită a muritorilor. Sentimente, pasiuni, tot ceea ce dă sens condiției umane se înscriu în interiorul unei longevități normale, adică a unei vieți pândite de moarte, dar, în același timp, valorizându-se prin ea. Nimic din acești fermenți nu rămâne într-o existență multiseculară. Nimic nu mai are valoare pentru cel care traversează imperturbabil fluviul timpului. Acest fel de indiferență este mai rău decât moartea. Concluzie paradoxală: în absența morții, viața noastră ar deveni de netrăit. Se hotărăște arderea „rețetei Makropoulos", purtătoarea unei false speranțe. Singura opțiune înțeleaptă este aceea de a accepta viața așa cum este.

În literatura britanică, fiecare secol este marcat de câte un specialist în „antilongevitate". Swift în secolul al XVIII-lea, Besant în cel de-al XIX-lea..., seria este completată în secolul al XX-lea de Aldous Huxley. Acesta reconstituie mitul longevității într-un roman publicat în 1939, sub titlul *After Many Summers Dies the Swan* (*După multe veri moare lebăda*). Protagoniștii narațiunii sunt miliardarul american Stoyte, dornic să-și prelungească zilele, și doctorul Obispo, care-l tratează cu un extract de floră intestinală de crap, pește cunoscut pentru viața sa lungă. Dar această metodă revoluționară fusese deja aplicată, pe el însuși și pe guvernanta lui, de un conte englez, spre sfârșitul secolului al XVIII-lea. Timp de zeci de ani, contele se

delectase îngurgitând intestine crude de peşte. Rezultat magnific: la optzeci şi unu de ani, bătrânul întinerit reuşeşte performanţa de a deveni tatăl a trei copii nelegitimi. În urma declanşării scandalului de familie, trebuie să se izoleze într-un apartament amenajat în pivniţa casei sale. Acolo-l găsesc americanii noştri. Ei pot constata victoria incontestabilă a medicinei: într-adevăr, merge! La peste două sute de ani, contele este în plină formă; tovarăşa lui, fosta guvernantă, la fel. Ei par să se distreze bine, totuşi într-un mod cam zgomotos şi cam brutal. De fapt, ceva nu e în regulă. Adevărul iese repede la iveală: amândoi au înnebunit şi au coborât scara biologică, ajungând la nivelul maimuţelor.

Se pare că, şi când maşinăria umană durează, mintea n-o urmează. Trebuie să plătim longevitatea printr-o regresie intelectuală. Gravă dilemă pentru miliardarul nostru: el va avea de ales între moartea pe termen scurt şi viaţa fără griji a unui om-maimuţă. Candidatul la nemurire găseşte puterea de a avansa un ultim argument timid în favoarea celei de a doua soluţii: „Au aerul că nu se plictisesc. Vreau să spun: în felul lor, desigur!"

Vom observa că nici Huxley, şi nici Čapek nu-şi propun să contrazică proiectul biologic în sine. Ei acceptă posibilitatea unei vieţi întinse pe mai multe secole. Dar cum ar fi o astfel de viaţă? Ar merita ea oare cu adevărat să fie trăită? Pentru ei — în versiuni diferite — longevitatea extremă duce direct la dezumanizare. Pentru Şhaw, dimpotrivă, ea era singura cale spre dezvoltarea omenirii. Două discursuri divergente despre subiectul nostru: două discursuri opuse privind destinul fiinţei umane.

Capitolul 7

Religia sănătății (sfârșitul secolului al XX-lea și începutul mileniului al III-lea)

Moartea în retragere

În zilele noastre, totul se schimbă extrem de repede. Occidentul este pe cale de a inventa un sistem de civilizație cu totul nou față de toate celelalte sinteze culturale pe care le-a cunoscut istoria. Speranța de viață a evoluat, la rândul ei, într-un mod spectaculos. Imaginarul longevității și proiectele corespunzătoare au urmat-o.

Pe la 1900, speranța de viață în Vest abia depășea patruzeci și cinci de ani. În 1950, ea atinsese șaizeci și șase de ani. Astăzi, în majoritatea țărilor occidentale ea se situează între șaptezeci și șapte și optzeci de ani. Astfel, s-au câștigat circa treizeci de ani în intervalul unui secol. Această creștere se datorează, în principal, scăderii mortalității infantile (încă însemnată la 1900, chiar și în categoriile favorizate), dar exprimă și creșterea efectivă a duratei vieții: mai multe persoane ating o vârstă avansată. Am remarcat deja că, în termeni statistici exprimând speranța de viață, 1800 era mai aproape de preistorie decât de 1900. La rândul nostru, suntem deja mai departe de 1900 decât era 1900 față de epoca de piatră.

În fiecare an, viața umană câștigă trei luni în cursa eternității. În acest ritm, nemurirea nu e o chestiune a zilei de mâine, dar suta de ani pare deja aproape. În 1950, Franța avea două sute de centenari; în 1995, ei erau cinci mii, zece mii în anul 2000, paisprezece mii în 2004... și previziunile pentru 2050 avansează cifra de o sută șaizeci și cinci de mii (este adevărat că majoritatea centenarilor mor tineri, adică imediat ce au depășit pragul celor o sută de ani).

Timp de milenii, a existat un fel de „familiarizare" cu moartea. Până la începutul secolului al XX-lea, se murea încă mult în familii: copiii, tinerii... Astăzi, acest lucru aproape că nu se mai întâmplă. Moartea s-a rărit şi, în consecinţă, am pierdut obiceiul de a muri. Cândva familiară, moartea a devenit străină. Din acest punct de vedere, secolul al XX-lea a marcat o cotitură în istoria umanităţii. După creşterea speranţei de viaţă din secolul al XIX-lea, asistăm deja la o revoluţie: o revoluţie datorată, desigur, progreselor medicinei, dar mai cu seamă îmbunătăţirii generale a condiţiilor de viaţă şi, în special, unei igiene mai bune. În această privinţă, *apa curentă* este una dintre cele mai mari realizări din istorie, la egalitate cu cele mai vestite descoperiri ştiinţifice.

Trebuie să mai luăm în considerare alte două aspecte. Pe de o parte, afirmarea crescută a longevităţii feminine; în ţările dezvoltate, diferenţa dintre bărbaţi şi femei în ceea ce priveşte speranţa de viaţă e astăzi de patru până la opt ani în favoarea ultimelor (de exemplu, în Franţa, în 2003, 82,9 ani faţă de 75,9). S-a făcut, în sfârşit, dreptate! Considerate de o lungă tradiţie ca mai puţin performante în materie de longevitate decât bărbaţii, femeile (eliberate parţial de vechile servituţi biologice) dovedesc la acest capitol o superioritate incontestabilă (atât la nivelul mediilor, cât şi la cel al recordurilor absolute). Vestea bună (pentru bărbaţi) este că această diferenţă, care a atins un maximum prin 1980, tinde astăzi să se reducă (8,2 ani în Franţa în anii 1980, şapte ani în 2003, în majoritatea celorlalte ţări occidentale diferenţa fiind mai mică). Explicaţia fenomenului: femeile au un avantaj biologic, dar contează şi comportamentele; în ultima vreme, bărbaţii se pare că au devenit mai înţelepţi: mai puţin tutun, o hrană mai sănătoasă... şi iată deci recompensa.

Pe de altă parte, atât pentru bărbaţi, cât şi pentru femei, bătrâneţea soseşte mai târziu. Este atât o problemă de biologie, cât şi una de mentalităţi. În secolul al XIX-lea, menopauza intervenea, în medie, spre vârsta de patruzeci şi cinci de ani; astăzi, ea vine, de obicei, dincolo de cincizeci de ani. Un bărbat sau o femeie de şaptezeci de ani se găsesc aproape în poziţia celor care

aveau cincizeci de ani în secolul al XIX-lea. Ei au o stare de sănătate efectiv mai bună decât persoanele având o vârstă similară în trecut, dar și comportamentul lor este mai „tânăr", și nu mai par bătrâni în ochii celorlalți.

Moartea bate în retragere. În fapte, dar și mai mult în imaginar. În zilele noastre, ea pare să-și fi pierdut orice conotație pozitivă. Aceasta este ceva cu totul nou. Generațiile precedente au căutat mereu un anumit echilibru între valorile vieții și semnificația morții. Pentru religii și, mai ales, pentru creștini, moartea nu era decât un nou început, o ușă deschisă spre absolut. În cel mai rău caz, ea apărea chiar ca o eliberare. Această moarte „salutară" pare să corespundă tot mai puțin mentalităților de astăzi. Chiar printre credincioși, cred că puțini sunt cei care și-ar sacrifica viața pe pământ pentru o lume de dincolo problematică. Viața s-a laicizat aproape în întregime, ceea ce pune noțiunea de dincolo și implicit moartea într-o poziție inconfortabilă.

Pe lângă religie, existau și alte moduri de a da valoare morții și mai ales de a da vieții un sens superior prin moarte. „Tânărul Werther", eroul lui Goethe, a exprimat, prin sinucidere, intensitatea iubirii sale; această sinucidere „literară" avea să inaugureze o întreagă modă romantică, inclusiv sinucideri efective. Între onoare și viață, regula cel puțin proclamată, dacă nu totdeauna aplicată, acționa în favoarea onoarei (să-l ucizi pe adversar sau să te sinucizi). Și pe urmă, ce poate fi mai nobil decât să-ți verși sângele pentru o cauză nobilă și, în special, pentru patrie? În definitiv, ieșirea din scenă — așa cum spusese deja Seneca — conta poate mai mult decât însăși existența. Ea marca definitiv calitatea unei biografii.

Acele timpuri spiritualizate și eroice par să fi trecut. Astăzi, „omului occidental" nu-i mai place să moară, și pace. Nici o ideologie, nici chiar ideologia națională responsabilă de atâtea măceluri, nu mai e suficient de convingătoare pentru a i se face cadou viața cuiva. Războiul însuși a devenit o chestiune de profesioniști. Dimpotrivă, singura ideologie care se afirmă cu forță este cea a *sănătății*: sănătatea mediului înconjurător, sănătatea planetei, sănătatea individuală (luptă împotriva bolilor, prelungire

a vieţii şi a tinereţii). Psihoza „vacii nebune" şi, mai recent, a gripei aviare, e simptomatică. Nimic nu mobilizează mai mult opinia publică decât frica de boală şi de moarte. Noua frontieră a secolului al XXI-lea se anunţă a fi cea a biologiei şi a ecologiei. Este deja aproape o nouă formă de religie.[1]

Romanele nemuririi

Merită să aruncăm o privire şi în literatură.[2] Am putut deja să constatăm că longevitatea, ca temă literară, a fost în general însoţită de tema complementară a morţii, considerată ca soluţie necesară. În povestirea sa *The Mortal Immortal* (*Nemuritorul muritor*) (publicată în 1833), Mary Shelley a evocat drama unui om condamnat să trăiască veşnic şi care, ajuns la vârsta de trei sute douăzeci şi trei de ani (încă tânăr pentru un nemuritor), priveşte, cu spaimă, spre eternitatea care urmează. Moartea trebuie să vină cât mai târziu posibil (este dorinţa legitimă de longevitate), şi totuşi ea trebuie să vină; dacă nu, viaţa ar deveni de nesuportat şi, mai rău încă, ea n-ar mai avea nici un sens. Ca şi în povestirea *Nemuritorul* (*El Immortal*, 1949) a lui Jorge Luis Borges, în care cititorul are surpriza de a descoperi nemurirea printre oamenii cei mai primitivi: troglodiţii africani, menţionaţi de autorii antici, trăind ascunşi în crăpături ale pământului şi hrănindu-se cu şerpi. Soluţie paradoxală, dar logică, determinată

[1] Cu privire la această nouă „religie", a se vedea Lucien Sfez, *La santé parfaite. Critique d'une nouvelle utopie*, Paris, 1995 şi *L'utopie de la santé parfaite*, Colocviu la Cerisy, ed. Lucien Sfez, Paris, 2001.

[2] Nemurirea ca temă literară face obiectul culegerii *Death and the Serpent. Imortality în Science Fiction and Fantasy*, editată de Carl B. Yoke şi Donald M. Hassler, Westport, CT-London, 1985. În ceea ce urmează, am folosit, mai ales, articolele lui Nick O'Donohoe, *Condemned to Life*: The Mortal Immortal *and* The Man Who Never Grew Young, pp. 83–90; Joseph Sanders, *Dancing on the Tightrope: Immortality in Roger Zelazny*, pp. 135–143; Theodore Krulik, *The Disease of Longevity: James Gunn's* The Immortals, pp. 175–183; Gregory M. Shreve, *The Jaded Eternals: Immortality and Imperfections in Jack Vance's* To Live Forever, pp. 185–191.

de o eternitate care nu duce nicăieri. Troglodiții s-au închis în sine, detașându-se de orice contact cu lumea și chiar cu semenii lor. Pentru ei, totul este egal, nimic nu mai are importanță. Moartea cât mai curând! Homer, devenit și el nemuritor după ce a băut din apa unui fluviu care traversează țara troglodiților, își petrece nenumărate veacuri căutând fluviul „opus", a cărui apă i-ar reda dreptul de a muri (și, din fericire pentru el, în cele din urmă îl găsește).

Mi se pare că, sub acest aspect, putem constata o oarecare evoluție. Literatura nemuririi scrisă în ultimele câteva zeci de ani rămâne încă evident împărțită între „pentru" și „contra". Dar „pentru" marchează puncte. Nemurirea pur și simplu este deja evocată ca soluție care n-ar fi neapărat rea, dimpotrivă. Roger Zelazny, unul dintre cei mai influenți scriitori americani de *science-fiction*, s-a pronunțat asupra acestei probleme în romanul său *This Immortal* (*Acest nemuritor*) apărut în 1966. Eroul lui (numit provizoriu Conrad) traversează secolele, schimbându-și periodic numele și identitatea pentru a trece neobservat printre muritori. Pare evident că nu se plictisește. Viața lui interminabilă este mereu diferită, s-ar spune o sumă de mai multe vieți. Secretul ar fi deci acela de a concepe nemurirea sub aspectul unei creativități continue, capabilă să confere vieții o motivație permanentă.

The Immortals (*Nemuritorii*) (1968) de James Gunn lasă să se întrevadă fezabilitatea proiectului (un tânăr prezintă un fel de imunitate față de moarte, transmisă apoi, prin transfuzie, altor personaje). Intriga acestei serii de aventuri nu judecă imortalitatea ca bună sau rea în sine; totul depinde de utilizarea pe care înțelegem să i-o dăm.

În romanul lui Robert Silverberg, *The Book of Skulls* (*Cartea craniilor*) (1972), patru tineri se lansează și ei în căutarea vieții veșnice. Își vor face ucenicia într-o sectă pierdută în mijlocul deșertului Arizona, urmând o metodă mai aproape de spiritualizarea taoistă decât de mijloacele antiîmbătrânire ima-

ginate de societatea tehnologică. În sfârşit — era regula jocului —, doi dintre ei pier, iar ceilalţi doi ajung în rândurile nemuritorilor. (Dar cine ar putea să-i garanteze unui „nemuritor" nemurirea lui? Atâta timp cât nu eşti mort, eşti încă în viaţă, cum ar spune La Palisse, aceasta e singura certitudine. Cel care încă mai trăieşte nu este neapărat nemuritor. Poate că va muri mâine... sau peste o mie de ani.)

Să reţinem, în orice caz, concluzia romanului lui Jack Vance, *To Live Forever* (*A trăi pentru totdeauna*) (1956). Nemurirea ar fi un dar preţios în măsura în care omul s-ar dovedi capabil să „ia în posesie" spaţiul infinit şi să-şi înmulţească la nesfârşit experienţele. „Numai în universul infinit poate nemuritorul să atingă un potenţial de dezvoltare corespunzător naturii lui nemuritoare [...] Nemuritorul nu poate niciodată să fie constrâns să se supună unor convenţii sociale, pe suprafaţa unei biete sfere care se-nvârte. Planete, oraşe, societăţi, astea-s nişte închisori; un nemuritor care ar fi constrâns în acest fel şi-ar pierde pe de-a-ntregul interesul pentru viaţă [...] Imensa libertate temporală conferită de nemurire trebuie asociată unei libertăţi similare în organizarea vieţii. Singura condiţie convenabilă unei existenţe eterne e un spaţiu fără frontiere."[3]

Sunt evident ficţiuni literare. Nici un proiect cu pretenţii ştiinţifice n-ar îndrăzni să promită încă de pe acum nemurirea, de altfel nici cucerirea astrelor. Dar logica lui Vance poate funcţiona eficient şi la o scară mai modestă. Trei sute de ani, de exemplu, reprezenta probabil un timp prea lung în societăţile tradiţionale, în care lucrurile abia se mişcau şi unde erai condamnat să trăieşti în acelaşi mediu şi urmând aceleaşi reguli. Dar astăzi, sau mâine, de ce nu? Într-o lume în continuă schimbare, o viaţă foarte lungă ar deveni cu adevărat interesantă; ea ar fi alcătuită din experienţe mereu noi într-un mediu mereu diferit.

---

[3] Gregory M. Shreve, *op. cit.*, pp. 190–191.

O sută douăzeci de ani... sau mai mult?

Dar care ar fi speranța de viață la care ne putem aștepta în mod rezonabil? Oare plafonul s-a deplasat într-adevăr? Sau mai degrabă avem de a face cu un fel de „democratizare" a vârstei foarte înaintate, cu un număr crescut de persoane care ating șaptezeci, optzeci sau nouăzeci de ani, dar fără ca limita superioară să se fi deplasat sensibil? Și în Antichitate existau oameni care trăiau aproximativ o sută de ani, dar aceste cazuri erau foarte rare. Acum, centenarii sunt mult mai numeroși. Este evident o evoluție spectaculoasă, dar nu neapărat o revoluție biologică.

Recordurile înregistrate recent sunt deținute de japonezul Shigechiyo Izumi, mort în 1986 la vârsta de o sută douăzeci de ani și opt luni, și mai ales de Jeanne Calment, franțuzoaica moartă la 4 august 1997 la vârsta de o sută și douăzeci și doi de ani, cinci luni și unsprezece zile. Acesta din urmă este recordul absolut. Aparent destul de modest față de cei o sută optzeci și cinci de ani ai Sfântului Mungo, de cei o sută cincizeci și doi de ani ai lui Thomas Parr, și de celebrii centenari caucazieni încă în formă la o sută cincizeci de ani. Diferența este că certificatul de naștere al lui Jeanne Calment era corect, ceea ce nu se poate spune despre celelalte recorduri, care se bazau exclusiv pe „tradiția orală" și pe tendința foarte umană de a crede în minuni!

Ar fi deci rezonabil să considerăm că nimeni nu a depășit până astăzi vârsta de o sută douăzeci și doi de ani. Să fie oare o limită absolută, sau o limită relativă și provizorie? În această privință, se confruntă două teze. Unii specialiști cred într-o limită ce nu poate fi depășită (cel puțin atâta timp cât omul va fi ceea ce este). Pe la 1990, aceasta era situată în jur de o sută cincisprezece, maximum o sută douăzeci de ani. Ea a fost totuși depășită, deși cu puțin, de Jeanne Calment. Un interval ceva mai generos a fost propus ulterior, poate între o sută treisprezece și o sută douăzeci și patru de ani.

Dar dacă limita nu ar exista, sau ar fi deplasată treptat? În cartea sa *Maximum Life Span* (*Durata maximă a vieții*) (1983),

Ray Walford, profesor de patologie la Universitatea statului California din Los Angeles, se referă la o speranţă de viaţă „extensibilă": o sută douăzeci de ani astăzi, poate chiar o sută cincizeci, în aşteptarea unei creşteri ulterioare de până la trei sute de ani. În Franţa (unde „efectul Jeanne Calment" a stimulat optimismul), Gabriel Simonoff, profesor de fizică nucleară la Universitatea din Bordeaux, afirmă şi el (în cartea sa *La nouvelle éternité* (*Noua veşnicie*) (1993) că obiectivul imediat ar fi de a trăi o sută douăzeci de ani „în perfectă sănătate şi în deplina posesie a mijloacelor noastre", dar pentru viitorul apropiat preconizează deja şase sute de ani, ceea ce în opinia lui s-ar dovedi prin ansamblul proiecţiilor ştiinţifice (în sfârşit, ţinând cont de accidente şi de alte împrejurări, speranţa de viaţă efectivă ar fi de circa trei sute cincizeci de ani). Nu e nevoie să mai spunem că va exista o nouă distribuţie a vârstelor. Nimeni nu visează să trăiască mai multe secole în stare de decrepitudine iremediabilă!

Suntem tineri, moartea îi priveşte pe alţii, moartea nu există

Obiectivul este foarte clar. Aspectul cel mai delicat priveşte metodele. Cum să procedăm pentru a trăi mult, prelungindu-ne nu numai zilele, ci şi tinereţea? Voi începe prin cel mai simplu dintre mijloace, cel mai ieftin şi cel mai obişnuit: acela de a te preface!

Putem într-adevăr să ne „prelungim" viaţa, chiar fără a deplasa prea mult ultima frontieră, printr-o nouă distribuire a timpului în interiorul intervalului de care dispunem. În loc să trăim o singură viaţă, vom trăi mai multe, legând vârstele una de alta în mod diferit şi acordându-le o autonomie din ce în ce mai marcată.

Prima etapă: copilăria. Philippe Ariès constatase deja că, înainte de secolul al XVIII-lea, copilul „nu exista". Era o fiinţă incompletă, un adult potenţial. Apoi, familiile au început să investească în progenitura lor: mai întâi burghezii, apoi şi clasele populare. Dar copilul rămâne până după 1900 un adult în

miniatură. Să privim imaginile: aceste mici persoane sunt îmbrăcate și gătite (frizând puțin caricatura) la fel cu părinții lor. Ei trebuie să învețe, de-a lungul anilor, aceeași lecție lungă și obositoare, cea care le va permite să se comporte ca niște adulți responsabili. Chiar dacă valorizată în secolele al XVIII-lea și al XIX-lea, copilăria nu era o valoare în sine, ci o pregătire pentru viitor.[4]

Această atitudine s-a schimbat rapid în decursul secolului al XX-lea și, mai ales, în ultimele câteva decenii. Valorile intrinseci ale copilăriei sunt mai bine recunoscute și garantate. Copilăria devine efectiv o vârstă distinctă a vieții. Dar există ceva mai mult. Între copilăria propriu-zisă și maturitate, intervine o altă etapă, altădată practic necunoscută: adolescența. Deși delimitată diferit de la o societate la alta sau de la o interpretare la alta, ea își afirmă tot mai clar valorile pe un teritoriu cucerit atât de la copilărie, cât și de la vârsta adultă. Nu numai că le afirmă, dar le și impune adesea altora. Mimarea adolescenței pare astăzi cea mai sigură metodă de întinerire, mai sigură decât transplantul doctorului Voronov sau decât un sejur la clinica doamnei Aslan. Curentul s-a inversat. Înainte, tinerii îi imitau pe adulți; astăzi, aceștia din urmă sunt cei care încearcă să se pună la curent, învățând lecția de la cei mai tineri. Se poate observa în moda vestimentară, în comportamente... Aparent, toate generațiile sunt întinerite prin această „infuzie de adolescență"... cel puțin dacă privim la suprafața lucrurilor.

Putem deja admira pe stradă adulți în formă alergând pe role și persoane în vârstă deplasându-se, ceva mai înțelept, pe trotinete. Nu de mult, rolele erau rezervate adolescenților, iar trotinetele copiilor. Astăzi, aceștia preferă să-și petreacă timpul în fața ecranului calculatorului, abandonând jucăriile copilăriei în favoarea bunicilor lor. În sfârșit, am ieșit din logica implacabilă a vârstelor!

---

[4] Philippe Ariès, *Histoire des populations françaises et leurs attitudes devant la vie depuis le XVIIIe siècle*, Paris, 1948 și 1971; *L'enfant et la vie familiale sous l'Ancien Régime*, Paris, 1960, 1973 și 1975.

Copilăria, adolescenţa, apoi o maturitate prelungită şi marcată, la rândul ei, de pecetea tinereţii, viaţa se prelungeşte, oferind atât o înmulţire a etapelor, cât şi perpetuarea energiei juvenile.

Dar realizarea cea mai remarcabilă a acestei strategii este transformarea a ceea ce se numea altădată bătrâneţe în ceea ce se numeşte astăzi „vârsta a treia".

Înainte de a intra în spaţiul imaginarului, problematica vârstei a treia se bazează pe o evoluţie cât se poate de reală. Creşterea speranţei de viaţă şi a longevităţii efective a avut drept consecinţă un fapt fără precedent în istorie: prezenţa masivă a persoanelor în vârstă în societatea occidentală de astăzi, ponderea lor foarte semnificativă şi mereu în creştere în structura globală a populaţiei. Dacă longevitatea extremă avansează mai lent, „longevitatea normală" — şaizeci şi cinci, şaptezeci, optzeci de ani şi mai mult — a devenit curentă şi foarte banală. Aceasta deschide de altfel perspectiva uşor neliniştitoare a unei populaţii aflate la pensie care, cât de curând, „riscă" să devină la fel de numeroasă, dacă nu chiar mai numeroasă decât populaţia activă care o susţine.

În afară de număr, al doilea aspect semnificativ ţine de condiţia fizică a persoanelor aparţinând acestei categorii, net ameliorată în majoritatea cazurilor, datorită progreselor medicinei şi igienei, la care se adaugă facilităţile oferite de tehnologia contemporană (aparate de uz casnic, mijloace de transport...). Ca urmare, se poate duce, în principiu, o viaţă normală şi activă până la o vârstă destul de avansată.

Încă o dată, ceea ce face diferenţa nu sunt performanţele individuale, semnalate în toate epocile, ci caracteristica de masă a fenomenului.

Un pas mai departe, şi realitatea atinge deja mitologia. Nu e suficient că bătrâneţea este ameliorată, ea devine pur şi simplu o *nouă tinereţe*. În momentul pensionării, se intră efectiv într-o fază distinctă a vieţii, care nu mai este percepută, mitologic, ca o continuare în declin a vârstei precedente. Este mai degrabă un nou început, care, pe lângă cuceririle vârstei mature, reactualizează anumite valori ale tinereţii, ba chiar ale adolescenţei — în

primul rând, libertatea și lipsa de griji. După greutățile vieții de adult, după sacrificiile inevitabile în favoarea familiei și a comunității, ești în sfârșit liber și propriul tău stăpân. Există un nou spațiu de cucerit și de cunoscut. Poți — și trebuie — să recuperezi timpul pierdut. Da, viața reîncepe la șaizeci de ani.[5]

Să aruncăm o privire pe prospectele destinate vârstei a treia și, în special, publicitatea turistică. Totul respiră bucuria de a trăi, tinerețea corpului și a spiritului. Unele ilustrații par, la prima vedere, extrase din cărți cu altă destinație. Pe puntea unui vapor de agrement, suntem martorii unei idile. El pare un tânăr cadru de conducere aflat în vacanță. Ea, blondă, ar putea fi secretara lui? Câtuși de puțin, dacă privim mai îndeaproape, constatăm că sunt doi „bătrâni tineri", desigur soț și soție, în călătorie spre vreo insulă exotică.

Iată problema rezolvată. Bătrânețea nu există, ea nu mai există. I-a luat locul o formă specifică de tinerețe. Dar nici moartea nu mai există, și în acest punct abordăm ultimul element al strategiei.

Persoanele la vârsta a treia par prea ocupate să trăiască pentru a muri cu adevărat. Moartea are loc ulterior. Ea are loc în secret, dincolo de o anumită limită care nu ne privește.

Ieri, moartea era prezentă tot timpul, prezentă în realitate, prezentă în imaginar. Momentul morții era valorizat puternic. Totul se petrecea într-un spațiu al semnificației: muribundul înconjurat de familia lui. Moartea contribuia la întărirea legăturilor sociale, a solidarității între generații, a legăturii dintre viața terestră și lumea de dincolo.

Modelul contemporan propune, dimpotrivă, ocultarea morții. Philippe Ariès și Norbert Elias au făcut analize pertinente ale acestui fenomen.[6] După faza „exuberantă" a vârstei a treia,

---

[5] Această „nouă tinerețe" este analizată de Christian Lalive d'Epinay (cu colaborarea lui Jean-François Bickel): *La retraite, voyage vers Cythère ou rejet dans les limbes?*, în *L'imaginaire des âges de la vie*, ed. Danièle Chauvin, Grenoble, 1996, pp. 281–303.

[6] Philippe Ariès, *L'homme devant la mort*, Paris, 1997; Norbert Elias, *Über die Einsamkeit der Sterbenden in unseren Tagen*, 1982; în franceză, *La solitude des mourants*, Paris, 1987.

persoanele în vârstă (deja vârsta a patra) sunt ameninţate de izolare. Omului sănătos şi mereu tânăr, creat de societatea abundenţei, nu-i place să vadă lângă el oameni bolnavi iremediabil sau muribunzi. Începută sub semnul unei tinereţi regăsite, vârsta a treia se termină cu căminele de bătrâni. Apoi, spitalul înghite muribunzii, oferind o moarte solitară, discretă, aseptică... Moartea este alungată, exilată în spaţii închise şi strict supravegheate. Ea este invizibilă, deci inexistentă. Cei care mor sunt ceilalţi: cu atât mai rău pentru ei.

O altă tendinţă se manifestă, mai ales în Statele Unite, împotriva prelungirii la nesfârşit a vieţii, devenită posibilă chiar pentru oamenii bătrâni şi bolnavi, printr-o tehnologie medicală din ce în ce mai performantă. Se sugerează, atunci când nu se spune deschis, că locul trebuie lăsat indivizilor sănătoşi, celor care trăiesc într-adevăr.

Datorită strategiei pe care o putem rezuma în câteva cuvinte: „Suntem tineri, moartea îi priveşte pe alţii, moartea nu există", mitul longevităţii a cunoscut o reformulare originală şi relativ eficientă. Iluzia tinereţii veşnice s-a asociat refuzului morţii, refuzului de a te gândi la moarte, la propria moarte.

Realităţi mai sumbre stânjenesc totuşi puritatea modelului. Spectrul SIDA, proiectat începând cu anii 1980 chiar în inima lumii occidentale, a contribuit la o conştientizare, reamintind unei societăţi dispuse s-o ignore prezenţa reală a suferinţei şi a morţii. Imaginile morţii ne invadează de peste tot: foamete, războaie..., imagini în general îndepărtate, dar proiectate de ecrane chiar în intimitatea noastră. Ştergerea lor pare ceva greu de realizat. Mitul continuă să funcţioneze, dar nu putem să-i cerem imposibilul. El nu poate să ofere altceva decât o iluzie imperfectă, ceea ce este deja destul de mult.

Mai puţină hrană şi alcool; fără tutun; sex după dorinţă

Să trecem acum din domeniul aparenţelor în cel al procedeelor efective. Pentru început, nu trebuie să căutăm prea departe. Există o gamă de metode pe care, conştient sau nu, le practică

toată lumea și de când lumea. Este vorba despre regimul de viață propriu fiecărui individ. Fiecare mănâncă și bea în stil propriu, face mai multă sau mai puțină mișcare și are o activitate sexuală mai mult sau mai puțin intensă. În fiecare zi, chiar fără să ne gândim la asta, ajutăm sau întârziem procesul de îmbătrânire al organismului nostru. Acestea sunt funcții biologice, dar, în același timp, și foarte socializate. Fiecărui mediu cultural îi corespund anumite obiceiuri de ordin alimentar și sexual sau care se referă, în general, la igiena de viață. Nu putem judeca în absolut ce este corect și ce nu. Nici concluziile științei, nici prescripțiile medicale nu sunt imune față de prejudecăți sau mode.

„Mai puțină hrană": iată cuvântul de ordine al zilelor noastre. Mai puține calorii dacă vrem să trăim ceva mai mult și să fim sănătoși. După ce a incitat la un surplus de hrană și de calorii, societatea de consum este pe cale să schimbe tactica. Desigur, pentru a trăi trebuie să mâncăm, dar pentru a trăi mai mult trebuie să mâncăm mai puțin.

În acest context, vegetarianismul marchează puncte. Cercetătorii au confirmat, de altfel, că o hrană esențialmente vegetală este excelentă. A sosit ora cretanilor! Acești locuitori ai insulei Creta (de fapt, mediteraneenii în general) se hrănesc cu legume, fructe și carne ușor de digerat (pasăre, pește), evitând grăsimile animale. Salata cretană se bucură de succes; datorită ei, cretanii par să beneficieze de o speranță de viață solidă. Totuși, ei sunt depășiți de locuitorii insulei japoneze Okinawa, și ei vegetarieni și ihtiofagi, care se pare că dețin recordul planetar la speranța de viață. *Quod erat demonstrandum!* (Și turul insulelor continuă, mai recent, cu Sardinia în centrul atenției.)

După anumiți cercetători (poate puțin sadici!), regimul ideal s-ar găsi puțin deasupra pragului foametei. Astfel, știința actuală îl confirmă pe Cornaro! Pariu cam dificil pentru omul occidental de astăzi, având în vedere tentațiile alimentare cu care se confruntă.

În prezent, are loc o experiență pe maimuțe; procedeul constă în a hrăni diferit mai multe grupuri, pentru a vedea rezultatele (prevăzute peste vreo zece ani). Ideea este, evident, că cele

hrănite mai frugal vor trăi mai mult decât celelalte. Ca întotdeauna, scepticii nu apreciază. Ei deplâng bietele animale care trebuie să sufere de foame şi de frig, din lipsă de calorii, şi se întreabă dacă în asemenea condiţii merită ca jocul să fie jucat.

Supuşi unui regim similar, şoarecii au pierdut chiar şi dorinţa de a se împerechea. Frumoasă perspectivă! Ne putem deja imagina o fiinţă umană trăind foarte mult timp, dar în stare de apatie generalizată. Totuşi, în momentul în care trecem de la maimuţe şi şoareci la specia umană, ar trebui să revizuim în sens crescător numărul de calorii. Dacă suntem condamnaţi să trăim mult, cel puţin să avem o viaţă plăcută! Idealul s-ar găsi undeva între obezitate (din păcate, tot mai frecventă) şi inaniţie. În sfârşit, vom vedea: tocmai s-a anunţat începutul unei experienţe pe voluntari umani.

Şi prestigiul social al alcoolului este în scădere. Plecând din Statele Unite, ofensiva băuturilor nealcoolice (simbol suprem: coca-cola) a marcat puncte cam peste tot în lume. Vinul este direct ameninţat. Aceasta a provocat un mic „război de civilizaţie" între Franţa şi America. Specialiştii francezi denunţă băuturile carbogazoase îndulcite, înţelegând să reabiliteze vinul, considerat un adevărat medicament. O a treia cale este practicată de nordici: ei ridică în slăvi laptele. Nu ţine, dau replica francezii: băutorii de lapte riscă să moară înainte de vreme. Ceea ce duce la următorul paradox: amatori de lapte la rândul lor, francezii au o speranţă de viaţă foarte bună, tocmai pentru că atenuează efectele negative ale acestuia printr-un consum apreciabil de vin. Să notăm că longevitatea poartă uneori culori naţionale, cel puţin atunci când trece prin bucătărie sau pe la barul de peste drum![7]

Fapt este că, peste tot, consumul de alcool este în scădere. Franţa nu face nici ea excepţie, deşi francezii rămân încă în fruntea tuturor naţiunilor la acest capitol. Vinul se află într-o pozi-

[7] Yves Christen, *Longévité. Huit récettes pour ne pas vieillir*, în *Le Figaro Magazine*, 26 decembrie 1998, pp. 29–32; printre reţetele recomandate: „mâncatul şi băutul à la française"!

ție echivocă: soarta lui nu e deocamdată decisă. De multă vreme, era considerat ca având o acțiune benefică asupra organismului; cercetări medicale recente confirmă aceste calități. Cu condiția să fie consumat cu moderație, ceea ce nu e totdeauna cazul. Și atunci, este el un fel de „medicament", sau doar alcool la fel de periculos ca toate celelalte? Apărătorii și adversarii se situează pe poziții ireconciliabile. Dincolo de aceste dispute, și pentru vin curba este în declin: francezii (chiar francezii!) beau deja de două ori mai puțin decât cu treizeci de ani în urmă (cincizeci și opt de litri pe locuitor în 2003; în 1950, media era de o sută treizeci și cinci, iar în 1900 de o sută șaizeci și doi!). Dar ultimul cuvânt — ca întotdeauna — aparține americanilor. Ei tocmai au inventat o pastilă care sintetizează proprietățile curative ale vinului, evitând în același timp neplăcerea de a-l bea. Idealul ar fi desigur să se ia acest produs cu un pahar de coca-cola, pentru a îmbina utilul cu plăcutul.

Exercițiile fizice sunt, de asemenea, recomandate cu căldură: fără îndoială pentru că se fac din ce în ce mai puțin! Societatea tehnologică și informațională — mașină și calculator — obligă la sedentarism. Trebuie să facem ceva pentru a suplini această lipsă. Astfel s-a impus *jogging*-ul ca adevărat model cultural. Celor care merg mult, urcă scările în loc să ia liftul sau practică un sport oarecare cu moderație li se promite o longevitate superioară.

Ceea ce s-a schimbat radical este atitudinea față de tutun. Tolerat cu blândețe de generațiile precedente, e astăzi condamnat fără drept de apel. Sunteți desigur liberi să fumați (dar departe de locurile publice, rușinați, pe ascuns), mai ales dacă vreți să muriți înainte de vreme. Chiar Jeanne Calment a renunțat la fumat la vârsta de o sută șaptesprezece ani, un bun exemplu pentru tinerii de azi!

Dacă fumatul coboară, sexul urcă. El este astăzi (aproape) complet deculpabilizat. Îngrijorările pe care le inspiră se referă strict la bolile cu transmitere sexuală. Dar ofensiva acestora, în special a SIDA, e în sine consecința unui comportament sexual

eliberat de tabuurile victoriene. Sexul în sine e considerat benefic pentru sănătate şi pentru echilibrul psihic al individului, fără discriminare de vârstă. Nu-l mai găsim invocat printre presupusele cauze ale îmbătrânirii sau ale mortalităţii precoce. La şaptezeci de ani, dacă doriţi să practicaţi un „viciu", alegeţi mai degrabă sexul decât fumatul!

Să remarcăm, de asemenea — o altă trăsătură de civilizaţie —, că moda „regimurilor de întinerire" tinde să se asocieze cu moda regimurilor destinate păstrării siluetei. Femeile erau cele care se sacrificau în special pentru aceasta din urmă. Din acest punct de vedere, comportamentele sunt pe cale să se schimbe. Fenomenul nou este că şi bărbaţii, din ce în ce mai numeroşi, ţin, la rândul lor, regim. În special cadrele cu funcţii, grijulii cu tinereţea lor reală sau aparentă. Ei beau mai puţin vin şi alcool şi consumă alimente dietetice pentru a slăbi. Conform unui sondaj privind comportamentele masculine, „managementul restaurantelor trebuie să se adapteze acestui nou cult pentru corp. S-a terminat cu mesele de afaceri pantagruelice. Restaurantele de două şi trei stele din Michelin propun, aproape toate, meniuri sau feluri de mâncare «cu număr redus de calorii». [...] Aceşti clienţi, adesea persoane cu funcţii de conducere sau oameni de afaceri, nu beau decât apă, chiar şi în timpul meselor de afaceri. O atitudine de neconceput în urmă cu numai zece ani."[8] Componenta alimentară nu e singura în discuţie. Bărbaţii se alătură femeilor în sălile de gimnastică, încep ca şi ele să apeleze la chirurgia estetică şi folosesc din ce în ce mai mult produsele cosmetice. Tinereţea eternă este un fenomen în plin avânt.

Acest model recent de comportament este foarte instructiv pentru cine vrea să înţeleagă amalgamul propriu imaginarului. În acest caz, trei axe de interpretare concură la sinteză. În primul rând, este vorba de raporturile arhetipale cum e cel care leagă de multă vreme hrana şi longevitatea. În al doilea rând, avem de a face cu teorii ştiinţifice de ultimă oră, cum sunt cercetările

[8] *Les hommes en quête de look* (anchetă de Gérard Nirascou), în *Le Figaro*, 28 noiembrie 1996, p. 12.

de vârf în biologia celulară, de care mă voi ocupa imediat. În sfârșit, al treilea nivel privește dominația modei, ale cărei tendințe pun în valoare astăzi tipul omului tânăr, suplu, destins și dinamic.

Biologie celulară și genetică

Cercetătorii s-au pus pe treabă. De data aceasta, cu toată seriozitatea. Suntem martorii unei operațiuni pe toate fronturile împotriva morții. Biologia celulară și genetica țin afișul; prin comparație, metodele preconizate pe la 1900 au un aer aproape preistoric. În sfârșit, știința are pe deplin cuvântul. Iar rezultatele așteptate sunt pe măsură. *Death of Old Age* (*Moartea bătrâneții*) titrează *The New Scientist*, rezumând aceste lucrări. *Forever Young* (*Pururea tânăr*) stă scris pe coperta revistei *Time*, unde vă încrucișați privirea cu o tânără seducătoare (poate una dintre tinerele centenare de mâine?).[9]

Au fost puse la punct mecanisme celulare capabile să explice procesul îmbătrânirii și să ofere indicații cu privire la mijloacele pentru a o combate. Printre acestea se numără teoria oxidării, conform căreia îmbătrânirea ar fi nici mai mult nici mai puțin decât un fenomen de „ruginire", aceeași reacție chimică ce afectează fierul sau face focul să ardă. A început vânătoarea „radicalilor liberi". Sunt elemente ce rezultă dintr-o parte a oxigenului absorbit de celule și pe care acestea nu mai reușesc să-l reducă. Urmarea e „stresul oxidant", o serie de reacții care pot deteriora ADN-ul și structurile celulare în ansamblul lor. O soluție recomandată cu căldură e reducerea drastică a caloriilor, pentru a obliga organismul să „ardă" mai puțină hrană, să funcționeze oarecum cu încetinitorul. Iată deci explicația științifică, prin studiul metabolismului celular, a necesității unui regim ali-

[9] David Concar, *Death of Old Age*, în *The New Scientist*, 22 iunie 1996, pp. 24–29; Jeffrey Kluger, *Can We Stay Young?*, în *Time*, 9 decembrie 1996, pp. 57–63. În acest capitol, am folosit mai multe informații extrase din aceste două articole.

mentar moderat, combinat cu exerciţiile fizice. Şi mai directă e soluţia de a ne trata cu medicamente care conţin substanţe antioxidante (cum ar fi beta-carotenul).

Un alt aspect remarcabil este întoarcerea în forţă a hormonilor. Dar într-un context incomparabil mai sofisticat decât pe vremea berbecului lui Brown-Séquard sau a maimuţelor lui Voronov! Terapia hormonală dispune de un arsenal destul de variat. Astfel, ea poate apela la *hormonul creşterii umane* (HGH: *human growth hormone*), susceptibil să revigoreze ţesuturile musculare. Sau la *estrogen*, hormon secretat de ovar şi al cărui nivel scade la momentul menopauzei; o femeie tratată cu estrogen ar câştiga un supliment de tinereţe (rezistenţă la anumite boli, îmbunătăţirea memoriei, elasticizarea pielii). La bărbat, o terapie hormonală similară utilizează *testosteronul*, hormonul sexual masculin (rezultat: creşterea masei musculare, apetit sexual...).

Dar nimic nu egalează popularitatea substanţei DHEA, steroid secretat de glanda suprarenală. Acesta atinge concentraţia maximă în jurul vârstei de douăzeci şi cinci de ani, pentru ca ulterior să scadă treptat. Spre şaptezeci de ani, nu mai reprezintă decât 10% din ceea ce corpul avea în tinereţe. Afecţiunile senile s-ar explica pur şi simplu prin lipsa de DHEA. Dacă ipoteza se dovedeşte corectă, administrarea acestei substanţe ar fi capabilă să limiteze, ba chiar să anuleze, neplăcerile bătrâneţii: bolile de orice fel, reumatismele, friabilitatea oaselor, slăbirea memoriei... Începând din 1994, DHEA (sub formă de pastile) se vinde liber în Statele Unite, este adevărat nu ca medicament, ci sub eticheta, care constrânge mai puţin, de „supliment alimentar". Europenii sunt mai reticenţi, iar medicii, la rândul lor, se împart între „pentru" şi „contra". În orice caz, Franţa se poate mândri cu contribuţiile profesorului Étienne-Émile Baulieu (născut în 1926), unul dintre marii maeştri ai DHEA (el, un optimist moderat, dar devenit fără voie simbolul viu al unei „descoperiri fantastice" — pentru a relua o expresie a presei franceze — capabile să revoluţioneze condiţia umană).

În sfârşit, există melatonina, hormon secretat de glanda pineală şi recomandat uneori împotriva stresului şi a insomniei.

Acțiunea sa antiîmbătrânire (presupusă plecând de la faptul că nivelul său scade spre vârsta de cincizeci de ani) este departe de a fi dovedită. Cu toate acestea, ea a cunoscut un succes remarcabil, explicabil mai ales prin prețul scăzut; începând cu 1995, a invadat piața americană. Se vinde în farmacii, cu indicații care te fac cu adevărat să visezi: „Unsprezece dolari pentru tinerețe, sănătate, sexualitate, stare de bine, fericire." Semn al vremurilor, longevitatea se democratizează. Datorită acestor noi „prafuri de întinerire", chiar și cei săraci pot să-și permită să rămână tineri și să fie din nou fericiți!

Lista produselor „antiîmbătrânire", pe jumătate medicamente, pe jumătate alimente, se lungește aproape de la o zi la alta. Și să vezi iureș spre magazinele specializate, în Statele Unite evident — dar valul atinge deja cealaltă parte a Atlanticului.[10]

Dar fiecare medalie își are reversul. Din momentul în care intervenim pentru a stimula organismul, putem la fel de bine (dacă nu chiar mai bine!) să-l dezechilibrăm. Astfel, hormonul de creștere favorizează diabetul și bolile de inimă. Estrogenul și testosteronul cresc riscurile de cancer. La fel și DHEA. Riscurile sunt adesea efective, în timp ce speranțele rămân problematice. Recordul ar fi de-acum să evităm bătrânețea printr-o moarte prematură din cauza intoxicării cu elixiruri de viață de ultimă generație!

Cine nu este prea grăbit ar face mai bine să aștepte progresele geneticii. Mulțumită acesteia, vom pătrunde chiar în inima „orologiului vieții", căruia eventual vom putea să-i dăm limbile înapoi. O atenție specială e acordată azi *telomerilor*, partea terminală a cromozomilor noștri. De fiecare dată când o celulă se divizează, aceștia își pierd din lungime; după vreo sută de di-

[10] Referitor la manifestările recente ale modei „antiîmbătrânire": Marc Durin-Valois (împreună cu Christophe Doré și Gilles Denis), *La jeunesse pour tous. Mythes et réalités*, în *Le Figaro Magazine*, 25 septembrie 2004, pp. 61–74; o bogată culegere de rețete în cartea doctorului Antoine Lorcy, *Rester jeune grâce aux progrès de la médecine anti-âge*, Paris, 2005.

vizări, nu mai rămâne aproape nimic din ei, iar celula nu mai este capabilă să se reproducă. Pentru a întineri celulele, idealul ar fi să li se infuzeze un supliment de telomeri. Aceştia pot fi manipulaţi cu ajutorul unei enzime numite „telomerază". Ea se găseşte în doză mare în spermă şi în celulele canceroase. Gena care este la originea ei asigură celulelor respective capacitatea de a se diviza, deci de a se reînnoi, mult superioară celei ce caracterizează ciclul unei celule obişnuite. Ceea ce explică, de exemplu, înmulţirea prodigioasă a ţesuturilor canceroase. Iată agentul care, bine stăpânit, ar fi susceptibil să perpetueze organismul, infuzând celulelor sănătoase aceeaşi vigoare de reproducere ca aceea manifestată de tumorile maligne.

Este argumentul unei cărţi care a provocat destule valuri: *Reversing Human Aging* (*Anularea îmbătrânirii umane*), publicată de Michael Fossel în 1996. Acest medic american merge direct la ţintă. El anunţă aproape pentru mâine (în orice caz, înainte de 2015) punerea la punct a unei terapii pe bază de telomerază, tratament ce va duce la o lume în care oamenii vor trăi sute de ani. Deocamdată, nu am ajuns încă acolo. Trecerea de la teorie la practică va pune unele probleme. Ar trebui oare să „injectăm" fiecare celulă a organismului? Şi cum să facem acest lucru? Cum să evităm riscul de a provoca dereglări şi de a favoriza apariţia diverselor feluri de cancer, în loc să asigurăm speranţa de viaţă visată?

Dacă încă nu şi-a dovedit eficacitatea la oameni, manipularea genetică pare să dea deja rezultate palpabile pe rudele noastre mai îndepărtate. E cazul unei specii minuscule de viermi, nematodele, tratate într-un laborator din Montréal. Speranţa lor naturală de viaţă nu depăşeşte nouă zile. În schimb, exemplarele pe care s-a făcut experienţa au reuşit să atingă cincizeci de zile! La scara unei vieţi omeneşti, o astfel de creştere s-ar traduce prin patru sute douăzeci de ani în loc de optzeci!

O serie de experienţe pe drosofile, efectuate de Michael Rose la Universitatea statului California din Los Angeles, a dat rezultate similare, poate ceva mai modeste. Insectele respective au ajuns să trăiască o sută treizeci de zile, în loc de patruzeci. Trans-

formați zilele în ani și veți obține o speranță de viață umană prelungită pe două secole.

Desigur, speranțele cele mai mari sunt suscitate de proiectul care se desfășoară în jurul „genomului uman". Explorarea sistemului complet al genelor va permite identificarea și stăpânirea mecanismului bolilor și, în consecință, eradicarea lor prin „terapie genetică". O viață fără boli va deveni evident mai lungă și, desigur, infinit mai bună. Pentru unii specialiști, acest moment pare să fie relativ aproape. Și, cum genele par specializate, poate chiar foarte specializate, se vorbește deja de genele responsabile pentru durata vieții. O acțiune eficace asupra acestora ar avea consecințe aproape de nebănuit; toate posibilitățile sunt deschise, inclusiv drumul spre nemurire.

Iar vestea cea mare a venit. Din laboratoarele americane a sosit în august 2001 anunțul că a fost identificat un cromozom („cromozomul 4") prezentând particularități genetice proprii persoanelor care au atins o vârstă extremă. Să fie oare, în sfârșit, mult așteptata descoperire?

Dificultatea alegerii

Deocamdată, s-o recunoaștem, adevărata problemă este dificultatea alegerii. Oferta devine mai abundentă cu fiecare zi, iar prescripțiile nu coincid deloc. Fiecare furnizor de viață lungă își recomandă cu căldură propriile remedii, punând în gardă clientela față de remediile altora. Iată câteva soluții extrase dintr-un evantai extrem de larg; alegerea vă aparține!

Roy Walford apreciază ca nule rezultatele gerovitalului, precum și cele ale „terapiei celulare" aparținând doctorului elvețian Paul Niehans, care a injectat celule proaspete de miel unor personaje celebre, cum ar fi Adenauer, papa Pius XII și Churchill (cu toții morți prematur, în comparație cu o adevărată existență de centenar). Medicul american oferă, în schimb, o listă lungă de substanțe chimice și hormoni a căror injectare ar fi profitabilă, recomandând, de asemenea, un regim alimentar bazat pe principiul „subnutriție fără malnutriție", cu multe vegetale și puțină

sare. Afirmă că ar putea el însuşi să trăiască o sută patruzeci de ani, dacă ar urma un regim de cvasiînfometare.

Gabriel Simonoff mizează pe remarcabilele proprietăţi ale *seleniului*, element chimic prezent mai ales în peşte (ceea ce explică longevitatea japonezilor), în ouă şi în ulei; carnea şi pâinea conţin de asemenea seleniu, dar în proporţie mai mică. Iată deci meniul centenarilor. Din păcate, vinul nu conţine nici cea mai mică urmă, dar, ca să fie echitabil, nici apa şi nici laptele. Pentru cei mai puţin gurmanzi, există şi pastile. „În fiecare zi, de mult timp, mărturiseşte Simonoff, iau o mică pastilă cu seleniu." E de urmărit ce se va întâmpla cu profesorul.[11]

La categoria „sceptici", am reţinut câteva pasaje dintr-un interviu acordat de Karl Heinz Krausé, medic-şef al Spitalului de Geriatrie din Geneva:

„— *Prescrieţi DHEA pacienţilor dumneavoastră?* — Nu. Cred că aceasta nu are nici o influenţă asupra prevenirii bătrâneţii. Nu e decât o falsă speranţă de tinereţe veşnică. — *Care este atunci adevăratul secret al tinereţii veşnice?* — Adevăratul remediu-miracol este 1. mişcarea, 2. să nu fumezi şi 3. să-ţi menţii (şi nu să-ţi pierzi) greutatea. Acestea sunt de o sută de ori mai eficiente decât DHEA şi toate celulele miraculoase!"[12]

Dar calea spirituală nu este nici ea cu totul absentă. În ciuda unei desacralizări în creştere, pietatea religioasă şi regenerarea morală continuă să alimenteze pentru unii fântâna tinereţii. Iată un citat semnificativ pentru această atitudine: „Când omul devine bătrân, [...] echilibrul este rupt şi se manifestă decrepitudinea. Dar toate astea nu constituie procesul firesc al vieţii umane. Omul îmbătrâneşte din cauza mentalităţii lui şi a modului în care se comportă. El nu este făcut pentru asta. E făcut ca să trăiască

[11] Roy Walford, *Maximum Life Span* (1983), trad. fr. *La vie la plus longue*, Paris, 1984; Gabriel Simonoff, *La nouvelle éternité. Bien vivre 120 ans*, Paris, 1993.

[12] Interviu publicat în *Dimanche CH* (Lausanne), 29 aprilie 2001, p. 2.

pe pământ, în toată forța și puterea unei tinereți veșnice, pe care o poate lua din izvoarele vieții, în preajma Celui Preaînalt..."[13]

O anchetă a revistei *Time* ajunge la următoarea concluzie: „Oamenii care participă regulat la servicii religioase se remarcă printr-o tensiune arterială mai puțin ridicată, boli de inimă mai puțin frecvente, un procentaj mai mic de tulburări depresive și, în general, o sănătate mai bună, în comparație cu cei care nu participă." Conform unui sondaj efectuat de aceeași revistă, americanii (cu siguranță, cei mai religioși dintre națiunile occidentale) sunt convinși, în marea lor majoritate (82%), că rugăciunea joacă un rol eficient în tratamentul bolilor.[14]

Căile divergente ale nemuririi nu fac decât să reflecte diversitatea convingerilor și a proiectelor care animă astăzi umanitatea.

Congelare, clone și roboți

Și acum, să ridicăm miza, pentru a cere de la știință reușite și mai extraordinare. De la știință, sau de la *science-fiction*? Dar cine ar putea trasa un hotar de netrecut între cele două? Pe măsură ce știința progresează, ambițiile și speranțele suscitate de ea progresează în același ritm. Ar fi naiv să credem că evoluția intelectuală contemporană s-ar traduce prin diminuarea fondului mitologic. Dimpotrivă, mitologia noastră izvorâtă din știință e mai bogată și mai diversificată decât mitologia de factură religioasă a strămoșilor noștri. Pur și simplu, pentru că știința este inepuizabilă și pentru că proiectele noastre s-au înmulțit.

Și la capitolul longevitate asistăm la un avânt mitic fără precedent. Metodele extreme sunt rezervate, ce-i drept, unui public restrâns, și de preferință bogat, căci totul devine scump în lumea noastră, inclusiv nemurirea.

După cum se știe, frigul conservă. De ce nu ar conserva și viața? Se pare că, după unii cercetători americani, o temperatură a corpului mai puțin ridicată ar fi propice prelungirii existenței.

---

[13] *Le moniteur du règne de la justice* (Paris), nr. 18, 1995, p. 1.

[14] Claudia Wallis, *Faith and Healing*, în *Time*, 24 iunie 1996, pp. 34–38.

Dacă, în loc de 37 de grade, nu am avea decât 35, speranţa de viaţă ar creşte la o sută patruzeci de ani. O scădere de şapte grade ne-ar permite să atingem vârsta de două sute de ani. Pentru a aplica acest principiu seducător, un cercetător şi-a imaginat dormitoare reamenajate în camere reci, capabile să scadă temperatura corpului la 31 sau 32 de grade Celsius.

Frigul absolut e însă cel care justifică cele mai mari speranţe. Metoda, numită criogenie, a fost inventată în anii 1960 de fizicianul american Robert Ettinger (prima lui lucrare pe acest subiect, scrisă în 1962, este intitulată explicit: *The Prospect of Immortality* (*Perspectiva nemuririi*). Adolescenţa inventatorului fusese foarte marcată de aventurile profesorului Jameson, personaj pe care l-am întâlnit deja. *The Jameson Satellite* se găseşte astfel la originea unuia dintre cele mai spectaculoase proiecte de nemurire aplicate efectiv: suspendarea funcţiilor vitale în aşteptarea unei zile mai mult sau mai puţin îndepărtate, când pacientul va fi resuscitat (nu este pentru prima dată când, în societatea tehnologică, ştiinţa acţionează prin *science-fiction*).

Principiul e simplu: congelat la o temperatură foarte scăzută, corpul rămâne nealterat timp de secole sau chiar pentru totdeauna. Muribunzii atinşi de boli incurabile — cea mai gravă boală fiind chiar moartea — pot astfel să aştepte, într-o stare staţionară, ziua în care medicina va fi rezolvat toate aceste probleme. O zi mai apropiată sau mai îndepărtată: timpul nu mai contează pentru aceşti călători în timp. Problema etică şi metodologică ce se pune este aceea de a aprecia momentul potrivit când poate fi începută operaţia: nu am putea congela o fiinţă încă vie, dar nici un cadavru fără şanse de a mai putea fi reanimat; trebuie acţionat în primele clipe care urmează după moartea clinică. Asta e tot, restul va reveni medicilor viitorului.

Astfel, candidaţii la nemurire îşi petrec timpul liniştiţi, fiecare alungit într-un fel de cilindru, la o temperatură constantă de minus 160 de grade Celsius. Lumea de mâine va beneficia de o frumoasă infuzie de milionari, căci tot ce putem spune este că voiajul nu e gratuit. Bogaţilor mai puţin bogaţi li se oferă şi lor posibilitatea de a-şi conserva numai capul, în capsule mai

puțin voluminoase. La urma urmelor, ce mai contează trunchiul, dacă ne-am păstrat capul! (Ne amintim, de altfel, că zoromii nu recuperaseră decât capul profesorului Jameson.) Această ramură a industriei frigorifice prosperă, în Statele Unite și, mai ales, în California, pentru binele deosebit al pacienților și întreprinzătorilor.

Un alt proiect revoluționar pe cale de a prinde contur constă în a face să crească organe noi, pentru a înlocui părțile uzate ale corpului uman. Cea mai simplă este deja practicabilă: grefa de celule de piele crescute pe substrat de polimer. S-a putut chiar „confecționa" o ureche (în interiorul organismului unui șoarece!). Peste câteva zeci de ani, va fi posibil să fabricăm în acest fel organe mai complexe: mâini, rinichi, inimi... Cei mai optimiști cred că după 2050 orice organ al corpului uman va fi posibil de înlocuit, cu excepția creierului.[15]

Aceasta ne conduce direct la clonarea ființei umane. Oricine ar fi interesat să aibă propria clonă (sau, eventual, mai multe). La ce ar putea servi o asemenea creatură? Evident, ca bancă de organe. În calitatea ei de *alter-ego*, vă va oferi, în orice moment, o gamă completă de organe absolut identice cu ale dumneavoastră. Orice parte bolnavă a corpului va fi imediat înlocuită prin corespondentul ei sănătos, ceea ce va permite înnoirea permanentă a organismului. Să precizăm, pentru a vă calma scrupulele, că, de fapt, clona va fi programată în așa fel, încât să nu dispună de nici un fel de conștiință. Va fi o ființă pur vegetativă, o „legumă umană", concepută exclusiv pentru a furniza modelului ei organe și țesuturi proaspete.

---

[15] Cu privire la proiectul vizând înlocuirea de organe (și alte metode recente de longevitate), a se vedea Michio Kaku, *Visions. How Science Will Revolutionize the 21st Century*, 1997, trad. fr. *Visions. Comment la science va révolutionner le XXIe siècle*, Paris, 1999, mai ales cap. 10: „Vivre à jamais", pp. 274–300. O problematica similară, dar puțin depășită de proiectele de ultimă oră, la Robert Clarke, *L'homme mutant*, Paris, 1989.

Deocamdată, nu este decât un scenariu de *science-fiction*. Dar, pe un plan mai apropiat de realitate, se întrevede soluţia de a folosi embrioni (în primele lor zile de dezvoltare: aşa-numitele „blastociste") şi, mai precis, „celulele-matcă" ale acestora, capabile să formeze o gamă largă de ţesuturi, în vederea tratării organelor bolnave. Embrionii clonaţi, identici din punct de vedere genetic cu persoana respectivă, ar prezenta avantajul suplimentar de a evita fenomenul de respingere a transplantului. Etica este deocamdată singura care se opune acestui tip de cercetări: dar pentru cât timp?[16]

O singură celulă conţine toate informaţiile biologice necesare; ea poate oferi cheia codului genetic şi permite astfel reconstituirea completă şi fidelă a organismului. Steven Spielberg a procedat în acest fel pentru a reînvia dinozaurii. Astfel, pe lângă prelungirea speranţei de viaţă individuale mulţumită virtuţilor ei terapeutice, clonarea poate să propună un fel de nemurire; prin crearea unui lanţ neîntrerupt de fiinţe identice. Fiecare dintre noi va muri; cu toate acestea, va continua să trăiască „integral" în descendenţii săi.

Şi apoi, dacă ţineţi mai mult la spiritul decât la corpul vostru, puteţi să vă transferaţi într-un calculator. Inteligenţa artificială progresează într-un asemenea ritm, încât putem deja să ne imaginăm momentul în care reţelele ei vor deveni cel puţin la fel de complexe precum creierul uman. Tot ceea ce este înscris în celulele creierului dumneavoastră — memorie, inteligenţă, afectivitate — va putea fi absorbit de creierul electronic al unui robot, care, bine întreţinut, vă va perpetua personalitatea. Este adevărat că această soluţie corespunde mai bine nemuririi spirituale din religii — transfigurate de tehnologie — decât căutării nemuririi corporale. Un gen nou de metempsihoză: după moarte, veţi deveni robot!

---

[16] Problemele ridicate de clonare şi utilizarea celulelor-matcă, la Axel Kahn şi Fabrice Papillon, *Le secret de la salamandre. La médecine en quête d'immortalité*, Paris, 2005.

Noutăți din China

Ştiri interesante ne parvin din China.[17] Longevitatea chineză are o veche tradiție, şi nu e nimic mai firesc decât ca ea să-şi continue traiectoria. De altfel, este dificil de apreciat, din informațiile care urmează, partea de autenticitate chineză şi cea a unei anumite receptări occidentale, selective şi orientate. Saturat de propria tehnologie, Occidentului îi place uneori să evadeze în spații exotice, unde natura este mereu suverană şi unde miracolele se întâmplă foarte natural, ca în minunatele vremuri de odinioară!

Este vorba mai ales, în aceste noi rețete chinezești, de fenomenul interesant al „celui de al treilea rând de dinți". În 1982, un cotidian din Şanhai prezenta cazul unui țăran centenar din sudul țării, care „a fost uimit să vadă într-o dimineață că-i cresc pe gingii douăzeci de dinți noi". Povestea s-a repetat în 1988 cu un bătrân din nord-vestul Chinei, ai cărui dinți au crescut miraculos într-o noapte. În sfârşit, în 1994, o chinezoaică ceva mai tânără şi-a recăpătat dinții la vârsta de nouăzeci şi doi de ani.

Ceea ce impresionează este rapiditatea: în China, dinții cresc într-o noapte. În rest, acest semn de întinerire este bine cunoscut de multă vreme. Deocamdată, recordul absolut nu pare să fie amenințat. Consemnat de Hufeland, el aparține unui german mort în 1791 la vârsta de o sută douăzeci de ani şi care, în ultimii săi patru ani, a beneficiat de nu mai puțin de cincizeci de dinți noi!

„Al treilea rând de dinți" este asociat, de obicei, altor semne de tinerețe, uneori chiar unei întineriri aproape complete. Cazul cel mai remarcabil a fost înregistrat în 1983. O chinezoaică în vârstă de o sută zece ani a început brusc să întinerească. Opt dinți noi i-au străpuns gingiile, şi „o parte din părul ei alb a redevenit negru, în timp ce pielea ridată şi-a regăsit supleţea şi strălucirea";

---

[17] Un dosar cu privire la manifestările recente ale longevității în China a fost publicat de buletinul de informare *Ombres. Réalités parallèles*, martie–aprilie 1995.

dar, lucru şi mai remarcabil, „i-a revenit ciclul menstrual, iar faţa i s-a acoperit cu acnee juvenilă"!

În sfârşit, o ştire difuzată în 1994 reia vechea temă a fântânii tinereţii. Un puţ recent descoperit ar fi permis unui cuplu de octogenari din nord-estul Chinei să cunoască o nouă tinereţe. Ridurile li s-au şters; mai mult, bărbatului, care era chel, i-a crescut din nou un frumos păr negru!

Raelienii şi prietenii lor galactici

Încă un pas, şi din China ieşim deja în spaţiul extraterestru. În acest domeniu, o etapă importantă s-a inaugurat începând cu 1947 (prima observare a unor farfurii zburătoare). Prezenţi până atunci numai în imaginaţia filozofilor şi a scriitorilor, extratereştrii îşi fac apariţia printre noi. Ei devin o prezenţă. Numărul întâlnirilor „de gradul trei" creşte. Bărbaţi şi femei sunt „contactaţi"; unii se trezesc, vor nu vor, pe navele spaţiale ale acestor fiinţe venite de aiurea. Extratereştrii alimentează şi credinţe de factură religioasă; în cer, încep să-l concureze pe Dumnezeu. Propriilor credincioşi, le arată calea spre mântuire. Cel puţin, aşa afirmă sectele „ozeniste" care s-au înmulţit în ultimii zeci de ani.

Subiectul e vast. Să reţinem cel mai caracteristic caz, strâns legat de tema longevităţii.

Un francez, Claude Vorilhon, a fost contactat de o specie de extratereştri cu aspect umanoid, dar mult mai evoluaţi decât oamenii de pe Pământ. Ca urmare a acestei revelaţii, el a fondat mişcarea „raeliană" şi a început să predice vestea cea bună, transmiţând mesajele primite din cealaltă lume. Iată ce spun „ei" despre acest subiect:

„Corpul nostru trăieşte, în medie, de zece ori mai mult decât al vostru, la fel cu primii oameni din Biblie. Între şapte sute cincizeci şi o mie două sute de ani. Dar spiritul nostru, deci adevărata noastră persoană, poate fi realmente nemuritor. V-am explicat că, plecând de la oricare celulă a unui corp, putem recrea întreaga fiinţă cu materie vie nouă: când suntem în deplinăta-

tea mijloacelor noastre, iar creierul nostru se află la capacitatea sa maximă de cunoştinţe şi randament, dispunem prelevarea chirurgicală a unei părţi minuscule a corpului, care este conservată. Când murim cu adevărat, plecând de la o celulă luată din mica bucată de corp prelevată anterior, ne recreăm complet corpul, aşa cum era la momentul respectiv. Spun corect aşa cum era la momentul respectiv, adică având toate cunoştinţele ştiinţifice şi personalitatea lui de atunci. Dar corpul este alcătuit din elemente noi, care au înaintea lor o mie de ani de ai voştri de trăit. Şi aşa mai departe, pentru eternitate. Doar că, pentru a limita creşterea populaţiei, numai geniile au dreptul la această eternitate."

Urmează informaţii interesante privind viaţa cotidiană a acestor „nemuritori":

„— Care este modul vostru de viaţă şi de muncă?

— Practic, noi nu muncim decât intelectual, nivelul nostru ştiinţific permiţându-ne să dispunem de roboţi pentru orice. Nu muncim decât atunci când avem chef şi numai cu creierul nostru.

— Dar, dacă trăiţi atât de mult şi nu munciţi, nu vă plictisiţi?

— Nu, niciodată, pentru că facem cu toţii lucrurile care ne plac şi, mai ales, dragoste. Femeile noastre ni se par foarte frumoase şi profităm de asta."[18]

Poftim! Destul de plăcut ca mod de viaţă. Dar cel mai important este că aceşti veri îndepărtaţi au planuri cu noi. Ei vor ca Pământul să preia cândva torţa civilizaţiei lor. În momentul în care vor pieri, ştiinţa lor ne va fi transmisă automat.

Iar lucrurile par deja s-o ia pe calea cea bună. În decembrie 2002, raelienii au anunţat naşterea primei clone umane. Ei par hotărâţi să implanteze pe Pământ noul model uman învăţat de la extratereştri.

Putem sau nu să credem, după cum putem sau nu să credem perspectivele deschise de romanul lui Michel Houellebecq, *La*

---

[18] Claude Vorilhon, *„Raël", le livre qui dit la vérité. Le message donné par les extraterrestres*, Brantôme, 1974 şi 1977, pp. 143–145.

possibilité d'une île (*Posibilitatea unei insule*) (2005), în care nemurirea este asigurată tocmai de metodologia raeliană: transmiterea de la o generaţie la alta nu numai a codului genetic, ci şi a întregii memorii şi a tuturor cunoştinţelor dobândite.

O utopie pentru secolul al XXI-lea

Longevitatea nu este exclusiv un proiect biologic. Ea deschide şi porţile unei noi utopii. De care era mare nevoie. Miturile sociale făurite în epoca modernă sunt pe cale să-şi încheie existenţa. Visul comunist s-a risipit, iar capitalismul liberal continuă să funcţioneze fără a trezi nici un entuziasm, ci, mai degrabă, din lipsa unei alternative mai bune. Pentru secolul al XXI-lea, va trebui să reinventăm civilizaţia. Mulţumită, poate, longevităţii.

Fapt e că viaţa se prelungeşte, în timp ce natalitatea scade. În Occident, numărul deceselor este pe punctul de a-l egala sau chiar a-l depăşi pe cel al naşterilor. Celelalte regiuni ale lumii probabil că se vor alinia la modelul occidental. Astfel, evoluăm către societăţi în care persoanele în vârstă vor reprezenta un procent mereu mai mare. În cele din urmă, populaţia activă riscă să devină mai puţin numeroasă decât categoria de pensionari pe care trebuie s-o întreţină. Dacă toată lumea ar trăi până la vârsta de circa o sută douăzeci de ani, celor din urmă le-ar reveni o tranşă de şaizeci de ani, faţă de patruzeci de ani de vârstă activă, cel puţin în conformitate cu normele de astăzi.

Pentru ca proiectul să reuşească, ar trebui ca „bătrânii" să se schimbe. Tot ce putem spune este că, deocamdată, persoanele în vârstă întineresc numai până la o anumită limită; dincolo de aceasta, prelungirea vieţii e însoţită de infirmităţi şi boli (cum ar fi celebra — din păcate — maladie Alzheimer). Modelul căutat presupune totuşi o bătrâneţe „verde", de fapt o prelungire a vieţii fără bătrâneţe şi fără boli. Omul de o sută douăzeci sau o sută cincizeci de ani va fi aproape la fel de tânăr ca nepoţii lui. Iată marele pariu, biologic şi totodată social, un pariu care, odată câştigat, va transforma viaţa umanităţii sub toate aspectele ei.

Nimeni nu va mai profita de vârsta de șaizeci de ani pentru a-și încheia cariera. Aceasta se va conforma longevității: o sută de ani, poate, de viață activă! Va fi chiar posibil să parcurgi două sau trei cariere succesive. Se întrevede, de asemenea, restructurarea vieții particulare. Vor exista căsătorii între generații și familii cu mai multe generații. Iată o lume cu siguranță mai variată și mai interesantă decât a noastră, permițând fiecăruia dezvoltarea personalității și materializarea viselor sale.

Vor apărea un nou sistem social și o nouă sociabilitate. Pentru a schița contururile acestei lumi pe cale să se nască, ziaristul Louis Bériot a efectuat o vastă anchetă internațională și a publicat rezultatele sub titlul *Le grand défi. Tous centenaires et en bonne santé* (*Marea provocare. Toți centenari și sănătoși*), 1991. Ceea ce descoperim este fascinant: asistăm la o cotitură radicală în istoria omului și a civilizației.

Autorul afirmă din capul locului că „longevitatea și scăderea fecundității reprezintă o nouă șansă pentru lume și Pământ". Vor exista mai mulți oameni în vârstă, dar sănătoși și activi (chiar din punct de vedere sexual) și mai puțini tineri. Consecință: reinventarea raporturilor umane și a vieții umane în general. Oamenii vor fi mai puțin agresivi și mai puțin grăbiți. Femeile, eliberate de grijile aferente familiilor numeroase tradiționale, vor ocupa un loc important în cetate. Existența va fi mai bogată și mai plăcută. A medita, a inventa și a face dragoste: iată ocupațiile esențiale. În orice caz, s-a terminat cu problemele puse de o lume suprapopulată. Cel puțin candidații la șomaj vor lipsi!

O lume drăguță în perspectivă..., când centenarii vor fi tineri. Dar dacă asta nu se va întâmpla niciodată? (alternativă, totuși, de luat în considerare). Atunci, în locul unei utopii surâzătoare, vom avea de a face cu o realitate stânjenitoare. Într-o lume făcută de tineri și pentru tineri, aceștia vor trebui să suporte financiar (problema pensiilor ne oferă deja o idee în avanpremieră) și moral o majoritate de persoane în vârstă: o scădere sensibilă a nivelului de trai în perspectivă. Atitudinile de discriminare și de respingere vor putea atinge cota de alertă (până la tentația eutanasiei). Într-o carte publicată recent în Germania, una dintre țările cele mai atinse de fenomenul de îmbătrânire, Frank

Schirrmacher (*Das Methusalem-Komplott*, 2004) apelează la o conştientizare: mentalităţile şi comportamentele ar trebui să se schimbe radical, pentru a se adapta la un context istoric absolut inedit, în care bătrâneţea nu mai este o condiţie marginală şi „finală" şi devine masiv reprezentată. Alternativa raţională la o derivă periculoasă este aceea de a renunţa la orice percepţie negativă a bătrâneţii şi la tentaţia unei supremaţii absolute a tinereţii. Nu, bătrânii nu vor deveni tineri, dar vor avea pur şi simplu dreptul de a fi respectaţi aşa cum sunt.

Ca întotdeauna, scenariile sunt de o mare diversitate şi împărţite, la limită, între cel mai bun şi cel mai rău (chit că vom constata că viitorul va fi foarte diferit de tot ceea ce ne-am putut imagina).

Entuziaşti şi sceptici

În 2001, Michael Rose, specialistul în drosofile, a făcut o declaraţie răsunătoare: „Cred că există deja fiinţe umane nemuritoare." Parcă l-am asculta pe G.B. Shaw: unii dintre contemporanii noştri ar fi deja „nemuritori", fără a se distinge prin nici un semn particular şi fără ca ei înşişi s-o ştie. Mai moderat, un alt specialist în longevitate, Steve Austad, de la Universitatea din Idaho, s-a mulţumit să parieze că, printre persoanele care trăiesc astăzi, există unele care vor fi încă în viaţă şi active în 2150. Dacă el s-ar număra printre aleşi, pe lângă satisfacţia de a fi avut dreptate, s-ar alege şi cu suma pariată!

Dar dacă entuziasmul urcă de o parte, de cealaltă scepticismul se afirmă cu tot atâta claritate. Ce spun scepticii?[19]

În primul rând, ei remarcă faptul că riscăm să ne lăsăm păcăliţi de o aparenţă în ceea ce priveşte creşterea speranţei de viaţă în intervalul ultimului secol. De la patruzeci şi cinci de ani la aproape optzeci — este într-adevăr spectaculos. Dar statisticile de la 1900 erau afectate de nivelul ridicat al mortalităţii in-

[19] Pentru acest ultim bilanţ, trimit la articolul lui David Concar, *Forever Young*, în *New Scientist*, 22 septembrie 2001, pp. 26–33.

fantile. De atunci, mediile au crescut, pentru că atât copiii, cât și tinerii mor mult mai puțin, prelungirea efectivă a vieții contând relativ puțin în acest calcul. Și deja speranța de viață crește mai lent, pentru că mortalitatea infantilă și mortalitatea „înainte de termen" a persoanelor adulte au scăzut suficient de mult pentru ca în această privință să nu mai fie mare lucru de așteptat; singurele creșteri de înscris în tabel vor rămâne efectiv cele ale persoanelor în vârstă. Pentru fiecare an în plus, se va duce o adevărată luptă. Nu se pune problema de a trăi o sută douăzeci de ani într-un viitor apropiat; chiar pentru a atinge nivelul mai modest de o sută de ani, medicina va trebui să elimine cauzele obișnuite de mortalitate, ceea ce nu se va întâmpla chiar mâine.

Apoi, scepticii nu acceptă analogiile cam sumare între organismul uman și viermii sau insectele care au răspuns atât de prompt la tratamentul pentru longevitate. Deja experiențele pe șoareci au fost mai puțin concludente. Complexitatea biologică a omului complică lucrurile. Din fericire pentru ei, viermii nematode sau drosofilele nu fac nici cancer, și nici maladia Alzheimer.

Metoda recomandată pe larg de a mânca frugal pentru a acumula mai puține calorii și a diminua „radicalii liberi" nu pare, nici ea, mai bine validată din punct de vedere științific. Va trebui să mai așteptăm câțiva ani buni rezultatele definitive ale experiențelor efectuate pe maimuțe (și reluate recent pe voluntari umani). Teste intermediare par să indice totuși că maimuțele supuse în prezent acestei experiențe îmbătrânesc în ritmul obișnuit. Ar fi culmea! Să nu mănânci niciodată pe săturate, să suferi de frig și să vegetezi într-o stare de apatie pentru a câștiga câțiva ani în plus, pentru ca, în cele din urmă, să nu câștigi nici unul!

La fel de incert este și efectul hormonilor. În timp ce zeci de mii de americani se tratează cu hormonul creșterii, specialiștii mărturisesc că nu știu nimic precis privind efectele de întinerire ale acestuia (în schimb, poate că știu ceva mai mult despre tipurile de cancer pe care riscă să le provoace). Există voci care spun că acest hormon ar fi mai degrabă de natură să scurteze viața, decât s-o prelungească. În același timp, experiențele au

arătat că persoanele cu deficit hormonal nu trăiesc neapărat mai puţin decât celelalte. Prestigiul hormonilor ca „elixire ale vieţii" sau „fântâni ale tinereţii" pare oarecum afectat.

Iar „cromozomul 4", ultimul născut din campania „antiîmbătrânire", nu a fost nici el scutit. Incontestabil, a fost găsit la jumătate dintre centenarii testaţi. Problema este că nu există la cealaltă jumătate!

Viaţa este foarte complicată. Şi mai complicată este prelungirea vieţii. În orice caz, rămâne o veste bună: lupta longevităţii continuă.

Concluzii

Această carte nu e o carte despre longevitate. Ea este o carte despre imaginarul longevității, ceea ce nu înseamnă exact același lucru. Autorul nu a avut drept scop să disocieze adevărul de neadevăr, și cu atât mai puțin să prezică viitorul speciei umane. El a urmărit, pur și simplu, drumul unei idei de-a lungul secolelor. Dacă elementele reale ale dezbaterii asupra longevității rămân încă deschise, aceasta are cel puțin meritul de a arăta cum funcționează un arhetip. A evita moartea, a o înșela, a o amâna cât mai mult timp posibil, ce poate fi mai esențial, mai inerent naturii umane?

Există o diversitate de metode susceptibile de a prelungi viața și o diversitate de moduri de a trăi o viață mai lungă. Dar această diversitate se sprijină pe structuri simple și durabile. Cel mai modest dintre proiecte vizează strict buna gestionare a intervalului dat al vieții: eliminarea bolilor, vigoare fizică și intelectuală, o bătrânețe „verde", fără ca aceste ameliorări să conducă neapărat la o „prelungire". Însă limita naturală este, și ea, pusă în discuție: o sută de ani, o sută douăzeci de ani... poate mai mult. Ușa rămâne astfel deschisă în fața unei creșteri treptate a speranței de viață. Cât despre proiectele mai îndrăznețe, totul se reduce la trei sau patru scenarii care pun în joc fie *longevitatea propriu-zisă* (cu grade progresive: o sută douăzeci de ani, o sută cincizeci, două sute, sau mai multe sute, chiar mai multe mii de ani), fie *nemurirea,* fie, urmând două variante distincte, *perpetuarea tinereții* sau *întinerirea.* Aceste scenarii pot desigur să se combine: longevitatea tinde spre nemurire, și uneori reușește chiar s-o atingă; ea presupune, de asemenea,

o tinereţe perpetuată sau reînnoită cel puţin în unele dintre atribuţiile ei. Intensitatea diferă de la un caz la altul: se poate trăi un secol sau o eternitate, se poate rămâne sau redeveni perfect tânăr, se poate păstra sau regăsi numai o parte mai mult sau mai puţin semnificativă a energiei juvenile (potenţă sexuală, creşterea din nou a dinţilor...). Trebuie, de asemenea, făcută o distincţie între pura mitologie şi strategiile eficiente. Putem doar să visăm la o longevitate inaccesiblă (vârsta de aur, ţări îndepărtate, extratereştri) sau putem încerca să traducem visul în termenii acţiunii (de altfel, graniţa dintre aceste două registre rămâne deschisă: orice ficţiune presupune şi o intenţie, şi orice demers practic îşi are originea într-un proiect ideal).

Mijloacele utilizate (în imaginar sau în realitate) par inepuizabile. În cele din urmă, totul este bun pentru a prelungi şi a îmbunătăţi existenţa. Apa, sângele, cinabrul, elixirul vieţii, hrana vegetală, purgaţiile, uleiul, electricitatea, glandele şi hormonii, sufletul şi raţiunea, testiculele de maimuţă, serul Bogomoleţ, gerovitalul, căldura şi frigul, DHEA şi telomeraza, iaurtul bulgăresc şi tinerele fete se înscriu pe o listă interminabilă, unde se pare că nu domneşte chiar coeziunea. Şi totuşi, coerenţa este totală, pentru că, încă o dată, totul este bun pentru a prelungi viaţa: cel puţin în imaginar! Mijloacele menţionate şi un mare număr de alte procedee sunt interşanjabile sau complementare.

Ştiinţa modernă nu a modificat profund datele problemei. De altfel, comportamentul ei este plin de contraste. Pe de o parte, ea recomandă prudenţa: nu putem admite chiar orice fantezie. Dar, pe de altă parte, posibilităţile ei sunt infinite; la fel ca Dumnezeu — deşi urmând o logică proprie —, ştiinţa practică miracolul. Cum să-l acceptăm pe Matusalem din Biblie cu cei nouă sute şaizeci şi nouă de ani ai săi? În schimb, un Matusalem al viitorului, eventual având şi el nouă sute şaizeci şi nouă de ani, produs sau recomandat de ştiinţă, de ce nu?

Să constatăm, de asemenea, cum a recuperat ştiinţa unele dintre simbolurile tradiţionale. Astfel, sângele, principiu al vieţii, ale cărui virtuţi regeneratoare se manifestă în nenumărate ipostaze: sângele lui Cristos cules în Graal, culoarea sângerie a ci-

nabrului, vampirii care se hrănesc cu sângele celor vii..., continuă să joace un rol similar, datorită procedeului foarte tehnic al transfuziei, în măsura în care acesta pare capabil să întinerească organismul printr-o infuzie de sânge tânăr. Vegetarianismul s-a inspirat, la originile lui, din valorile religioase şi etice; argumentele mai recente de natură medicală îi confirmă vocaţia regeneratoare, simbolizată dintotdeauna prin forţa vitală a vegetalului.

În alte cazuri, metodele şi simbolurile sunt absolut noi. Este evident că glandele endocrine nu figurează deloc în arsenalul tradiţional al longevităţii. Funcţia lor e totuşi exact aceeaşi ca aceea îndeplinită în trecut de mijloace considerate în epoca noastră fictive sau prea puţin fiabile. În imaginarul contemporan, transplantul este echivalentul fântânii tinereţii sau al elixirului de viaţă. Procedeele, foarte diferite, rămân secundare faţă de rezultatele scontate, întotdeauna aceleaşi.

Iată un exemplu, în aparenţă minor, dar nu lipsit de semnificaţie. O bandă desenată de la 1950 (titlul: *Death Must Come!* [*Moartea trebuie să vină!*], autor Al Feldstein) s-a inspirat din posibilităţile oferite de transplant, a cărui carieră în imaginarul ştiinţific tocmai începuse.[1] Frederick şi Henry, doi medici la început de carieră, descoperă că tinereţea se poate prelungi prin înlocuirea unei glande care se găseşte în splină printr-o glandă mai tânără. Henry îl operează pe Frederick de patru ori la rând, la interval de mai mulţi ani; cadavrele necesare sunt dezgropate din cimitir. La şaptezeci şi cinci de ani, Frederick încă arată ca un tânăr de douăzeci şi cinci de ani. Dar prietenul lui refuză să repete operaţia. Urmează o ceartă şi Henry moare, doborât de o criză cardiacă. Frederick decide să efectueze operaţia el însuşi. El omoară un băiat, dar îşi dă seama cu groază că acesta avea splina parţial extirpată, în partea unde se găsea glanda căutată. Este deja prea târziu pentru a improviza o altă soluţie. Frederick suferă în câteva minute o îmbătrânire accelerată, care-i provoacă moartea.

---

[1] Al Feldstein, *Death Must Come!*, în *The Crypt of Terror*, 17, 1950.

Modernitatea acestei povestiri este incontestabilă: bandă desenată ca mijloc de expresie, funcţie regeneratoare a glandelor endocrine, transplant, atmosferă de violenţă şi groază întocmai pe gustul secolului. Totul este modern la nivelul detaliilor, dar aceasta nu poate şterge o impresie de *déjà-vu*. Ne aducem aminte de vechea poveste a călătorului care găsise tinereţea veşnică, pentru a reveni apoi în ţara lui, unde timpul îşi accelerează mersul şi provoacă în câteva clipe îmbătrânirea şi inevitabilul sfârşit. Acest tip de povestire reaminteşte fatalitatea implacabilă a morţii. Tinereţea veşnică nu constituie un zid de apărare. Putem înşela bătrâneţea, putem înşela pentru o vreme timpul, dar nu vom înşela niciodată moartea.

Trebuie să constatăm că omul reinventează fără încetare aceleaşi poveşti, schimbând numai elementele de decor. Morala sumbră sau cel puţin sceptică ce se degajă din exemplul precedent ridică o altă problemă: aceea a ambiguităţii mitului. Sensul lui este optimist în măsura în care longevitatea semnifică o victorie, chiar pasageră, asupra timpului, a decrepitudinii şi a morţii. Dar trebuie să vedem şi reversul medaliei. Toate proiectele lasă să se întrevadă în filigran imaginea morţii. Optimismul afişat cel mai adesea nu este decât contraponderea, uneori nesigură, a unei disperări existenţiale care-l însoţeşte pe om în întreaga lui existenţă. Inventăm soluţii de longevitate pentru a uita, timp de o clipă, neantul care ne înconjoară. Incapacitatea fiinţei umane de a-şi accepta condiţia limitată şi, în cele din urmă, propria moarte defineşte condiţia tragică a existenţei. Căutarea longevităţii vorbeşte, în acelaşi timp, despre ambiţii prometeice şi despre neputinţa funciară a omului.

Partea ironică şi, în acelaşi timp, dramatică a lucrurilor este că omul pare destinat să se teamă în egală măsură atât de moarte, cât şi de eternitate. O existenţă fără sfârşit ar fi o povară strivitoare. Nemuritorii ar ajunge să-şi dorească moartea la fel cum muritorii îşi doresc nemurirea.

Semn al vremurilor, anumite tendinţe recente sunt mai nuanţate, şi chiar favorabile prelungirii la infinit a vieţii. Putem de

altfel să combinăm cucerirea timpului şi a spaţiului. Într-un univers infinit şi de o varietate inepuizabilă, nemuritorii nu vor mai avea timp să se plictisească, precum altădată, când erau izolaţi pe câteva palme de pământ. Nu s-a spus ultimul cuvânt, dar problema rămâne: nu va fi suficient să amânăm moartea, va trebui să ne dovedim capabili să şi „gestionăm" această cvasieternitate.

Să notăm, de asemenea, o aplicaţie foarte elitistă a nemuririi. Aceasta ar putea fi rezervată unei „caste", care ar deţine înţelepciunea şi puterea: soluţie sugerată deja de Čapek şi pusă în practică de extratereştrii apropiaţi mişcării raeliene.

Pe de altă parte, este interesant să urmărim migrarea modelelor. Situată iniţial la începutul istoriei, longevitatea s-a orientat în epoca modernă spre viitor. În societăţile tradiţionale, ea ilustra decăderea treptată a omului; astăzi, dimpotrivă, ea dovedeşte progresul speciei. Viaţa lungă era un cadou primit de la zei sau de la natură, deşi unii încercau s-o obţină prin propria lor ştiinţă; ea tinde să devină exclusiv o cucerire umană, dovedind capacitatea omului de a acţiona asupra lui însuşi şi de a-şi modifica propria substanţă. Toate semnele sunt inversate. Totul s-a schimbat şi nimic nu s-a schimbat. Vârsta de aur se găseşte, pur şi simplu, proiectată în viitor, iar omul îi ia locul Creatorului, în timp ce nucleul dur al mitului rămâne neschimbat: longevitate, nemurire, tinereţe...

Marilor centenari le place să stea la distanţă. Ei se orientează, în acelaşi timp, spre cele două capete ale istoriei — trecut adânc sau viitor îndepărtat — şi spre marginile lumii, sau cel puţin spre ţări marcate de un anume exotism. Grecii au favorizat India, Nordul extrem şi Etiopia. În Europa medievală, insulele britanice s-au bucurat de o reputaţie bună în domeniu, explicabilă prin folclorul autohton, dar şi prin condiţia insulară şi excentricitatea geografică; această tradiţie se va păstra până în plină epocă modernă. Apoi, vânaţi necruţător de starea civilă, fabuloşii bătrâni au părăsit Europa occidentală, pentru a-şi consolida poziţiile sub cerul mai îndurător al Orientului, spre marele avantaj al Rusiei şi al Bulgariei. Văile munţilor înalţi — situate de preferinţă în ţări exotice — au făcut vâlvă, în plin

secol al XX-lea, Caucazul, Pakistanul şi Ecuatorul împărţind între ele recordurile absolute. Fără a mai vorbi de locuitorii galaxiilor... În general, premiul cel mare revine insulelor şi munţilor, locuri prin excelenţă legendare.

O tradiţie puternică serveşte întotdeauna la ceva. Cum ar putea fi explicate, dacă nu printr-o indestructibilă înrădăcinare mitică, multitudinea contribuţiilor ruseşti: Mecinikov, Voronov, Bogomoleţ şi întreaga pleiadă de cercetători sovietici? Argumentele „ştiinţifice" datorează mult, fără îndoială, prezenţei masive a centenarilor, dacă nu în realitatea demografică a ţării, cel puţin în imaginarul colectiv. Insulele britanice beneficiază, şi ele, de o tradiţie nu mai puţin excepţională; timp de secole, ele au dat cei mai performanţi centenari din spaţiul occidental, precum şi primele cercetări sistematice privind prelungirea vieţii; nimic mai normal decât ca dezbaterea să fie continuată în epoca modernă, cu opinii — pentru şi contra — deosebit de tranşante. Şi mai exemplar este cazul Chinei, unde manifestările recente de longevitate mitică se înscriu într-o tradiţie veche de câteva mii de ani.

Respectuoasă cu tradiţiile, longevitatea se conformează totuşi cu plăcere modei. Ea îi învaţă pe oameni cum să trăiască mult, ceea ce, de fapt, înseamnă cum să trăiască sau „cum trebuie să trăiască". Acest „cum trebuie să trăiască" este foarte diferit de la o epocă la alta şi de la o cultură la alta.

În această privinţă, nimic nu este mai instructiv decât componenta alimentară a longevităţii, care ar merita un studiu detaliat. Practic, nu există nici un aliment cât de cât important care să nu fi fost considerat, succesiv sau simultan, ca favorabil sau defavorabil sănătăţii, capabil să prelungească viaţa sau, dimpotrivă, s-o scurteze. În legătură cu acest subiect, au fost exprimate argumente medicale absolut contradictorii; am aflat că este, în acelaşi timp, bine şi rău să consumi carne, pâine sau vin... Módele se schimbă, trec şi revin. Numai principiul nu se schimbă, adică ideea profund înrădăcinată — pe timpul lui Hipocrat, ca şi în prezent — că sănătatea omului depinde în mod esenţial de ceea ce mănâncă. Din fericire, putem oricând să schimbăm

felurile de mâncare, pe baza unor argumente ştiinţifice. Ştiinţa şi moda nu sunt străine una de alta.

Módele ne conduc direct la sinteze culturale şi la ideologii. Longevitatea este un „revelator": ea invită la o decriptare culturală şi ideologică. Pe parcursul acestei expuneri, ea ne-a permis să identificăm anumite trăsături specifice ale celor patru tipuri de civilizaţie: o Antichitate greco-romană în acelaşi timp pragmatică şi resemnată în faţa destinului; o Chină în căutarea înţelepciunii şi prezentând un model de viaţă deosebit de „interiorizat"; un Occident medieval care a inventat formula transcendentă a progresului; şi Occidentul modern, care traduce progresul în termeni materiali şi de eficienţă.

În jocul social şi politic, longevitatea apare ca o marcă de superioritate, de prestigiu biologic şi social. Argumentul ei a fost invocat încă de la început de puterea monarhică şi sacerdotală. El a fost invocat şi de Renaştere şi Epoca Luminilor, în vederea emancipării corpului şi a spiritului. Bărbaţii au găsit multă vreme în ea un indiciu suplimentar al superiorităţii lor faţă de condiţia feminină. Valorile opuse, elitiste şi democratice, din ultimele secole au făcut şi ele apel, din când în când, la acelaşi argument. Viaţa primitivă şi viaţa civilizată sau aerul curat de la ţară şi confortul de la oraş au fost valorizate şi devalorizate după bunul-plac al criteriilor ideologice. Bogaţi şi săraci au avut de câştigat în aceeaşi măsură, potrivit unor versiuni mitologice contradictorii. Viaţa frugală, recomandată adesea, trebuie să le convină perfect celor din urmă, în timp ce un regim mai suculent le este recomandat primilor, care mai dispun şi de alte atuuri, printre care, mai recent, se numără călătoriile în viitor în capsule frigorifice.

O densitate crescută de soluţii contradictorii este semnul unei creşteri a tensiunii în organismul social. Perioada dintre cele două războaie mondiale oferă, în acest sens, o ilustrare impresionantă. Longevitatea se complică, pentru că şi istoria devine mai complicată. Ideologiile sunt cele care conduc jocul, fiecare cu propria ei variantă de perfecţionare biologică.

Dimpotrivă, în Occidentul contemporan, individualismul este cel care se exprimă cel mai adesea prin intermediul longevităţii, în contextul estompării ideologiilor. În acelaşi timp, soluţiile individuale, extrem de variate, se interferează tot mai mult cu o nouă utopie, care vizează refacerea totală a condiţiei umane. Longevitatea pare destinată să propulseze umanitatea secolului al XXI-lea într-un univers foarte diferit de cel pe care-l cunoaştem. Ea se instalează în locul ideologiilor transformiste, care nu au reuşit să-şi ţină promisiunile. De data aceasta, vom reuşi: mulţumită geneticii!

Continuitatea mitului este impresionantă. Din Antichitate şi până în zilele noastre, figurile longevităţii şi-au schimbat de multe ori aspectul, dar esenţa lor s-a dovedit destul de stabilă. Chiar şi cifrele avansate sunt invariabile: o sută de ani, o sută douăzeci (vârsta lui Moise), o sută cincizeci, două sute... În schimb, ceea ce s-a modificat radical este practica longevităţii. De la sfârşitul Evului Mediu şi urmând o progresie neîntreruptă până astăzi, „omul occidental" nu se mai mulţumeşte doar cu jocurile imaginaţiei. El a transpus visul în termenii acţiunii. Procedeele de longevitate, tot mai numeroase şi mai ambiţioase de la o etapă la alta, pun în lumină setea de cunoaştere şi de cucerire proprii civilizaţiei occidentale moderne, voinţa de transformare şi hotărârea ei de a stăpâni natura, inclusiv natura umană.

Mai rămâne de evocat o ultimă întrebare, deosebit de delicată. Să fie oare longevitatea „extremă" doar un mit? O himeră, nimic mai mult, pe care omul o urmăreşte inutil de mii de ani?

În această privinţă, trebuie să ne ferim să confundăm planurile. Mitologia şi lumea concretă au existenţe independente şi paralele. Cele două niveluri sunt legate prin schimburi permanente şi semnificative, dar aceste raporturi nu afectează cu nimic esenţa lor specifică. Este evident că mitul influenţează comportamentul oamenilor. Căutarea obsesivă a longevităţii, şi chiar a nemuririi, s-a manifestat şi se va manifesta fără încetare prin căutarea de soluţii efective. Soluţii care vizează fie o longevitate considerată „naturală" (care, de altfel, nu ezită să treacă de la o sută de ani la jalonul următor de o sută douăzeci de ani),

fie o longevitate mult superioară, care presupune reelaborarea biologică a omului. Creşterea constantă a speranţei de viaţă poate justifica concomitent ambele proiecte. Putem s-o interpretăm ca pe un marş neîntrerupt pe care nici o barieră nu l-ar putea opri; putem s-o interpretăm, de asemenea, ca pe un fel de democratizare, care permite unui număr crescând de persoane să se apropie de o limită biologică de nedepăşit (în acelaşi fel cu fenomenul creşterii în înălţime; persoanele înalte sunt din ce în ce mai numeroase, dar această evoluţie nu pare să prevestească o lume în care fiinţele umane vor măsura trei sau patru metri).

Un aspect de neocolit al proiectului se referă la „redistribuirea" vârstelor vieţii. A ne prelungi zilele, prelungind, de fapt, bătrâneţea (chiar o bătrâneţe ameliorată) nu pare deloc o perspectivă seducătoare. Să fi avut oare dreptate Swift? La ce bun să trăieşti o veşnicie în stare de bătrâneţe, şi o bătrâneţe tot mai accentuată? Deocamdată, rezultatele rămân echivoce. În ciuda unei infuzii de tinereţe (reală sau aparentă), relele specifice vârstei a treia sunt departe de a fi anulate (ele sunt chiar şi mai prezente, datorită numărului crescut de persoane care ating o vârstă avansată). Este puţin cam devreme să-i spunem lui Swift că s-a înşelat.

În realitate, şansele de reuşită nu au nimic de a face cu mitul însuşi. Reale sau iluzorii, ele sunt perfect independente de acesta. Multora dintre contemporanii noştri le place să creadă în extratereştri; dar acest mit nu garantează nimic cu privire la existenţa sau inexistenţa locuitorilor galaxiilor. Mitul longevităţii se înscrie în aceeaşi logică; el nu poate să spună nimic despre evoluţia ulterioară a speciei. Explorarea imaginară a viitorului este cu totul altceva decât viitorul însuşi, teritoriu necunoscut ce rămâne de descoperit. Toate posibilităţile sunt deschise, dar este puţin probabil ca viitorul real să semene cu viitorul nostru imaginar. Şi atunci, vom deveni sau nu nemuritori? Urmaşii noştri o vor şti.

Fapt este că omul nu va renunţa niciodată la proiectul de a reinventa condiţia umană. Dorinţa lui de a deveni diferit este înscrisă adânc în structura lui spirituală; el este „programat" în acest fel. Este o constantă arhetipală şi, deşi arhetipurile pot să-şi schimbe forma sau să se integreze în strategii diferite, ele rămân, în

esenţa lor, mereu egale cu ele însele. Creatură divină sau el însuşi creator de zei, omul nu încetează să caute soluţii transcendente, care să-i permită accesul la o condiţie superioară. Longevitatea a fost şi va rămâne întotdeauna o piesă dintre cele mai importante în confruntarea interminabilă dintre om şi Dumnezeu, într-o strategie care vizează însuşirea unui fragment de divinitate, care vizează, în ultimă instanţă, transfigurarea omului în *om-zeu.*

Vom deveni zei, cu condiţia să nu cădem în tenebre. Imaginarul viitorului este plin de contraste, cu atât mai mult cu cât accelerarea istoriei ne împinge irezistibil spre o lume căreia nu-i cunoaştem contururile. La capătul drumului, va fi triumful sau căderea. Două scenarii actuale sintetizează în mod frapant acest amestec ce conţine simultan o mare doză de optimism, dar şi de pesimism: perfecţionarea biologică a fiinţei umane pe de o parte, încălzirea climei pe de altă parte.[2] Aceasta înseamnă că omul va reuşi să-şi depăşească în mod spectaculos condiţia, sau că va sfârşi în mod prostesc prin a distruge planeta (şi specia umană odată cu ea). Iată miza jocului, în orice caz, după datele mitologice. Doar dacă istoria nu va decide să evolueze, aşa cum a făcut-o aproape întotdeauna, la jumătatea drumului între cel mai bun şi cel mai rău scenariu.

[2] Cu privire la evantaiul scenariilor climatice, a se vedea Lucian Boia, *Omul şi clima. Teorii, scenarii, psihoze*, Editura Humanitas, Bucureşti, 2005.

Indice de nume

A

Adenauer, Konrad: 193
Alexandru cel Mare: 47, 48
Alzheimer, Alois: 202
André, Jacques: 16 (n.)
Antonie, Sfântul: 45
Ariès, Philippe: 180–183, 183 (n.)
Aristotel: 39, 39 (n.), 67, 90
Aslan, Ana: 163, 181
Augustin, Sfântul: 35–37, 36 (n.), 44, 45, 89, 94, 103
Augustus: 30, 31
Avicenna: 57, 60, 74

B

Bacci, Massimo Livio: 107 (n.)
Bacon, Francis: 74, 74 (n.), 75, 76, 86
Bacon, Roger: 27, 57, 59–62, 68
Baldwin, B.: 34
Balsamo, Giuseppe: 87
Barbier, Jules: 125
Barbusse, Henri: 154, 154 (n.), 155
Barnier, Lucien: 160, 160 (n.), 161
Baulieu, Étienne-Émile: 190
Beer, Jean-Marc de: 70 (n.)
Bellegambe, Jean: 79
Benet, Sula: 154, 159
Bergerac, Cyrano de: 82
Bériot, Louis: 203
Bernal, John D.: 161
Besant, Walter: 128–131
Bickel, Jean-François: 183 (n.)
Boerhaave, Herman: 121
Bogomoletz, Alexandre *vezi infra*
Bogomolеț, Aleksandr: 155 (n.), 156–158, 212
Bois, Jean-Pierre: 8 (n.), 9 (n.), 67
Borges, Jorge Luis: 176
Bougainville, Louis Antoine de: 99
Bounoure, Gilles: 49
Boussenard, Louis H.: 169
Braunstein, Jean-François: 123 (n.), 170 (n.)
Brendan, Sfântul: 54
Brown, Richard: 76
Brown-Séquard, Charles Édouard: 138, 139, 190
Buffon, Georges Louis Leclerc, *conte de*: 88–92, 88 (n.), 94, 95, 112, 115–117, 141, 157
Bury J.B.: 12 (n.)

C

Cagliostro, Giuseppe Balsamo, *conte de*: 87
Calment, Jeanne: 40, 179, 180, 187
Čapek, Karel: 170, 172, 211
Carol cel Mare: 47, 48
Carol Quintul: 86
Carré, Michel: 125
Carrel Alexis: 144, 145, 145 (n.), 146
Ceauşescu, Nicolae: 80
Christen, Yves: 186
Churchill, Winston, sir: 193
Cicero: 31, 33
Ciprian, Sfântul: 13
Clair, René: 125
Clarke, Robert: 197 (n.)
Claudius: 33
Comte, Auguste: 123, 169
Concar, David: 189, 204
Condorcet, Marie Jean Antoine Nicolas de Caritat, *marchiz de*: 99, 100, 100 (n.), 101–103, 105, 115, 161
Constantin cel Mare: 45
Columb, Cristofor: 52, 70, 71
Cook, James: 99
Copernic, Nicolaus: 81
Cornaro, Luigi: 64, 65, 65 (n.), 66–69,75, 77, 86, 89, 90, 96, 128, 143, 185
Corvisier, Jean-Nicolas: 25
Cranach cel Bătrân, Lucas: 72, 73
Cranach cel Tânăr, Lucas: 72
Crele, Joseph: 128
Cristina a Suediei: 78
Ctesias: 16 (n.)

D

Dartigues: 146
Darwin, Charles: 106, 147, 149, 151, 153
David, Sfântul: 45
Deluz, Christiane: 52 (n.)
Denis, Jean: 80
Descartes, René: 78, 78 (n.), 86
Desmond, *contesă de*: 129
Desoille, Henri: 158
Diderot, Denis: 99 (n.)
Diodor din Sicilia: 17 (n.)
Dodds, E.R.: 12 (n.)
Doré, Christophe: 191 (n.)
Drakenberg, Christian: 97
Dupaquier, Jacques: 107 (n.)
Durin-Valois, Marc: 191 (n.)

E

Eliade, Mircea: 20 (n.), 58 (n.)
Elias, Norbert: 183, 183 (n.)
Engels, Friedrich: 152
Ephorus, istoricul: 13
Epicur: 31
Épinay, Christian Lalive, d': 183 (n.)
Ettinger, Robert: 196

F

Farmer, David Hugh: 46
Feldstein Al.: 209, 209 (n.)
Filliozat, J.: 16 (n.)
Fine, Agnès: 107 (n.)
Fitzgerald, Katherine: 78
Flammarion, Camille: 118, 164

Flourens, Pierre: 110, 115, 116, 116 (n.), 117
Foissac, Pierre: 110, 114, 114 (n.), 117, 117 (n.)
Fontenelle, Bernard: 80, 89
Fossel, Michael: 192
Francisc I: 67
Franklin, Benjamin: 101, 102 (n.)
Frederic cel Mare: 87

G
Galenus: 25, 57, 62, 64
Galilei, Galileo: 81
Galton, Francis: 133
Gautier, Léon: 47(n.)
Gautier, Théophile: 126
Ghilini, Hector: 141 (n.)
Godwin, Francis: 82, 102–104, 104 (n.), 105
Goethe, Johann Wolfgang: 124, 125, 138, 175
Goff, Jacques Le: 44, 44 (n.) 56 (n.)
Gorgias din Leontinoi: 34
Gounod, Charles: 125
Gruman, Gerald J.: 8 (n.), 20
Guéniot, Alexandre: 142, 142 (n.), 143, 144
Guillemin, Henri: 138 (n.)
Gunn, James: 177

H
Haggard, Henry Rider: 125
Haller, Albrecht von: 91–93, 101
Halm-Tisserant, Monique: 18
Hamon, Augustin: 148 (n.)
Hamon, Henriette: 148 (n.)
Hartag, François: 15 (n.)
Harvey, William: 64, 77
Herodot: 15, 15 (n.), 21, 21 (n.)
Hesiod: 12, 14
Hipocrat: 25–28, 57, 67
Holbach, Paul Henri *baron d'*: 84, 84 (n.)
Homer: 14
Horatius: 5
Houellebecq, Michel: 201
Hufeland, Wilhelm: 69, 77, 77 (n.), 80, 81, 81 (n.), 91–98, 101, 105, 109, 114, 117, 118, 166, 199
Hugo,Victor: 80, 138
Hunter, John: 101, 102 (n.), 169
Hutin, Serge: 58
Huxley, Aldous: 170–172

I
Iacob I: 74
Iacob, Sfântul: 46
Ispirescu, Petre: 57 (n.)

J
Jacques, Daniel Harrison: 128
Jameson: 168, 169, 196, 197
Jenkins, Henry: 76, 78, 128, 129
Jones, Neil R.: 168, 168 (n.), 169
Juravliova, Valentina: 162

K
Kahn, Axel: 198 (n.)
Kaku, Michio: 197
Kaltenmark, Max: 20
Kentigern, Sfântul (Sfântul Mungo): 45, 115, 135, 179
Kluger, Jeffrey: 189
Koch, Robert: 132
Kosoreț: 156
Kotek, Dan: 153
Krausé, Karl Heinz: 194
Krenke, Nikolai P.: 158
Kruif, Paul de: 135 (n.)
Krulik, Theodore: 176
Kuzienţova: 156

L
Lamarck, Jean-Baptiste: 106, 147, 148, 153
Lao Dzî: 20
Lapasse, *viconte de*: 110, 122, 123 (n.)
Larousse, Piere: 46, 108, 108 (n.)
Lejoncourt Charles: 110, 111–113, 111 (n.), 115, 115 (n.), 119, 119 (n.), 157
Leon Juan Ponce de: 71, 72
Lessius, Leonard: 65 (n.), 67
Liardet, Arthur Evelyn: 139, 140
Linné, Carl von: 85
Little, A.G.: 27 (n.), 59 (n.)
Lorcy, Antoine: 191
Lower, Richard: 80
Lucian din Samosata: 33, 34, 38
Lucretius: 12, 31, 31 (n.)
Ludovic XI: 79
Ludovic XIV: 68
Ludovic XV: 79, 86
Lyell, Charles: 164

M
Mach, Ernst: 84
Magasich-Airola, Jorge: 70 (n.)
Magellan, Fernand *de*: 70
Makarenko, Anton Semionovici: 152
Makropoulos: 171
Malthus, Thomas: 103, 104 (n.)
Mandeville, Jean de: 52, 53
Marco Polo: 51
Marigny, Jean: 126
Marlowe, Christopher: 124
Marx, Karl: 31, 108, 151, 153
Mattioli, Umberto: 25 (n.)
Maupertuis, Pierre Louis Moreau de: 101
Maurois, André: 138 (n.)
Maximus Valerius: 39
Mecinikov, Ilia: 134, 135, 135 (n.),136, 136 (n.), 137, 138, 212
Megastene: 16 (n.)
Mesmer, Franz Anton: 87, 87 (n.)
Metchinkoff, Élie, *vezi* Mecinikov, Ilia
Miciurin, Ivan Vladimirovici: 153
Minois, Georges: 47
Montesquieu, Charles de Secondat, *baron de*: 95

N
Namia, Noëlle: 163 (n.)
Nero: 30
Nestor: 34
Newton, Isaac, *sir*: 64
Niehans, Paul: 193
Nirascou, Gérard: 185 (n.)

Nodier, Charles: 126
Noirot, Louis: 79, 110, 114, 115, 121, 122 (n.)
Nostradamus, Michel de Notre Dame, *zis*: 69

O
Ofilius: 33
Ovidius: 18, 19 (n.)

P
Pallisse, La: 178
Papillon, Fabrice: 198 (n.)
Paracelsus: 68
Parr, Thomas: 76–78, 94, 121, 122, 128, 129, 179
Pasteur, Louis: 132
Patrick, Sfântul: 46
Pearson, Karl: 133
Piero della Francesca: 39
Pisi, Giordana: 39 (n.)
Pitagora: 113
Pius XII: 193
Platon: 23, 23 (n.)
Plinius cel Bătrân: 32, 32 (n.), 33, 35, 37, 39 , 94, 110
Polidori, John: 126
Pompadour, Jeanne Antoinette Poisson, *marchiză de*: 86

Q
Quersonnières, Noël des: 118, 119

R
Rasputin, Grigori Efimovici Novik, *zis*: 22
Roger, Jacques: 88
Rose, Michael:192, 204
Rossi, Paolo: 64
Rousseau, Jean-Jacques: 98, 99 (n.)
Rudolf II: 171

S
Sachs, Hans: 72, 73
Saint-Germain, *conte de*: 86, 87 (n.), 88
Saint-Simon, Claude Henri de Rouvroy, *conte de*: 68
Salacrou, Armand: 125
Sanders, Joseph: 176 (n.)
Sangoi, Jean-Claude: 107
Săvulescu, Traian: 159
Schirrmacher, Frank: 204
Seneca: 29, 29 (n.), 30 (n.), 175
Serret, Blandine: 49
Severin, episcop de Tongres: 45
Sfez, Lucien: 176 (n.)
Shaw, George Bernard: 103, 148, 148 (n.), 149–151, 153, 162,165, 165, 169, 170, 172, 204
Shelley, Mary: 176
Sheridan, Joseph Le Fanu: 126
Shreve, Gregory M.: 176 (n.), 178 (n.)
Signorelli, Luca: 73
Silverberg, Robert:177
Silvestru, Sfântul: 45
Simion, Sfântul: 46
Simonoff, Gabriel: 180, 194
Smith: 70
Smith, Daragh: 54 (n.)
Spielberg, Steven: 198

Stalin, Iosif Vissarionovici: 152–157
Stapledon, Olaf: 165, 165 (n.), 166, 168, 169, 170
Stoker, Bram: 126
Strabon: 16 (n.)
Suder, Wieslaw: 25 (n.)
Sweetser, William:128
Swift, Jonathan: 104, 105, 130, 171, 215

Ş
Şapkovski, Nikolai: 154

T
Theopomp: 18
Thierry, Amédée: 48 (n.)
Thiry, Marcel: 170
Thomas, William J.: 128, 129
Tiberius: 31
Tiresias: 34
Toma d'Aquino: 44, 103
Troţki, Lev: 152
Turck, Leopold: 110, 112, 112 (n.), 115, 120, 120 (n.)

U
Usher, James: 164

V
Vance, Jack: 178
Vergilius: 37
Vespasianus: 32
Vespucci, Amerigo: 70
Vibart, Eric: 99
Vigarello Georges: 65 (n.)
Villeneuve: 62
Voltaire, François-Marie Arouet, *zis*: 33, 86, 87
Vorilhon, Claude: 195
Voronoff, Serge, vezi *infra*
Voronov, Serghei: 138, 139, 139 (n.), 140, 141, 146, 181, 190, 212

W
Walford, Roy: 180, 193, 194
Wallis, Claudia: 195
Wells, Herbert George: 164, 166, 168, 169
Wilhelm I, regele Prusiei: 126, 127
Withington E. 27 (n.), 59 (n.)

X
Xenofon: 32

Z
Zelazny Roger: 177

Cuprins

Introducere 5

Capitolul 1
Perfecțiunea originilor (Antichitatea) 9

Capitolul 2
Prin harul lui Dumnezeu (Evul Mediu) 43

Capitolul 3
Ofensiva corpului
(Renașterea și începutul epocii moderne) 63

Capitolul 4
Miracolele rațiunii
(secolul al XVIII-lea) 83

Capitolul 5
Era utopiei științifice
(secolul al XIX-lea) 106

Capitolul 6
Longevitatea la ora ideologiilor
(prima jumătate a secolului al XX-lea) 132

Capitolul 7
Religia sănătății
(sfârșitul secolului al XX-lea
și începutul mileniului al III-lea) 173

Concluzii 207

Indice de nume 217

Vom trăi oare un secol şi mai bine,
sau chiar sute de ani, cu toţii tineri şi sănătoşi?
Este un vechi vis al omenirii.
Câte soluţii nu s-au imaginat! Fântâna tinereţii,
insulele irlandeze ale nemuririi,
regimul aproape de înfometare
recomandat de Cornaro,
iaurtul bulgăresc ţinut la mare stimă
de doctorul Mecinikov
sau grefarea testiculelor de cimpanzeu practicată
de Voronov — sunt numai câteva dintre ele.
Astăzi, într-o eră a ştiinţei şi a tehnologiei,
intră în joc biologia celulară, genetica, clonarea...
Cert este că, de un secol încoace, speranţa de viaţă
şi longevitatea au crescut considerabil.
Să fie oare începutul unei revoluţii biologice?
Până una-alta, avem însă de a face
cu o fabuloasă istorie imaginară,
pe care Lucian Boia îşi propune
s-o povestească şi s-o descifreze.
Nici un ingredient nu-i lipseşte: ştiinţă, religie,
alimentaţie, sexualitate, mode, ideologii...
toate îşi găsesc locul în înverşunata luptă a omului
pentru depăşirea propriei condiţii.

Foto: Cosmin Bumbuţ

ISBN (10) 973-50-1508-0
ISBN (13) 978-973-50-1508-4

5 948353 010886